NİÇİN DİYALOG

DİYALOĞUN TEMELLERİ

AHMET KURUCAN

NİÇİN DİYALOG

NİÇİN DİYALOG

DİYALOĞUN TEMELLERİ

AHMET KURUCAN

NİÇİN DİYALOG

Editör
Seyin N. ERKAL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Mustafa KAYAN

ISBN
975-278-173-X

Yayın Numarası
427

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Şubat 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Işık Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.isikyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

2. BÖLÜM

GÜNCEL BOYUT VE FETHULLAH GÜLEN HOCAEFENDİ

TAKDİM

Arkadaşımız Ahmet Kurucan, "Dinlerarası Diyalog" daha doğrusu "Din mensupları arasında diyalog" üzerine bir çalışma yapmış. Bu güzel çalışmada Dinlerarası Diyalog adına yapılan şeylerin İslamî, tarihî temellerini ve boyutlarını anlatmış. Elbette bu hususta pek çok insan, bazı araştırmalar yaptı ve eserler yazdı. Kurucan'ın bu çalışması farklı bir üslup ile yani insanımızın zaman ve okuma problemi göz önüne alınarak soru- cevap formatında yazılmıştır. Böylece okuyucu aradığını kitapta kolayca bulabilecektir. Son bölümünde de, Fethullah Gülen Hocaefendi'nin diyalog ile ilgili görüşleri ve onu tenkit edenlerin iddialarının durumu ele alınmıştır...

Hocaefendi'nin onursal başkanı olduğu Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı ilk başta kendi ülkemizde çeşitli kamplara ayrılmak istenilen insanlarımızın birliği hedeflenerek kurulmuştur. Bunun için, en başta, bu vakfın mensupları, medya önderlerini, sahiplerini ve çalışanlarını birer birer ziyaretle işe başlamışlardır. Sünnî- Alevî, Türk- Kürt, Lâik- Antilaik demeden herkesi kendi konumunda kabul edip bir araya getirip, ayrılık ve gayrılıkları sebep gösterip fitne ateşleri yakanlara meydan vermemek için gayret gösterilmiştir. En başta iftar yemekleri bir araya gelmenin bir vesilesi olmuştur. Arkasından medya mensupları ile yapılan görüşmeler, tarafların birbirlerini daha yakından tanıma imkânı hazırlamıştır. Evet, aslında diyalogun temeli bunlardır.

İşte ülkemize huzur güven ve sükûn getirecek bu faaliyetler devam ederken, başta ülkemizdeki, daha sonra da, bütün dünyadaki ayrı ayrı dinlerin mensupları ile diyaloglara geçilmiştir.

Fener patriği Bartholomeus ile yapılan görüşmeden sonra artık büyük bir hareketlilikle diğerleriyle görüşülmüştür. Bu görüşmeler önce Yunanistan'daki medya mensuplarının dikkatini çekmiştir. Birçokları gelip Fethullah Gülen Hocaefendi ile görüştükten sonra, onun "Komşu komşunun külüne muhtaçtır" ve benzeri ifadelerini gazetelerinin manşetlerine taşımışlardır. Bu durum Balkan ülkelerinden bazı gazetecilerin yeni görüşmelerine zemin hazırlamıştır. Bilhassa Viyana'dan gelen bir gazeteci "Bu güzel niyet ve gayreti dünya tanımalıdır" diyerek gayrete gelmiş ve bizleri bir haftalığına Viyana ve Vatikan'ı içine alan bir geziye davet etmiştir. Dolu dolu geçen bu ziyaretlerle Gazeteciler ve Yazarlar Vakfının tanıtımı yapılmıştır. Bu gezi, Papa ile görüşme zemini hazırlamıştır. Bu görüşme talebi, doğrudan benim ve o zamanlar gazetemizin Roma ve Vatikan temsilcisinindir. Gezi dönüşü bu talebimizi Fethullah Gülen Hocaefendi'ye arz ettik. 19 Mart 1997'deki bu görüşme talebimiz ancak yaklaşık bir sene sonra gerçekleşebilmiştir. Çünkü Hocaefendi'nin rahatsızlığı münasebetiyle tedavi için Amerika'ya gitmesi araya girmiştir.

Abant ve Harran toplantılarıyla Vakıf faaliyetleri içten ve dıştan gelen insanlarla sürdürülürken, Türkiye'nin birlik- beraberlik, huzur, sükûn ve güveninden rahatsızlık duymuş gibi bazı odaklar, harekete geçmiş ve bazılarını da harekete geçirmişlerdir.

İşte sinsi planlarla kafa ve kalplere şüphe ve tereddüt atmak için en akla gelmez iftiraları yapmaktan da çekinmeyen bu odaklara ve onlara hizmet edenlere hem bir cevap hem de masum vicdanları yanlıştan koruma gayretiyle yazılmış olan bu kitabın büyük hizmetlere vesile olacağını diliyor ve umuyorum.

Abdullah Aymaz

GİRİŞ

Elinizde tuttuğunuz kitap akademik bir dille kaleme alınmamıştır. Dolayısıyla böyle bir iddia taşıması söz konusu değildir. Türkiye'de üzerinde çokça konuşulan dinlerarası diyalog mevzuunu eskilerin ifadesiyle 'efradını cami ağyârını mani' biçimde ele aldığını da iddia etmemektedir. Dinlerarası diyalog çalışmaların felsefî ve kültürel temellendirmesini de yapmamaktadır. Çok kısa surede ve iki bölüm halinde yapılan bu mütevazi çalışma, birinci bölümünde söz konusu faaliyetlerin sadece dinî ve tarihsel boyutu ile ilgili temel ve bazı detayları yeniden hatırlatmaktadır. Böylece diyalog çalışmalarının bazılarının iddia ettiklerinin aksine nevzuhur bir şey olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre aslında diyalog Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar devam eden peygamberlerin misyonunun aslını oluşturmaktadır. Hem de dinî, siyasî, ırkî, kültürel bütün farklılıklara rağmen.

Kitabın ikinci bölümü Fethullah Gülen Hocaefendi ve onun ismi ile özdeşleştirilen diyalog çalışmalarını konu edinmektedir. Yalnız Hocaefendi ile ilgili bu bölümde dile getirilen düşünceler, itirazlara verilen cevaplar; dinin ana kaynaklarına, metodoloji bilgisine vakıf, bu kaynakların şekillendirdiği inanç, duygu ve düşünce harmanı içinde hayat ve medeniyet tasavvuruna sahip, çok geniş bir kitleye, fikirleri ile dünya genelinde yön veren, onlara yol haritası çizen bir insanı, dinlerarası diyalog faaliyetlerinden

dolayı müdafaa etmemekte, öyle bir niyeti taşımamaktadır. Zira bu kalemin sahibi böyle bir ehliyete ve cesarete sahip olmadığının farkında olduğu gibi, Hocaefendi'nin de böyle bir ihtiyacının bulunmadığını gayet iyi bilmektedir.

Bununla beraber son dönemlerde çok çeşitli çevrelerden dozajı oldukça yüksek şekilde dinlerarası diyalog faaliyetlerine yönelik eleştirilerin geldiği de herkesin bildiği bir gerçektir. Yaklaşık 10 yıllık bir maziye sahip olmasına rağmen sözü edilen eleştirilerin bugün yapılması, bir başka tabirle 10 yıl beklenilmesi şayan-ı dikkattir. Bu önemli husus bir tarafa, eleştirilerin mahiyeti, ilmî değeri, yöntemi ve bunlara sahip çıkan medya organlarının kimliği insanın aklına başka türlü çağrışımlar yapmaktadır. Eleştirinin çok ötesinde, Hocaefendi'yi karalamaya yönelik bir kampanya havasında yürütülen çıkışlar, insaf ehli herkesin vicdanını kanatacak boyutlara ulaşmıştır. Hayatını dine, millete ve vatana hizmete vakfetmiş bir insanın haşa! "Kâfir, Vatikan uşağı!, İsimsiz Hristiyan!, Peygamber düşmanı!" gibi sıfatlarla anılması geniş bir kitleyi alabildiğine rahatsız etmektedir.

Bu süreçte ihtimal Hocaefendi'yi en çok yaralayan, ehl-i imanın bu büyük oyuna alet olmasıdır. Onların bu itirazları dinî gayret hissiyle ya da milli duygularla yapıyoruz izlenimi vermeye çalıştıkları ise aşikârdır. Fakat kullanılan malzeme, dile getirilen karşıt düşüncelerdeki üslup, ilmî mesnedleri maalesef kendilerini dahi tatmin etmekten uzaktır.

Aslında "Zaman en iyi müfessirdir" fehvasınca en iyi cevabı hiç şüphesiz zaman verecektir. Fakat bu dinlerarası diyalog adına yapılan şeylerin dinî, tarihî ve güncel temel ve boyutlarını anlatmamayı gerektirmez. Nitekim bu çerçevede gerek Hocaefendi'nin konuyla ilgili sohbetlerinin derlendiği, gerekse akademik camiadan yapılan bazı çalışmalar piyasaya sunuldu.

Bu itirazlar bizde farklı bir üslupla bilgilerin tazelenmesi gerektiği kanaatini uyardı. Bunun için soru-cevap formatını seçtik.

Böylece okuyucu hem aradığını kitapta kolayca bulabilecek, hem de okuma kolaylığı sağlanmış olacaktı.

Konuların birbirini takip ettiği böylesi bir çalışmada tekrarlara girmeme oldukça önem arz eder. Biz çalışma boyunca buna dikkat etmeye çalıştık. Fakat kaçınılmaz gördüğümüz yerlerde de tekrardan kaçınmadık.

Hocaefendi'den iktibas yaptığımız yerlerde diyalog eksenindeki yazı ve sohbetlerinden derleme olan "İnsanın Özündeki Sevgi" kitabını esas aldık. Böylece iktibasların aslını okumak isteyen okuyuculara kolaylık olacağını düşündük. O kitapta yer almayan iktibasları ise asıl yerlerinden alıp, dipnotlarda gösterdik.

Umarım faydalı olur. Gayret bizden, tevfik Allah'tan.

Ahmet Kurucan

3 Haziran 2005 New Jersey

1. BÖLÜM
KAVRAMLAR ETRAFINDA

İnsanların birbirleri ile konuşma ve anlaşmasında kavramların yeri inkar edilemez. Fakat kavramların anlam çerçevesinin iyi belirlenmesi şartıyla. Bugün dinlerarası diyalog etrafında yapılagelen aynı his ve düşünce dünyasının insanlarının tartışmalarının nedeni ortak bir kavram bütünü geliştirememiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde sayılamayacak kadar ortak değere sahip olan insanların, iman birliğine rağmen duygu, düşünce ve eylem beraberliği kuramamalarının başka türlü izahını yapmak imkânsız.

Bu temel düşünceden hareketle "Kavramlar Etrafında" bölümünde diyalog, dinlerarası diyalogun ne olup olmadığı konusunda kısa ve net açıklamalarda bulunduk. Bazı kimselerin dinî gayret hissiyle ortaya attıklarını zannettiğimiz endişelere bakış açımızı ortaya koyduk. Bu hususun hergün hızını artıran bir dozla küreselleşen dünyada hangi ölçüde zaruret olup-olmadığını ifadeye çalıştık.

Böylece diyalog çalışmalarına menfi ya da müsbet gözle bakan kişilerle kavramlar etrafında ortak zeminde buluşalım istedik. Kur'an'ın bir ayetinden hareketle 'evet' diyen niye 'evet' dediğini, 'hayır' diyen de niye 'hayır' dediğini bilsin istedik. İtirazlarını kâfir, Hıristiyan, münafık, din düşmanı gibi insanı, dünyevî ve uhrevî ağır sorumluluklar altına atan sözler sarf etmeye kadar

götürenlerin itirazlarının nasıl bir temele oturduğunu kamuoyu bilsin diye düşündük.

Ayrıca günümüzde söz konusu diyalog çalışmalarının hangi ölçüde zaruret olup-olmadığı konusuna kısaca temas ettik. Bir müslüman olarak bizi diyalog açısından bağlayan değerlerin, günümüzdeki yansıma ve yorumlarına İslamî nasslardan hareketle işarette bulunduk.

1. Diyalog ne demektir?

Diyalog sözlükte, iki insan arasındaki konuşma, anlaşma, uyum sağlama ya da anlaşma niyetiyle kişi veya grupların fikir alışverişinde bulunmaları anlamına gelir.[1] Istılahî anlamda, iki veya daha fazla kişinin karşılıklı konuşması, değişik ırk ve kültürlerden, farklı inanç ve kanaatlerden, farklı siyasî anlayıştan insanların bir araya gelerek, medeni ölçüler içerisinde birbirleriyle iletişim kurması yoludur.

Dinî alanda diyalog; hem bir dine mensup farklı grupların, hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini birbirlerine zorla ve etik olmayan yollarla kabul ettirme girişimlerinde bulunmaksızın, ortak meseleler etrafında hoşgörü ortamı içinde konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesi demektir.[2]

Bu tarifler acısından bakıldığında diyalog, insanların, grupların birbirlerini anlama, tanıma, bilme ve ortak problemlerine çözüm arama çabalarından ibarettir. Bu çabalar olumlu netice verirse çokluk içinde birlikte yaşama/yaşayabilme zemininin oluşumuna katkı sağlayacaktır. Bir başka ifadeyle diyalog çalışmaları tüm farklılıklara rağmen önce zihinlerde, sonra hayatın içinde tatbik edilen birlikte yaşama kültürünü meydana getirecektir.

---

1 Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1998, 1/605; http://www.wordreference.com/definition/dialog

2 Ali Dere, Bilgi Notu. (Din görevlisine cevap olarak gönderilmiştir.)

2. Dinlerarası Diyalog Nedir?

Kavramsal açıdan 'dinlerarası' değil; 'din mensupları arasında diyalog' demek daha doğrudur. Ne var ki bu tanımlama 'galatı meşhur' haline gelmiştir. Bununla beraber kastedilen anlam hiç şüphesiz din mensupları arasında diyalogdur. Biz de kitap boyunca 'dinlerarası diyalog' demeyi tercih edeceğiz.

Dinlerarası diyalog, farklı dinlere mensup insanların inançlarını ve düşüncelerini birbirlerine zorla kabul ettirme yolunu seçmeksizin hoşgörü, doğruluk, samimiyet, sevgi, saygı ve iyi niyet içinde ortak olan veya olmayan bir meselede barış, hürriyet ve açıklık atmosferinde, ötekini öğrenmek, bilmek, tanımak, dinlemek ve anlamak maksadıyla, karşılıklı konuşabilmelerini, işbirliğine gidebilmelerini, birlikte yaşayabilmelerini, hatta uzlaşabilmelerini sağlayan bir karşılaşmadır.[3]

Bugün ahlakî yozlaşma, çevre kirliliği, ekonomik gelir dağılımındaki dengesizlik, AIDS, HIV gibi hastalıklar, fakirlik, kürtaj, eşcinsel evlilikleri, boşanma oranlarının yüksekliği gibi ailevî değerlerdeki çöküş, ırk, din ve milliyetçilik adına yapılan bağnazlıklar, terör, savaş, sömürü gibi dünya barısını tehdit eden global sorunlarımız vardır. Bu sorunların çözümünde dinlerin ve din mensuplarının elbette katkıları olacaktır. Dinlerarası diyalog faaliyetleri bu ortaklaşa sorunlara ortak çözüm arayışlarının -ki bu bir anlamda mecburî istikamettir- ortaya çıkardığı zorunlu bir neticedir. İnsanlığın ortak geleceğini huzur ve barış ortamında geçirmelerini sağlama, hangi sebeple olursa olsun kanlı sahnelere sahip maziyi yeniden yaşamama ve yaşatmama çabalarıdır.

3. Dinlerarası diyalog ne değildir?

Dinlerarası diyalog insanın kendi dininden taviz vermesi demek değildir. Diyalog süreci içinde herkes kendi inandığı değerlere

---

3 Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1993, s. 396; Abdurrahman Küçük, "Dinlerarası Diyaloğa Niçin İhtiyaç Vardır?", Dinî Araştırmalar, c.I, sy.l (1998), s. 31.

nihayet saygı içinde bulunur; ibadet başta tüm dinî, ahlakî, hukukî, ve kültürel değerlerini hayatına tatbik etmekten çekinmez. Aksine ortak değerlerin keşfine, onların ön plana çıkartılmasına ve evrensel doğruların insanlık hayatına hakim kılınmasına çalışılır. Yalnız karşılıklı iletişim aynı zamanda etkileşim ve yabancılaşmayı beraberinde getirebilir. İnsanlık tarihi boyunca din değiştirmelerin altında yatan gerçek de budur; etkileşim ve yabancılaşma. Ama bu karşılıklı girilen ilişkiden değil, dinî değerlere olan imanın derecesi ve bunların insanı tatmin edip etmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan düne ve bugüne bakılacak olursa Müslümanlığı özgür iradesi ile bırakan ve başka bir dini tercih eden insanların sayısı sair din mensuplarından İslamı seçenler ile mukayese edilemeyecek oranda azdır. Bu da inanç ve amelle yükümlü olduğumuz İslamî değerlerin mahiyeti adına bizlere bir fikir vermektedir.

Dinlerarası diyalog, dinleri birleştirme çabası ya da sadece kendi dinini başkalarına anlatma, onun üstünlüğünü gösterme ve son tahlilde muhataplarının dinlerini değiştirme çaba ve gayreti, bir başka ifade ile İslamî açıdan 'tebliğ'; Hristiyanlık açısından 'misyonerlik' faaliyeti değildir. Fethullah Gülen Hocaefendi'nin sık kullandığı tabirle ifade edecek olursak "herkesi kendi konumunda kabullenerek[4]" birbirimizi tanıma ve ortak sorunlarımıza ortak çözüm arayışıdır.

Bu tespit bazı çevrelerde kelamî açıdan bir problem üretiyormuş gibi algılanabilir. Ancak bizim buradaki maksadımız meseleyi kelamî açıdan tartışmak değil. Din özgürlüğü meselesinin sosyal ve kültürel boyutunu ortaya koymaktır. Din özgürlüğü insanın herhangi bir dine inanması, inandığı dinî değerleri yaşaması, onları başkasına yaygın ve örgün eğitim yoluyla anlatması ve aynı inancı paylaştığı kişilerle birlikte olabilme, organizasyon kurabilme unsurlarını ihtiva eder. Bir başka anlatımla din özgürlüğü bu dört unsurun bir bütün halinde bulunması ile vücûd olur. Bu unsurlardan birinin yokluğu ilgili ülkede din özgürlüğünün

4 Gülen, Fethullah, “Hoşgörü Sürecinin Tahlili”, Zaman Gazetesi, 28 Şubat 2005

yokluğu anlamına gelir. Her din ve inanca bu kapsamda bir özgürlüğünün sağlanması ise insanoğlunun ulaşması gerekli olan hedefidir. Kendi dinleri adına açıktan tebliğ yapmak isteyen kişi ve kurumlar din özgürlüğün kurumsallaşması ile istediklerini yapabilmeliler. Nitekim bazı dünya ülkelerinde din özgürlüğü sözünü ettiğimiz dört unsuru ile birlikte yaşanmaktadır. Bunun tabii sonucu olarak da azınlık olmalarına rağmen Hıristiyan, Müslüman, Yahudi, Budist vb. din mensupları kendi dinî, millî ve kültürel değerlerini yaşamakta, öğretmekte ve organize olabilmektedirler.

4. Dinlerarası diyalog faaliyetlerinin farklı emeller uğruna kullanılması düşünülemez mi?

Dinlerarası diyalog nedir ve ne değildir sorularının cevapları hadiseye bizim bakış açımızı gösterir. Yalnız bu herkesin bizimle ayni çizgide düşündüğü anlamını göstermez. Dolayısıyla bu faaliyetlere taraf olanların eylem süreci içindeki tavır ve davranışları bu sorunun doğru cevabını verecektir.

Nitekim Katolik kilisesi II. Vatikan Konsili sonucu yayınladıkları "Lümen Centium" adlı dinlerarası diyalog deklarasyonunda: "Yüzyıllar boyunca Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında pek çok ihtilaf ve düşmanlık ortaya çıkmışsa da konsil geçmişi unutmaya, karşılıklı olarak birbirlerini anlamaya samimi bir şekilde gayret etmeye ve keza bütün insanlar için sosyal adaleti, ahlakî değerleri, sulhu ve özgürlüğü hep birlikte koruyup üst düzeyde tutmaya davet etmektedir" cümleleri ile kapılarını açmıştır. Fakat 1990 yılında II. John Paul imzasını taşıyan Papalık tamiminde dinlerarası diyalogun Hıristiyanlık mesajının yayılması istikametinde de kullanılabileceği açıkça bildirilmiştir: "Dinlerarası diyalog kilisenin İncil'in mesajını yaymak görevinin parçasıdır. Karşılıklı bir tanışma ve zenginleşme metodu ve aracı olarak telakki edildiğinde bu, kilisenin "Hıristiyan olmayanlara İncil'in

mesajını tebliğ görevine karşı olmadığı gibi aksine bu görevle bağlantılı olup bunun bir tezahürüdür.[5]" Bu dinlerarası diyalog çalışmalarının Hıristiyanlaştırma misyonunun bir aleti olduğunu kabul eden açık bir beyandır.[6]

Dinlerarası diyalog kavramının 1962-1965 yıllarında yapılan II. Vatikan konsilinde merkezî bir hüviyet kazanması[7] Müslüman dünyasında şüpheci yaklaşımların kaynağını oluşturmaktadır. Bu yüzden sözü edilen çalışmalara bakış açıları olumlu, olumsuz ve ihtiyatlı olmak üzere üç grupta mütalaa edilmektedir.[8] Birinciler dinlerarası diyalogu hiç bir sorgulamaya tâbi tutmazken, ikinciler değişik endişeler ve tarihten gelen tecrübelerden dolayı kabullenmemekteler. Bunlara göre dinlerarası diyalog çözüm değil problem alanıdır. İhtiyatla yaklaşanlar ise çalışmaların gelişim süreci ve ortaya çıkan neticelerine göre değerlendirilmesi gerektiği inancındadırlar.

Tarihî gerçekler, Hıristiyan dünyasının öncülük yaptığı çalışmalara şüphe ile bakılmasını haklı kılmaktadır. Çünkü 19 yüzyıl boyunca süren sömürgecilik döneminde Kıta Avrupası, İslam ülkeleri başta olmak üzere ikinci ve üçüncü dünya ülkelerinde çok yoğun ve kapsamlı biçimde misyonerlik yapmışlar, muhataplarının hıristiyanlaşması için birçok çalışmaya imza atmışlardır. Fransa gibi laikliğin merkez üssü sayılan bir ülkenin dahi misyonerlik faaliyetlerinden uzak olmaması bu açıdan oldukça enteresan bir örnektir. Bu konuda 19. yüzyılda Fransa Başbakanlığı yapmış Gambotta örneği, üzerinde durduğumuz hususa ışık tutması acısından oldukça önemlidir. Gambotta Fransa'da militan laiklik çerçevesinde Fransız devlet kurumlarından dindarların temizlendiği bir dönemde başbakanlık yapmıştır. O görev süresi

---

5 İslam Ansiklopedisi, 17/359-360

6 Pietro Rossano, "The Secretariat For Non-Chirstin Religions", Bulletin, XIV?2-3,1979,s.100.

7 Vatikan Council II: The Conciliar and Post Conciliar Documents, Ed. Austin Flannery, NY, 1992.

8 Küçük, Abdurrahman, "Dinlerarası Diyalogun Diğer Yüzü Üzerine", Türk Yurdu, 2005.

içinde bir yandan dindar katoliklerin devlet kurumlarındaki görevlerine son verirken, diğer yandan Afrika'ya binlerce misyoner göndermiştir. Dışarıdan bakıldığında çelişkili gibi gözüken bu uygulamanın sebebi kendisine sorulduğunda: "Bizim laikliğimiz iç tüketim içindir, ihraç malı değildir" cevabını vermiştir.

Teolojik düzeyde yapılan bu faaliyetler, zaman zaman alan değiştirmiş, misyonerlik kılıfı altında siyasî, sosyal ve ekonomik amaçlı aktiviteler de yapılmıştır. Mesela yakın gelecekteki işgal hareketleri için istihbarat sağlayan ajanlar, işgal sonrası, yıllar ve asırlar boyu sömürülecek yeraltı ve yerüstü zenginliklerini tespit edip uzun vadeli stratejiler üreten ilim adamları, bu ülkelere ellerinde İncil misyoner kılığında girmişlerdir.

Gerçek misyonerlerin işgal sonrası faaliyet alanları da bu çerçevede büyük önem arz etmektedir. Eğitim, sağlık vb alanlarda gerçekleşen kurumsallaşmalar bir taraftan kendi düşünce ve kültür dünyasına sahip nesiller yetiştirmeye matufken, diğer taraftan sahip oldukları üstün bilgi ve teknolojiyi sömürge ülkesi halklara sunup onların medyuniyet psikolojisini kullanmayı hedeflemiştir. Bu politikalarında Batının başarılı olmadığını söylemek ise imkansızdır.

Ayrıca önce Adapazarı depremi esnasında gündeme gelen ve şimdilerde de bazı Doğu illerinde muhtaç, mağdur, işsiz insanlara verdikleri söylenen paralarla müslümanları hıristiyanlaştırma çabaları da söz konusudur.

Dinlerarası diyalog faaliyetlerinin Haçlı seferleri dönemindeki ilişkilerden farklı olarak birbirimizi tanımaya, anlamaya vesile olduğu, gergin ortamı yumuşattığı, hem bizleri hem de onları 'bilinmeyen öteki' den 'bilinen öteki' seviyesine çıkarttığı doğrudur ama bu yukarıda bahsini ettiğimiz sekliyle başkaları tarafından suiistimal ediliyorsa bunun doğru ve kabul edilebilir bir niyet ve tutum olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ancak bunu da çok büyütmemek gerekir diye düşünüyorum. Din özgürlüğü acısından olaya baktığınızda nasıl bizim kendi dinimizi anlatmamız, bu bağlamda çeşitli organizasyonlar içine girmemiz bir hak ise ve biz bunu Batı'lı ülkelerde rahatlıkla yapabiliyorsak, onların da kendi dinlerini anlatma, organize olma hakları vardır. Kaldı ki bu faaliyetler bizim kendimizi test etmemize imkân sağlamaktadır. Kim bilir belki de bu çabalar, bizi kendi dinimizi öğrenme, öğretme ve tebliğ etmeye yönelik ciddi bir gerilime de sevk edecektir.

Yanlış anlaşılmaması için bir kere daha vurgulamakta yarar görüyorum; dinlerarası diyalog çalışmalarını tarihte cereyan eden şekliyle misyonerliğe alet etme kabullenilemez bir tutumdur. Din özgürlüğü bağlamında dini tebliğ etme başka, misyonerlik yapma başkadır. Uyanık bir şuur, ciddi bir dikkat, baştan karşılıklı anlaşma ile ortaya konan münasebet, norm ve formları sözü edilen ve edilmeyen bütün endişeleri ortadan kaldırabilir.

5. Dinlerarası diyalog gerçekten bir zorunluluk mudur; samimi bir Müslüman ötekilerle ilişki içine girmeye mecbur mudur?

"Dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun"(18/29), "Dinde zorlama yoktur"(2/256) ve "Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi toptan mutlaka inanırlardı. O halde sen mi insanları mümin oluncaya kadar zorlayacaksın"(11/99), "Eğer Allah dileseydi bütün insanları, aynı dine bağlı, tek ümmet yapardı." (Şurâ,42/8; Nail,16/93) ayetleri Meşiet-i İlahiyeyi nazara vermektedir. Buna göre yeryüzünde yaşayan herkesin Müslüman olması mümkün değildir. Öyleyse 'öteki'leri yok sayma imkânsız olduğuna göre, birlikte yaşama bir zorunluluktur. Kaldı ki Kur’an "Ey İnsanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah katında en değerli ve üstün olanınız, O'ndan

en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, haberi olandır."(49/13), " Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği farklı şeriatlar dairesinde sizi imtihan etmek istediği için ayrı ayrı ümmetler yaptı. Öyleyse durmayın, hayırlı işlerde birbirinizle yarışın! "(Mâide, 5/48), "Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları hakta ittifak eden bir tek ümmet yapardı. Fakat O bunu irade etmediğinden ittifak etmemişlerdir ve işte böylece ihtilaf eder vaziyette devam edeceklerdir. Ancak Rabbinin lütfederek hakta birleşmeyi nasip ettiği kimseler bunun dışındadır. Esasen O, insanları bunun için yaratmıştır." (Hud, 12/118) ayetleri bu şekilde yaratılmanın hikmetlerini nazara vererek bizi onlarla ilişkiye teşvik etmektedir.

Buna göre insanların farklı sosyal ve etnik gruplara ait olmayı başkalarına üstünlük vesilesi olarak kullanmamaları gerekir. Zira gerçek üstünlük Hak katında yaratılıştan gelen ırk, nesep vs. gibi değerlerle değil, insanın iradesi ile kazandığı değerlere göre ölçülür ki Kur'an buna takva diyor. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisleri ile buna çok net vurguda bulunur; "Ey İnsanlar! Şuna dikkat ediniz ki sizin Rabbiniz birdir; babanız birdir. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takva (Allah korkusu, saygısı) dışında hiç bir üstünlüğü yoktur.[9]"

Ayrıca birden fazla din, peygamber, kitap olması da, cemaat, kavim, millet, ümmet gibi sosyal grupların bulunması ve bunlara bağlı olarak insanlar arasında ihtilaf tabii bir olgudur. Bu tablo din ve inanç özgürlüğü alanında insanlara tercih hakkının tanınmasının, cennet ve cehennemin var oluşu gayesinin, insanî melekelerin geliştirilerek yeryüzünün imarının sebep ve sonucudur. İnsanlar iradeleri ile bu ihtilafları ya da ihtilafların sebep olacağı kötü şeyleri ortadan kaldırmalı ve herşeye rağmen hemcinsleri ile birlikte yaşama projesini hayata geçirmelilerdir. Bir

9 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/411.

başka anlatımla bu, ilâhî iradenin, biz kullarının ulaşmamız için önümüze koyduğu bir hedeftir.

Küreselleşme günümüz dünyasının en büyük gerçeğidir. İletişim ve ulaşım vasıtalarının gelişmişliği, dünyanın köy olma sürecini hem başlatan hem de her gün başka boyutlar ilavesiyle hızlandıran bir faktörüdür. Bugün dünya coğrafyasında ne din eksenli siyasî yapılanmalar, ne de demografik açıdan Müslüman, Hıristiyan, Budist, Hinduist, Yahudi ayrımı vardır. İçinde yasadığımız dünya gerçeklerine vakıf olmak zorundayız. 21. yüzyılda 2. asır dünyasında yaşıyor gibi bir tavır takınmamız bizim kendimizi kendi ellerimizle dünyadan tecrid etmemiz demektir. Bu da Müslüman karşıtı kesimlerin ekmeğine yağ sürmektedir. Hâlbuki bizler aynı yer küreyi paylaştığımız hemcinslerimizle birlikte yaşamaya mecburuz. O halde bu dünyada biz de varız diyerek karar sürecinde yuvarlak masaya oturan bir ferd olmak zorundayız. Müslümanlar olarak dünyayı yaşanılır kılma adına bizim bu dünyaya dinî, millî ve kültürel değerlerimizle yapacağımız birçok katkı vardır. Bunların bir çoğu bizim dışımızdaki dünyanın henüz uyanmadığı hatta hayal bile edemediği değerlerdir. Bu noktada 'güçlü kültürün zayıf kültürden alacağı bir şey yoktur' teziyle ortaya çıkıp Hıristiyanlığın Müslümanlıktan alacağı bir şey yoktur diyenler maalesef yanılmaktadır. Bu düşünce maddî ve manevî boyutları ile Batı dünyasını bir bütün olarak göremeyen ve tanımayan insanların ortaya koyduğu bir düşüncedir.

Sonuç olarak dinî açıdan Hz. Peygamberin (s.a.s.) girdiği ölçüde ötekilerle ilişkiye girmeye mecburuz. Örnek, rehber ve model insan diye dilimizde baştacı ettiğimiz kavramlar perspektifinden baktığımızda bizler Allah Rasulü'nün (s.a.s.) örnek hayatını bir bütün halinde hayatımıza tatbikle mükellefiz. O'nun sadece ibadet veya sadece Müslüman'larla ilişkisini hayatımıza rehber edinme, dini parçalama; işimize gelen, gönlümüze yatan tarafını alıp diğerini reddetme anlamını taşır.

6. Çeşitli Yönleriyle Hz. Peygamber (s.a.s)

Ticarî, siyasî, hukukî, kültürel, insanî, toplum ve devlet hayatını ilgilendiren hemen her meselede öncelikle ortaya konulan projenin, doktrinin, hareket felsefesinin temel dinamikleri belirlenir. Bu dinamikler yapı taşları hüviyetindedir. Dinlerarası diyalogun yapı taşları ise, birbirimizi anlama çabası, global dünyada ortak sorunlarımıza ortaklaşa çözümler üretme ve dinlerin yaptırım gücünü bu çerçevede kullanmadır. Bu açıdan bakıldığında şunu rahatlıkla söyleyebilmeliyiz; dinlerarası diyalog, dinlerin üstünlüğünün söz konusu edildiği ve karşılıklı atışmaların, sataşmaların yaşandığı bir münazara olmadığı gibi, "beni dinleme mecburiyetindesin" çizgisinde bir monolog, "biz Hz. İsa ve Hz. Musa'yı kabulleniyoruz, siz de Hz. Muhammed'i (s.a.s.) kabulleneceksiniz" anlamında bir dayatma platformu da değildir.

Bununla beraber diyalog platformu, işin tabiatı gereği dinlerin anlatılma zeminidir. Bu zeminde Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm anlatıldığı kadar İslam da anlatılmakta, masaya yatırılan mevzulardaki yaklaşımı dile getirilmektedir. Ayrıca, bu tür diyaloglar, başta Türkiye gibi İslam medeniyetine asırlarca merkezlik yapmış nice ülkelerin gezilmesine, konferans, panel, sempozyum v.b programlar vasıtasıyla tanışmaya ve farklı din, kültür ve etnik gruba ait kesimler arasında yüzyıllar boyunca süregelen düşmanlık ve ön yargıların giderilmesine vesile olmaktadır. Hatta bunlar sonucu dinî değerleri mukayese etme imkânı bulan nice kişiler kendi özgür iradeleri ile İslam halkasına dâhil olmuş, niceleri İslam'ı ilahî bir din; Hz. Muhammed'i (s.a.s.) de hak peygamber olarak kabullendiklerini beyan etmişlerdir.

KUR’ANÎ TEMELLER

Din adına yapılan faaliyetler elbette dinin emir ve yasaklarına uygun olmak zorundadır. Kur'an, İslam'ın temel, şaşmaz ve şaşırtmaz birinci kaynağıdır. Dolayısıyla Kur'an'dan onay almayan/alamayan hiç bir düşünce ve hareket ne zaman, nerede, nasıl, niçin ve kim tarafından yapılırsa yapılsın Müslümanlar indinde makbul ve meşru addedilemez.

Diyalog çalışmaları özelinde ya cehaletten ya da Kur'an'ın tasnif özelliğinden kaynaklanan ve ancak ehli tarafından usul-u tefsir bilgileri istikametinde yapılacak yorumlarla açıklık kazanacak olan birçok izah gereken ayetler vardır. Yahudilerin ve Hıristiyanların ehl-i kitap olup-olmaması ile başlayan, kâfirlere ölüm emrinin verildiği, Yahudi ve Hıristiyanların dost edinilmemesi gerektiğini bildiren ayetlere kadar pek çok âyet dinlerarası diyalog karşıtlarınca en büyük deliller olarak halka sunulmaktadır. Kelime anlamı itibarıyla barış, esenlik hoşgörüyü temsil eden İslam dininin cihad emri ve tarihî uygulamaları ise aynı çizgide öne sürülen delillerden bir diğeridir.

Hâlbuki bu ayetler genellikle Müslüman toplumun ehl-i kitap ve müşriklerle ilişkilerini düzenleyen ayetlerdir. Ancak bunlar arasında çok özel ve olağanüstü şartları hükme bağlayan, savaş, barış ve zimmet hukukunu ilgilendiren ayetler de vardır. Mekke ve Medine süreci boyunca nazil olan bu ayetlere bütün olarak baktığımızda, Müslüman toplumun dışındaki topluluklar tasnif

edilmekte, Müslüman topluma karşı entrikalar düzenleyip, siyasî, dinî ve askerî ilişkileri bozarak, kendileri aleyhine savaşı zarurî kılan münafık ve müşrik topluluklardan da söz edilmektedir.

Bütün bu farklı durumlar sözünü ettiğimiz ayetler tarafından farklı şekillerde hükme bağlanmıştır. Bu noktada bu farklı hükümleri detaylarıyla bilmezsek, her şeyi alt-üst ederiz. Hangi ayetlerin savaş durumunu esas aldığı, hangilerinin barış ve karşılıklı insanî, ahlakî iyi ilişkiler geliştirmeyi salıklayan hükümler vaz' ettiğini bilmeden, her ayeti ehl-i kitap karşıtı bir bakış açısıyla okumak, hem Kur'an'ın getirdiklerini hem de İslamî tarihsel tecrübeyi gözardı etmek anlamına gelir. Dolayısıyla tüm bu detaylı hükümleri, doğru okumak ve doğru analiz etmek için usul bilgisine ve tarihsel tecrübeye ihtiyaç vardır. Diyalog karşıtı kesimler genellikle bu farklı ayetleri düz ve sathî bir bakış açısıyla okuyarak farklı durumları göz ardı etmişlerdir.

Biz bu bolümde Kur'an'a tamamiyet ufkundan bakmaya çalışarak, müfessirlerin sözü edilen ve ilk bakışta diyalog karşıtı gibi gözüken ayetlere getirdikleri yorumları aktarmaya gayret ettik. Usul bilgisinden yoksun insanların yaptıkları yorumların, zahirî anlayışıyla ayetlere sathî anlam veren kişilerin yaklaşımlarının murad-ı İlahiyi aksi istikamette gösterdiklerini ifadeye çalıştık.

Bunun ötesinde zahirî manasıyla Müslümanları ötekilerle diyaloğa teşvik eden ayetleri yorumları ile beraber aktardık.

1. Ehl-i Kitap kime denir? Yahudiler ve Hıristiyanlar ehl-i kitap mıdır?

Kur'an inanç acısından insanları üç ana kategoriye ayırmıştır; Müslümanlar, kafirler/müşrikler ve Ehl-i Kitap. Kur'an; Hz. Peygamber (s.a.s.) ve öğretilerine inananlara Müslüman; tevhid hakikatini inkar eden kişilere ise kafir/müşrik der. Ehl-i kitap,

kavramın terkibinden de anlaşılacağı üzere 'kitap ehli, bir kitaba bağlı bulunan' demek olup, kendilerine daha önceleri ilahî kitap ve peygamber gönderilmiş kişilere verilen ortak isimdir. Fukahanın farklı yorumlamaları olsa da, orijinal şekli bozulmuş bile olsa ilâhî vahye dayanan kitaplara ve peygamberlerine iman eden herkes ehl-i kitaptır. Yahudiler ve Hıristiyanlar buna dâhil olduğu gibi Hz. İbrahim'e, Hz. Davud'a inananlar da bu kategoriye dâhildir. Kur'an: "İman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiîler... Her kim Allah'a ve âhiret gününe (gerçekten) iman eder ve amel-i salih işlerse, elbette onların Rab'leri yanında mükâfatları vardır. Onlar için herhangi bir korku olmadığı gibi kendilerini üzecek bir şeyle de karşılaşmazlar." (Bakara, 2/62), "İman edenler, Yahudiler, Sabiîler, Hıristiyanlar... Bunlar içinden her kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip makbul ve güzel işler yaparsa, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmezler."(Mâide, 5/69) ve "(Kâmil ve makbul şekliyle) iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecusîler ve Müşrikler... Allah kıyamet günkü büyük duruşmada onlar arasındaki kesin hükmünü verecektir. Çünkü Allah her şeye hakkıyla şahittir."(Hac, 22/17) ayetlerinde Sabiîleri de Yahudi ve Hıristiyanlarla birlikte saymakta, buradan hareketle birçok müfessir onların da ehl-i kitap olduğu hükmünü vermektedir. Bazı İslam bilginlerine göre sadece Yahudiler ve Hıristiyanlar ehl-i kitaptır.[10]

Yalnız "Allah, Meryem'in oğlu Îsâ'dır." diyenler hiç şüphesiz kâfir olmuşlardır"(Mâide, 5/72) ve "Allah üç asıldan biridir" diyenler de kâfir olurlar. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka ilah yoktur. Eğer bu batıl iddialarından vazgeçmezlerse içlerinden kâfir kalanlara mutlaka can yakıcı bir azap dokunacaktır. (Mâide, 5/73) gibi ayetlerden hareketle mevcut inançları ile Yahudi ve Hıristiyanların kafir/müşrik olduğu hükmünü verenler de vardır. Elmalılı bu çizgide su açıklamayı yapar; "Müşrik, Kur'ân dilinde

10 Kemaluddin Muhammed b. Abdulvahid b. el-Humam, Fethu'l Kadir ala'l-Hidaye, Mısır, 1356, 2/372.

iki anlama gelir ki biri zahirî, diğeri hakikîdir. Zahirî müşrik, açıktan açığa Allah'a ortak koşan, birden fazla ilâh olduğu kanaatinde olanlardır. Bu anlama göre, Kitap ehline müşrik denmez. Hakikî müşrik de gerçekten tevhidi ve İslâm dinini inkar edenler, yani mümin olmayan gayrimüslimlerdir. Bu anlama göre, kitap ehli olan Yahudiler ve Hıristiyanlar da müşriktirler.[11]" Aynı çizgide Bediuzzaman ise su açıklamayı yapar; "Kâfirin iki manası vardır: Birisi ve en mütebadiri dinsiz ve münkir-i Sâni demektir. Şu mana ile ehl-i kitaba ıtlak etmeye hakkımız yoktur. İkincisi: Peygamberimizi ve İslâmiyeti münkir demektir. Şu mana ile onlara ıtlak etmek hakkımızdır.[12]

Fakat ehl-i kitap arasında belki bu inanca sahip oldukları halde bunu bizim anladığımız çizgiden daha farklı şekillerde yorumlayan ve Allah'ın birliğine inandığını söyleyenler de vardır. Bu açıdan Kur'an'ın "Gerek ehl-i kitaptan gerek müşriklerden olsun, kâfirler.... " (Bakara, 2/105) ayeti ile ifade buyurduğu ayırıma dikkat etmek gerekir.

Burada önemle üzerinde durulması gereken husus, Kur'an'ın nüzulü esnasında tevhid çizgisinden sapma, helal-haram mefhumu tanımama, kitaplarını tebdil ve tağyir etme gibi vasıfları nazara verilip, sözü edilen öğretilere inanan kişilerin Kur'an'da ehl-i kitap olarak isimlendirilmesidir. Kestikleri, Müslümanlar tarafından yenilen, kadınları ile evlilik izni verilen, işte bu Ehl-i Kitap'tır. Öyleyse bu tablo içerisine giren, inanç ve amel esaslarında bir değişiklik yaşamayan günümüz Yahudi ve Hıristiyanları da ehl-i kitaptır denilebilir.

Bugün yukarıda sayılan üç kategorinin hiçbirinde yer almayan bir başka grup insandan bahsedebiliriz; bunlar Yahudi veya Hıristiyan olup Hz. Muhammed'in hak peygamber, İslam'ın hak din, Kur'an'ın tıpkı İncil ve Tevrat gibi ilahî kökenli olduğuna inanan insanlardır. Hz. Peygamberin (s.a.s.) Habeş kralı Necaşi'ye

11 Elmalı, 2/221
12 Bediuzzaman, Munazarat,Yeni Asya Yayınevi, İstanbul,1998, s. 71

gıyabî cenaze namazı kılması ve bunun üzerine müşriklerin "Habeşistan'da ölen bir Hıristiyan'ın cenaze namazını kılıyor[13] " seklindeki dedikoduları üzerine nazil olan: "Ehl-i kitap içinde, Allah'a iman ettikleri gibi, Hakkı tazim ederek hem size hem de kendilerine indirilen kitaba inananlar da vardır. Onlar Allah'ın âyetlerini, değersiz bir menfaat karşılığında satmazlar. İşte Rabbi nezdinde mükâfatları olanlar onlardır. Muhakkak ki Allah hesabı pek çabuk görür."(Al-i İmran, 3/199) ayetinde kendine yer bulan bu insanlar özellikle Batı dünyasında akademik çevrelerde sayıları azımsanmayacak kadar çoktur. Bu inanca sahip kişilerin din mensupları arası diyalog çalışmalarında köşe taşı rolü oynadıkları/oynayacakları izahtan vârestedir.

Son olarak burada bir hususun net bir şekilde ifade edilmesi de gerekir; bugün bazıları gerçek anlamda ehl-i kitap kalmadığını, peygamberlerini haşa! Allah'ın oğlu kabul ettiklerini, haham ve papazlarını Rab edindiklerini ileri sürerek onların müşrik hükmünde olduklarını ısrarla iddia ediyorlar. Böylece dinlerarası diyaloga karsı çıkmalarını temellendirmiş oluyorlar. Oysa biz söz konusu iddiaların temelsiz olduğunu düşünüyoruz. Çünkü ehl-i kitap Hz. Peygamber döneminde de "İsa Allah'ın oğludur" diyorlardı. Yani Kur'an bu aktarımı ile onların şirk koştuğunu açıkça ifade ediyordu ama buna rağmen ısrarla onlara "ehl-i kitap" demeyi sürdürüyordu.

Burada şöyle bir sebep gözetiliyor olabilir; Hz. İsa ve Üzeyr'i (a.s.) "oğul" kabul edenler Kur'an'ın açık nassıyla itikaden müşriktir.[14] Ama Müslümanların onlarla ilişkilerinin düzenlenmesi açısından ilgili ayetlerde ehl-i kitap sayılmaya devam ediliyor. Bir başka ifade ile itikaden ve zihnen müşrik olsalar bile hükmen ehl-i kitaptırlar. Nitekim Kur'an'ın bunları "ortak kelimeye" davet etmesi bu vasıf üzerinden oluyor. Şayet bunlar müşrik olsaydı, Kur'an müşrik kapsamında değerlendirirdi.

---

13 Müslim, Cenaiz, 21/62-67.

14 Maide, 5/73; Tevbe, 9/30.

Bütün bunlar sonunda, ehl-i kitabın müşriklerden farklı biçimde ele alınması, onların Müslümanlara yaklaşmasını netice vermiştir. Bu da esasında diyalogu amaçlayan bir gerçektir. "Ortak kelime" etrafında birleşme çağrısı da bunu göstermektedir.

2. Ehl-i Kitap'la diyaloğu emreden ayetler var mıdır?

Kur'an'da ehl-i kitapla diyalogu konu edinen bir çok ayet vardır. "De ki: "Ey ehl-i kitap, sizinle bizim aramızda aynı olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; Allah'ı bırakıp da, kimimiz kimimizi rabler de edinmesin." (Âl-i İmrân, 64) Bu ayet aksine ihtimal verilmeyecek netlikte Hz. Peygamber ve onun şahsında Müslümanlara ehl-i kitapla ilişkiye girmelerini emretmekte, ortak noktalarda buluşmayı hedef göstermektedir. Böylece bir anlamda diyalogun çerçevesini belirlemektedir. Ortak noktalar Allah'a, peygamberlere, ahirete iman gibi imani; zina, kumar, içki gibi amelî hususların yanısıra siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik boyutlu dünyevî meseleler de olabilir. Hz. Peygamber (s.a.s.) ehl-i kitapla olan ilişkilerinde hiç bir zaman aramızdaki ihtilaf noktalarını gündeme getirmemesi, onları tartışma zeminine çekmemesi, Medine Vesikası başta Hudeybiye, Hayber vb. siyasî, askerî anlaşmalarla sürekli diyalog arayışı içinde bulunması bu yaklaşımı isbatlamaktadır.

Bir başka ayet: "Zulmedenleri hariç, ehl-i kitab ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: "Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlahtır ve biz O'na gönülden teslim olduk." (Ankebut, 46) Burada da imanî ortak paydalar belirtilmekte, buradan hareketle birlikte yasama zemini oluşturulmak istenmektedir. Yalnız ayette istisna olarak belirtilen 'zulmedenlere' farklı mütalaa edilmek zorundadır. Bunlar Müslümanlara hakk-ı hayat tanımayan, karşıklıklı

münasebetlerini düşmanlık esası üzerine kuranlardır. Kişi, grup veya devlet ne olursa olsun böyleleri ile İslam'ın belirlediği hukuk ve hudutlar içinde mücadele etmek fazilet değil aksine bir emir olup hukukçuların genel değerlendirmelerine göre farzdır. Ancak unutulmamalıdır ki İslam'da her türlü savaş ya da barış ilanı idarî ve siyasî erkin kararına bırakılmıştır. Tek başlarına fertler savaş ve barış ilanında bulunma yetkisini haiz değillerdir.

3. "Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin" ve "Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, sen onların dinlerine tâbi olmadıkça asla senden razı olmazlar" ve benzeri mealdeki ayetleri nasıl anlamamız gerekiyor?

Kur'an'da bu mealde yer alan birçok ayet var. Ezcümle;

1-"Müminler, müminleri bırakıp, kâfirleri velî edinmesinler. Kim böyle yaparsa, Allah ile ilişiğini kesmiş olur. Ancak onlar tarafından gelebilecek bir tehlike olursa başka! Allah sizi, Kendisine isyan etmekten sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır." (Âl-i İmrân, 28)

2-"Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları velî edinmeyin! Onlar ancak birbirlerinin velisidirler. Sizden kim onları velî edinirse o da onlardandır. Allah böylesi zalimleri doğru yola iletmez." (Mâide, 51)

3-"Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar, sen onların dinlerine tâbi olmadıkça asla senden razı olmazlar. Sen de ki: "Allah'ın hidayet yolu olan İslâm, doğru yolun ta kendisidir. Sana gelen bunca ilimden sonra onların heva ve heveslerine uyacak olursan, Allah'a karşı hiçbir koruyucu ve yardımcı bulamazsın. (Bakara,120)"

4-"Sen, iman edenlere, düşmanlık besleme bakımından onların en şiddetlilerinin Yahudiler ile müşrikler olduğunu görürsün. Müminlere sevgi bakımından en çok yakınlık duyanların ise "Biz Nasârayız (Hıristiyanız)" diyenler olduğunu görürsün.

Bunun sebebi, onlar arasında bilgin keşişlerin ve dünyayı terk etmiş rahiplerin bulunması ve onların kibirlenmemeleridir." (Mâide,82)

5-"Ey iman edenler! Siz Müslümanlardan başkasını sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size şer ve fesat çıkarmada ellerinden geleni bırakmazlar. Daima sizin sıkıntıya düşmenizi isterler. Size olan düşmanlıkları, zaten ağızlarından taşıp meydana çıkmıştır. Kalplerinin gizlediği düşmanlık ise daha fazladır. Âyetlerimizi size iyice açıkladık. Eğer akıllarınızı kullanırsanız, onlardan yararlanırsınız." (Âl-i İmrân, 118)

6- "Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi bile velî edinmeyin! İçinizden onları dost edinenler, zalimlerin ta kendileridir." (Tövbe, 23)

Bu ayetlerin doğru anlaşılması, bize sunduğu mesajların iyi kavranabilmesi için 'hangi' sorusuna doğru cevabın verilmesi çok önemlidir; hangi Yahudiler ve hangi Hıristiyanlar? Yukarıdaki ayetlerin nüzul sebepleri ve arka plan şartların bilinmesi doğru cevabın bulunması için atılacak ilk adımdır. Burada 'savaş ve barış ortamı' anahtar kavramdır. Hiç şüphe yok ki bu ayetlerin hepsi ötekilerin düşman olduğu ve Müslümanları fiilen yok etmek için mücadele ettikleri savaş atmosferlerinde nazil olmuştur. Bir başka tabirle ayetler Müslümanlara karsı fiili düşmanlık yapan, onları yok etmek için her türlü imkân ve fırsatı değerlendiren Yahudi ve Hıristiyanları muhatap almaktadır. Savaş ortamında olmasına rağmen dindaşları ile aynı düşünmeyen, birlikte hareket etmeyen ehl-i kitaba muamele tarzının aynı olmayacağı açıktır. Kur'an: "Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever." (Mümtehine, 8), "Ehl-i kitap içinde, Allah'a iman ettikleri gibi, Hakk'ı tazim ederek hem size hem de kendilerine indirilen kitaba inananlar da vardır. Onlar

Allah'ın âyetlerini, değersiz bir menfaat karşılığında satmazlar. İşte Rabbi nezdinde mükâfatları olanlar onlardır. Muhakkak ki Allah hesabı pek çabuk görür. (Al-i İmran,199) "Ehl-i kitabın hepsi bir değildir. Onların içinde öyle dosdoğru bir cemaat vardır ki, gece saatlerinde Allah'ın âyetlerini okuyarak secdelere kapanırlar. Bunlar Allah'ı ve âhireti tasdik eder, iyiliği yayar, kötülükleri önler ve hayırlı işlere yarışırcasına koşarlar. İşte onlar salihlerdendirler. Yaptıkları hayır ve iyiliklerden, mükâfatsız kalan bir tek iyilik bile bulunmayacaktır. Allah günahlardan korunan takva ehlini pek iyi bilir." (Al-i İmran,113-115) ayetleri ile bunu açıkça belirtir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tatbikatları da bunu göstermektedir. Efendimiz (s.a.s.) Necran Hıristiyanları ile anlaşma yaptığı aynı dönemde Mekke müşrikleri ile savaş halinde bulunuyordu. Keza Yahudilerden Beni Kureyza kabilesinin, Medine Vesikası şartlarına muhalefetten dolayı kendilerinin takdir ettikleri hakemin hükmü ile cezalandırıldıkları aynı zaman diliminde, bir başka Yahudi kabilesi olan Beni Nadir ile anlaşmasını devam ettiriyordu. Görüldüğü gibi 'ehl-i kitabı' tek cephe görüp 'topyekûn' bir savaş açma, Müslüman olmayan herkesi müşrik-ehl-i kitap ayırımı yapmaksızın aynı kefeye koymak Hz. Peygamber'in uygulamasında yoktur. Aksi takdirde ehl-i kitabın kadınları ile evlenme, kestiklerini yeme[15] gibi uygulamalara açıklama getirilemez.

Buradan hareketle şöyle denilebilir; yukarıdaki ayetlerin gösterdiği ilişki biçimlerinin nedeni dinî değil; tamamıyla siyasîdir. Siyasî şartların gerekleri, muhatapların anlaşma şartlarına uyup-uymamamaları, gösterdikleri düşmanca ilişkilerin boyutları, hukukî tabirle 'yakın ve açık' tehlike teşkil edip-etmemesine göre bu ayetlerin uygulama alanları ve şekilleri farklı olacaktır. Hocaefendi'nin yaklaşımıyla "dinî inanç ve düşünceyi düşmanlık sebebi ve malzemesi yapıp-yapmamaları" davranış modelini belirlemede öncü rol oynayacaktır.

---

15 Maide,5/5.

Öyleyse "dost ve sırdaş edinmeyin" ile "anlaşma yapmayın", "birlikte yaşamayın", "her türlü sırlarınızı açacak ölçüde dost olmayın", "düşmanınıza karşı uyanık olun" vs. türü uygulamaya mutlak anlamda farklı yansıyacak olan yaklaşım tarzlarını birbirine karıştırmamak gerekir. Küçük bir tasarrufla Bediüzzaman Hazretlerini bu noktada konuşturabiliriz: "Ehl-i kitaptan bir mahremin olsa sevmeyecek misin? Elbette seveceksin"[16]

Bediüzzaman Hazretlerinin sözü edilen ayetlere usul açısından getirdiği yorumu enfestir. Der ki Bediuzaman: "Evvelâ: Delil kat'iyyü'l-metîn olduğu gibi, kat'iyyü'd-delâlet olmak gerektir. Halbuki tevil ve ihtimalin mecâli vardır. Zira, nehy-i Kur'ânî âmm değildir, mutlaktır. Mutlak ise, takyid olunabilir. Zaman bir büyük müfessirdir; kaydını izhar etse, itiraz olunmaz. Hem de hüküm müştak üzerine olsa, me'haz-ı iştikakı, illet-i hüküm gösterir. Demek bu nehiy, Yahudi ve Nasara ile Yahudiyet ve Nasraniyet olan aynaları hasebiyledir.

Hem de bir adam zâtı için sevilmez. Belki muhabbet, sıfat veya sanatı içindir. Öyleyse her bir Müslümanın her bir sıfatı Müslüman olması lâzım olmadığı gibi, her bir kâfirin dahi bütün sıfat ve sanatları kâfir olmak lâzım gelmez. Binaenaleyh, Müslüman olan bir sıfatı veya bir sanatı, istihsan etmekle iktibas etmek neden caiz olmasın? Ehl-i kitaptan bir haremin olsa elbette seveceksin!

Saniyen: Zaman-ı Saadette bir inkılâb-ı azîm-i dinî vücuda geldi. Bütün ezhânı nokta-i dine çevirdiğinden, bütün muhabbet ve adaveti o noktada toplayıp muhabbet ve adavet ederlerdi. Onun için, gayrimüslimlere olan muhabbetten nifak kokusu geliyordu. Lâkin, şimdi âlemdeki bir inkılâb-ı acîb-i medenî ve dünyevîdir. Bütün ezhânı zapt ve bütün ukulü meşgul eden nokta-i medeniyet, terakki ve dünyadır. Zaten onların ekserisi, dinlerine o kadar mukayyed değildirler. Binaenaleyh, onlarla dost olmamız, medeniyet ve terakkilerini istihsan ile iktibas etmektir.

16 Bediüzzaman, Munazarat,Yeni Asya Yayinevi, İstanbul, 1998, s. 70

Ve her saadet-i dünyeviyenin esası olan âsâyişi muhafazadır. İşte bu dostluk, katiyen nehy-i Kur'ânîde dahil değildir."[17]

Netice itibarıyla bir insanın cebrî kader gereği Yahudî veya Hıristiyan bir anne-babadan meydana gelmesi onu bu ayetlere muhatap kılmaz. Ama o tıpkı nüzul surecinde olduğu gibi Müslümanlara karşı düşmanca tavır içindeyse, dinî inançları düşmanlık sebebi görüp açıkça Müslümanlara savaş ilan ediyorsa, daha genel ifadeyle ayetlerin inmesine neden olan kişilerle aynı vasıfları taşıyorsa münasebet şeklinin farklı olacağı da kesindir.

4. Birkaç ayette kâfirleri kastederek gayet açık biçimde; "Onları yakaladığınız yerde öldürün" (Bakara,191), "Onları nerede bulursanız yakalayın, öldürün ve sakın onlardan veli veya yardımcı edinmeyin"(Nisa,89), "Hürmetli aylar çıkınca artık müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayıp esir edin, onların geçebileceği bütün geçit başlarını tutun." (Tevbe, 5) gibi açıkça emirler veriliyor. Bu ayetlere nasıl açıklama getiriyorsunuz?

Bir önceki sorunun cevabında anlatmaya çalıştığımız usul bu ayetlerin dün, bugün ve yarınki Müslümanlara sunduğu mesajların doğru olarak anlaşılmasının vazgeçilemez esasıdır. Tefsir usulünde ortaya konan anlama metodları gerek teker teker her bir ayet, gerekse Kur'an'ın bütünü için takip edilmesi gerekli olan yoldur. Buna göre Kur'an kendi içinde bütünlüğü gözetilerek sebeb-i nüzul, muhkem, muteşabih, mücmel, mutlak, mukayyed, nasih, mensuh gibi kavramların eşliğinde ehil insanlar tarafından değerlendirilmelidir.

Soruda örnek verilen ayetler, bahsi geçen tefsir usulü prensipleri içinde yorumlanması bir kenara, kendi içinde bile siyaksibak bütünlüğü bozularak gündeme sık sık getirilmektedir.

17 Bediüzzaman, age, s.70

Hâlbuki bu tip atomik yaklaşımlar önyargılı ve taraflı bir tavrın göstergesi olup, insanları gerçekten birbirlerinden uzaklaştırır.

Bu iki ana hususa işaretten sonra ayetleri teker teker ele alalım; birinci ayet Mekke'li müşrikleri anlatmaktadır. Bunlar İslam'ın başından beri Müslümanlara, öldürme dahil her türlü eziyet ve işkenceyi yapan ve savaşı ilk başlatan kişilerdir. Bu ayetin nüzulüne kadar olan süreçte Müslümanlara hakk-ı hayat tanımamışlar, boykot, sürgün, işkence ve en son, zulmün son perdesi olarak Mekke'den çıkartmışlardır. Medine döneminde ise Müslümanlarla yaptıkları tüm anlaşmalara muhalefet etmişlerdir. Savaşı başlatanlar da onlardır.

Müslümanların sebebiyet vermediği böyle bir ortamda barıştan, insanlıktan bahsetmenin anlamsızlığı ise ortadadır. Orada güçlü olmak ve moral değerleri sürekli yüksek tutmak gerekmektedir. Zira ölümün ve kaybetmenin mukadder olduğu silahlı mücadele yapılmaktadır. O dönem şartları içinde insan gücünün yok edilmesi savaşı kazanmanın ilk şartıdır. Bu, savaş halinin tabiî ve zarurî bir neticesidir. Bunun için Kur'an: "Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke) siz de onları çıkarın. Dinden döndürmek için işkence yapmak, adam öldürmekten beterdir. Yalnız, onlar, Mescid-i Haram'ın yanında sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla orada savaşmayın, Fakat sizi öldürmeye kalkışırlarsa siz de onlarla savaşın. İşte kâfirlerin cezası böyledir. Şayet onlar vazgeçerlerse siz de vazgeçin. Zira Allah çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur."(Bakara, 2/190-191-192) "Bir bütün halinde ele alınan bu üç ayette savaş esnası veya sonrasında haksızlık yapılmamasını, savaşın hangi safhasında olursa olsun karşı taraftan gelecek bir anlaşma teklifine evet deme zorunluluğu, savaşı başlatan taraf olunmaması gibi hususların ısrarla vurgulanması oldukça önemlidir. Bunlar

St. Augustin'ın formüle ettiği şekliyle Hıristiyanlığın kabul ettiği Adil Savaş Doktrini'nin dahi ötesinde bir savaş hukukunun ana temellerini oluşturmaktadır.

İkinci ayetin muhatapları -müfessirlerin farklı mütalaaları mahfuz- Mekke ve Medine münafıklarıdır. Özellikle Medine döneminde Müslümanların siyasî bir güç haline gelmesinden sonra hakikî Müslüman olmayan bir takım kişi, grup ve kabileler münafıkane tutum içine girmişlerdir. Müslümanlarla Müslüman, kafirlerle kafir olan bu kişiler müşriklerin yanıbaşında Müslümanlar aleyhine bir güç oluşturmaya başlamış ve daha tehlikeli bir pozisyon almışlardı. Bir rivayete göre Uhud savaşı için orduya katıldıkları halde yarı yoldan geri dönmüşlerdi. Bu hareketin nasıl cezalandırılacağı ise sahabe arasında tartışma konusu olmuş ve bir görüş birliğine varılamamıştı.

Ama Allah "Yaptıkları bunca cürüm sebebiyle Allah kendilerini baş aşağı getirdiği halde, durum bu kadar belli iken, ne diye münafıklar hakkında hüküm verirken kalkıp birbiriyle çekişen iki fırka haline geliyorsunuz? Allah'ın saptırdığını siz mi yola getirmek istiyorsunuz? Her kimi Allah şaşırtırsa, artık sen ona yol bulamazsın." (Nisa, 88) ayetiyle müminlerin münafıklar yüzünden birbirlerine düşmesini istemediğini anlatmış ve hemen ardından onlara ne yapılması gerektiği hakkında emirlerde bulunmuştur: "Ne çok isterler ki siz de kendileri gibi küfre düşesiniz de böylece kendileriyle beraber olasınız. Allah yolunda hicret etmedikçe onlardan dost edinmeyin! Eğer aldırmazlarsa o vakit nerede bulursanız onları yakalayın, öldürün ve sakın onlardan veli veya yardımcı edinmeyin!"(Nisa, 89)

Ayette "hicret etmedikçe" kaydı ve bir sonraki ayette münafık olduğu halde diğer münafıklarla birlikte hareket etmeyenlerin istisna tutulması ayetin nüzul sebebinin Uhud savaşında yolda bırakanlar değil, Mekke'li münafıklar olduğu görüşüne kuvvet kazandırmaktadır. "Ancak sizinle aralarında anlaşma bulunan

bir kavme sığınanlar veya ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmak istemediklerinden göğüsleri daralarak size gelenler bundan müstesnadır. Eğer Allah dileseydi, bunları size musallat eder ve bunlar da sizinle savaşırlardı. O halde, onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, o takdirde Allah onlara saldırmak için size yol vermez."(Nisa,90)

Kur'an münafıkların ve münafıklığın bitmeyeceğini -ki tefsirciler bunların Mekke ve Medine çevresinde yaşayan Abduddâr oğulları, Gatafan ve Esed oğulları kabileleri olduğunu söylerler[18] ve bu tutumlarına devam edeceklerini takip eden ayetlerde belirterek Müslümanları uyarır: "Bir de öyleleriyle karşılaşacaksınız ki onlar hem sizden, hem de kendi kavimlerinden emin kalmak isterler. Bunlar ne zaman fitneye (küfür, savaş, bozgunculuk) çağırılsalar derhal ona dalarlar. O halde bunlar sizden uzak durmaz, size barış teklif etmezler, ellerini sizden çekmezlerse onları nerede bulursanız yakalayın, öldürün! İşte bunlara karşı size kesin bir izin ve yetki vermişizdir." (Nisa,91)

Veli edinmemeye gelince; müfessirler ayette geçen veli edinmeye "bitâne/sırdaş edinme" olarak anlam verir ve bunu İslam devletinin sırlarını ifşa edeceğiniz ölçüde arkadaşlar ve sırdaşlar edinmeyin şeklinde tefsir ederler.[19] Bu yorumu destekleyen unsurların başında Müfredat sahibi Isfahani'nin "yasaklanan velayet ilişkisi tabiiyet ve sırdaşlık anlamındadır.[20]" sözü gelir. Ayetin nüzul sebebi olarak da cahiliyye döneminde Yahudilerle çok samimi ilişki içinde bulunan, onlara her türlü ticarî, ailevî meselelerini açan, danışan, nasihatlerine kulak veren bir grup Müslüman olduğu söylenir.[21] Hz. Ömer'in kendisine kalemi güçlü, güzel yazı yazan Hireli Hıristiyan bir genci kâtip edinmesi teklifine;

18 Kur'an Yolu, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, 2/87

19 İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail, Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim, Beyrut, 1961, 2/342, et-Taberi,a.g.e., 14/175-176.

20 İsfehani, Ragıb, el-Mufredat fi Garibi'l Kur'an, Kahraman Yay, İst, 1986, v-l-y maddesi, s. 837.

21 et-Taberi, a.g.e., 3/406-407; es-Suyûti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebubekr, Esbabu'n-Nuzul, Daru'l Menar, Kahire, ts, s. 43

"O zaman bir tane edinmiş olurum" cevabını vermesi de ayetin bu şekilde yorumu için önemli bir delildir. Kaldı ki bu anlamdaki bir yasaklama sadece müşrikleri değil, kişinin anne-babası dâhil bütün gayrimüslim akrabalarını dahi içine alır. "Ey iman edenler! Eğer babalarınız ve kardeşleriniz küfrü imana tercih ediyorlarsa onları veliler edinmeyiniz. Sizden her kim onları veli edinirse işte onlar zalimlerin ta kendileridir." (Tevbe, 9/23) Öyleyse yasaklanan velayet ilişkisi dinî ve dünyevî sırdaşlık anlamındaki derin sevgi ve dostluktur.[22]

Üçüncü ayet ise; anlaşmalarını bozan müşrikleri konu edinmektedir. Siyak-sibak bütünlüğü hiç bir tefsire ihtiyaç bırakmaksızın bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır. "Allah ve Resulünden, kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere son ihtar! Bu günden itibaren yeryüzünde dört ay istediğiniz gibi dolaşın ve şunu bilin ki siz Allah'ın elinden hiçbir şekilde kaçıp kurtulamazsınız ve Allah kâfirleri rüsvay edecektir. Haccın en büyük günü, Allah ve Resulünden insanlara şunu ilan edin ki: "Allah da, Resulü de müşriklerden beridir. Şayet şirkten tövbe edip tevhide yönelirseniz bu, elbette sizin için daha hayırlı olur. İyi biliniz ki siz Allah'ın elinden kurtulamazsınız. Kâfirleri pek acı bir azapla müjdele. Ancak kendileriyle anlaşma yapmanızdan sonra, şartları hiç bir şey eksiltmeksizin tamamen yerine getiren ve sizin aleyhinizde hiçbir kimseye destek vermeyen müşrikler, bu hükmün dışındadırlar. Bunlarla sözleşmenin müddeti tamamlanıncaya kadar anlaşma şartlarına riayet edin. Allah, kendisine karşı gelmekten, özellikle ahdi bozmaktan sakınanları sever."(Tevbe, 1-4) Fakat anlaşma şartlarına muhalefet edenlere gelince: "O halde, hürmetli aylar çıkınca artık öbür müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayıp esir edin, onların geçebileceği bütün geçit başlarını tutun." Tam bu aşamada yani son anda karar değiştirirlerse: "Eğer tövbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse onları serbest bırakın. Çünkü Allah gafurdur,

22 Atalay, Orhan, Batı-Doğu Kaynaklarında Birlikte Yaşama, GYV Yayınları, İst, 1999, s. 271.

rahîmdir (affı ve merhameti boldur). Eğer müşriklerden biri senden sığınma hakkı isteyip yanına gelmek isterse, sen ona güvence ver, ta ki Allah'ın kelamını dinlesin, düşünsün. Sonra şayet Müslümanlığı benimsemezse onu, kendisini güvenlikte hissedeceği yere (vatanına) ulaştır. Öyle! (Bu sığınma ve gönderme işlemini yapmalı), zira onlar İslâm'ın gerçek mahiyetini bilmeyen bir topluluktur. O müşriklerin Allah yanında, Resulü yanında nasıl olup da bir ahitleri olabilir ki! (olamaz, zira onlar daima hainlik edip verdikleri sözden dönerler). Mescid-i Haram'ın yanında anlaşma yaptıklarınız bundan müstesna olup, onlar size karşı dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın! Allah, Kendisine karşı gelmekten, (özellikle ahdi bozmaktan) sakınanları sever. (Tevbe, 4-7)

Kur'an'ın bu hitabına muhatap olan müşrikler kimlerdir? Kur'an müminlere karşı sahip oldukları ruh hallerini ön plana çıkartarak şöyle anlatır bu müşrikleri: "Evet, onların nasıl ahitleri olabilir ki, eğer size galip gelecek olurlarsa sizin hakkınızda ne ahit, ne yemin, ne hukuk gözetirler. Ağızlarıyla güya sizin gönlünüzü alırlar, kalpleri ise nefret duyup kaçınır. Çünkü onların ekserisi Allah'ın yolundan çıkmış fâsıklardır. Onlar Allah'ın âyetlerini az bir dünya menfaati karşılığında sattılar da Allah'ın yolundan insanları alıkoydular. Gerçekten onlar ne fena iş yapıyorlar! Müminler hakkında ne ahit, ne yemin, ne hukuk gözetirler. Bunlar öyle saldırgan kimselerdir! Bununla beraber kâfirlikten vazgeçip tövbe eder, namaz kılar, zekât verirlerse artık sizin din kardeşleriniz olurlar. Bilip anlayacak kimseler için Biz âyetlerimizi iyice açıklarız. Eğer anlaşmadan sonra yeminlerini bozarlar, bir de dininize hücum ederlerse, artık kâfir güruhunun o öncüleri ile savaşın! Çünkü onların gerçekte artık yeminleri ve ahitleri kalmamıştır. Umulur ki, hiç değilse bu durumda, inkâr ve tecavüzlerinden vazgeçerler." (Tevbe 8-12)

Bütün bunlardan sonra Kur’an müminlere hitaben onları yapacakları savaş konusunda cesaretlendirmek, moral motivasyonlarını yüksek tutma adına buyurur ki; "Ahitlerini ve yeminlerini bozup Peygamberi vatanından sürmeye teşebbüs eden bir toplulukla savaşmayacak mısınız ki, aslında savaşı size karşı ilk başlatanlar da onlar olmuşlardı. Ne o, yoksa onlardan korkuyor musunuz? Ama eğer mümin iseniz, asıl Allah'tan çekinmeniz gerekir. Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları rüsvay etsin, onlara karşı size yardım edip zafer yolunu açsın, müminlerin gönüllerini ferahlatsın, kalplerindeki gayzı gidersin. Allah Teâla dilediğine tövbe de nasib eder. Allah alîmdir, hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir). Yoksa siz, Allah sizden mücahede edenlerle Allah'tan, Resulünden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri iyice ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı zannettiniz? Hâlbuki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır. (Tevbe, 13-16)

Bu üç ayete bütün olarak bakıldığında: Bir; muhataplara ister münafık isterse müşrikler olsun tek tip bir muamele tarzı emredilmiyor. Açıktan açığa düşmanlık yapanlarla, Müslümanlardan eman (güvence) isteyenler, ya da tarafsız kalanlar ayırımı yapılıyor ve her biri ile farklı şekillerde ilişki içine girilmesi isteniyor.

İki; Kur'an'da "öldürün" emri sadece bu üç yerde geçer. Hepsinde de 'ahde vefa' anahtar kavramdır. Çünkü her üç ayette de görüldüğü gibi müşrikler ve münafıklar çeşitli zamanlarda Hz. Peygamberle yaptıkları anlaşmalara muhalefet eden taraf olmuşlardır. Ahde vefayı peygamberliği öncesinde dahi adeta bir ilke olarak vaz' eden Efendimiz’in ise İslam sonrası anlaşmalara sâdık kalmaması düşünülemez. Fakat müşriklerin açıktan açığa, münafıkların müşriklerle gizli anlaşmalar ve iş birlikleri yapıp içeriden Müslümanlara karşı cephe almaları, anlaşmaları istismar etmeleri inkar kabul etmez tarihî gerçeklerdir.

Yıllar boyu sırf dinlerini değiştirdikleri için büyük haksızlıklara, dayanılmaz işkence, çile, ızdırap, elem ve kederlere maruz kalan Müslümanların bu defa anlaşma şartlarına muhalefet eden, hıyanet içinde bulunan bu gruplara karşı hiç bir şey olmamış gibi davranmaları elbette beklenemezdi. Zira bu aşamada böylesi bir tutum insanın kendi varlığını kendi elleriyle tehlikeye atması ve bitirmesi demektir. Öyleyse Kur'an'da sadece bu üç yerde "uktülû; öldürün" formuyla geçen öldürme fiilinin açıklamaya çalıştığımız reel-politik pozisyonla ilgilidir. Dolayısıyla dini değerler ile reel-politik ve hukukî gerçeklerin birbirine karıştırılmaması gerekir. Fakat bu dinî değerlerin reel-politik ve hukukî gerçekleri kapsamadığı anlamına gelmez. Kasdımız fiilî durum ve bunun karşısında alınan tavır ile evrensellik arasında ayırımın yapılması gerektiği hakikatidir.

Öte yandan özellikle Tevbe sûresindeki ayetlerde müşriklere karşı gevşek davranılmaması, geçit başlarının tutulması, muhasara altına alınması, esir edilmesi ve gerektiğinde öldürülmesi gibi emirleri Kabe'nin müşrik varlığı ve egemenliğinden arındılması için zarurî olan tedbirlerdir.[23] Bütün bunlara rağmen Kur'an'ın öldürme emrini karsı tarafın anlaşmalara muhalefet etmesi, saldırıyı onların başlatması gibi şartlara bağlaması, onlardan anlaşma teklifi geldiği anda savaşın terk edilip anlaşma masasına oturulması, güvence isteyenlere bu güvencenin verilmesini emretmesi, bu düzenlemelerin hoşgörü, tolerans gibi temel esaslar üzerine yapıldığını gösterir. Hatta "Seninle sözleşme yapan bir millette sözleşmeye aykırı bir hainlik alameti tespit edersen, savaş açmadan önce anlaşmanın artık geçersiz kaldığını ilan et ki bunu bilme hususunda iki taraf da eşit olsun. Çünkü Allah hainleri asla sevmez."(8/58) ayeti bile tek başına bu hoşgörüyü temellendirmeye yeter.

Savaş ilanı meselesi ayrıca üzerinde durulması gereken, İslam'ın öne çıkarttığı hususlardan birisidir. Hem mevcut anlaşma

23 Kur'an Yolu, Heyet, 3/12-13

ve sözleşmeyi bozduklarını ilan hem de savaş ilanı, İslam hukukunda olduğu şekliyle hiç bir hukuk sisteminde önemsenmemiştir. İslam, Uluslararası Lahey Adalet Divanının ancak 1907'de onayladığı savaş kararının ilanı, baskın ve gizli operasyonların yasak olması gibi şeyleri asırlar önce kayd altına almıştır. Kaldı ki günümüzde modern dünyanın Lahey kararlarını nasıl uyguladıkları herkesin malumudur.

Son olarak İslam Hukukçularının ortaya koyduğu sıcak savaş esnasında kuralların hatırlatılması konuya bir bütün halinde bakılmasına sebep olacaktır. Buna göre;

1- Devletin ilan ettiği savaş halinin bulunması şarttır. Eman istemeleri durumunda savaşa son vermek mecburidir. (Tevbe,9/6)

2- Düşman muharip vasfını haiz olmalıdır. Aksi takdirde düşman dahi olsa masumdur. Bu sebeple din adamlarına, sivil halka, çocuklara, cephe gerisi hizmet veren kadınlara dokunulamaz. Nitekim savaş meydanında öldürülen kadını gördüğünde Hz. Peygamberin "Ama bu savaşmıyordu" seklindeki tepkisi bunu isbatlamaktadir.[24]

3- Düşmanın fiilî bir şer veya zararının bulunmasıdır. Buna göre, muharib vasfını haiz olduğu halde fiilî bir zararı söz konusu olmayanlar savaş meydanında bile öldürülemez.[25] Sadece esir alınabilir ve esirlik müddetince insanî muamele yapılır. Hz. Peygamberin (s.a.s.) savaş meydanında kendisini öldürmeye azm etmiş düşmanlarına bile beddua etmemesi bu konuda oldukça önemli bir örnektir.[26]

4- Cahiliye döneminde yaygın olsa ve düşmanlar tarafında Müslüman şehitlere uygulansa bile savaş meydanlarında öldürülen insanların cesetlerinin parçalanması, kulaklarının ve burunlarının kesilmesi, gözlerinin çıkarılması (müsle) yasaktır.[27]

24 Serahsi, Muhammed b. Ahmed, Şerhu Kitabi's-Siyeri'l-Kebir, Beyrut 1997, 1/32.
25 Merginani, Burhanuddin, el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi, İstanbul 1986.
26 Serahsi, Siyer, 1/56.
27 Buhari, Megazi, 36

İnsana sırf insan olduğu için değer verdiğinden dolayı Peygamberimiz, düşman ölüleri aleyhinde konuşulmamasını emretmiş ve sağ olan yakınlarının rencide olmamalarına azamî özen göstermiştir.[28]

Hâsılı, İslam'da esas olan barıştır. Savaş arızî bir durumdur ve siyasî ihtilaflar sonucu ortaya çıkan askerî çatışma halidir. Bu haliyle seküler bir nitelik taşır.[29] Salt inanç farklılığı da hiçbir zaman savaş sebebi değildir. Savaş gerekçelerini hep eylemler oluşturur. Savaş durumunda bile düşmanı öldürmenin kayıt ve kuralları vardır. Bu kurallar da bizzat Kur’an ve Peygamberimiz tarafından konulmuş, ilk halifeler tarafından titizlikle uygulanmış ve bu uygulamalar fıkıh kitaplarımızda savaş ilkesi haline gelmiştir.[30] Soruda zikri geçen mutlak savaş ayetleri diplomatik yollarla anlaşma imkânının kalmadığı ortamlarla ilgilidir.

5. "Ahde vefa" Müslümanların gayrimüslimlerle ilişkilerinde de aynı derecede önemli midir?

Bu soruyu hukukî ve ahlakî yönlerini ön plana çıkartarak çok geniş bir perspektiften cevaplamak mümkündür. Fakat Müslümanların gayrimüslimlerle yapageldigi anlaşmalar çerçevesinden yani siyasî, askerî ve hukukî boyutunu nazara verme konumuz açısından hayatî öneme sahiptir.

İslam'a göre anlaşmalar istendiği zaman tek taraflı olarak bozulamadığı gibi, her açıdan anlaşmaya imza atan tarafları bağlamaktadır. Yine İslam anlayışına göre anlaşmalar yaptırım gücünü sadece sözleşme/anlaşma metinlerinden değil genel dinî ve ahlakî kaidelerden alır. Kur’an ve hadislerde ahde vefa kavramının üzerinde ısrarla durulmasının altında yatan hakikat de budur.

---

28 Tirmizi, Birr,51.

29 Bulaç, Cihad, s. 48.

30 Güneş, Ahmet, “Views on The Rules Of War In Islamic Law”, An Islamic Perspective Terror and Suicide Attacks, Light Publishing Company, New Jersey, 2004, s.127-128.

Kur'an: "Bir de sözleşme yaptığınızda Allah'ın huzurunda verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kefil ederek bağlandığınız yeminleri te'kid ettikten sonra bozmayın. Hiç şüphe yok ki Allah yaptığınız her şeyi bilir. Bir topluluk, diğer bir topluluktan sayıca, nüfuzca veya malca daha çok olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir aldatma ve işi bozma sebebi kılıp da ipliğini sağlamca büküp eğirdikten sonra çözen, böylece bütün emeğini boşa çıkaran ahmak kadının durumuna düşmeyin. Gerçekten Allah sizi bununla (sözünüzü yerine getirmekle veya nüfuz ve servet çokluğu ile) imtihan eder. Kıyamet günü de hakkında ihtilafa düşmüş olduğunuz şeyleri size açıklayacaktır" (Nahl,16/91-92) buyurarak insanlığa sunduğu sistemde anlaşmanın, verilen sözde her şeye rağmen durmanın, karşılıklı güvenin, anlaşma şartlarına uyup-uymama gibi her iki durumda da Allah'a hesaba verileceğini hatırlatarak, konunun önemini vurgulamaktadır.

Özellikle anlaşmayı tek taraflı bozmakla alakalı verdiği teşbih çok dikkat çekicidir. Seyyid Kutub bunu şöyle izah eder; "Antlaşmayı bozan adam, iradesi zayıf, dar görüşlü, aptal ve bunak bir kadına benzer. Bu kadın ipliğini eğirip katladıktan sonra tekrar söküp dağıtmakta, çözüp bozmaktadır!.. Bu benzetme bütün unsurlarıyla aşağılama, horlama ve garipsemelerle doludur. Sözünde durmamayı, ruhlara kötü bir şey olarak hissettirmekte ve gönüllerde onu çirkin göstermektedir. Zaten burada amaç da budur. Onurlu hiçbir insan; bu zayıf iradeli, aklî dengesi bozuk, hayatını yararsız boş şeylere harcayan bu kadın gibi olmaya razı olmaz![31]"

Kur'an, anlaşmaların tek taraflı bozulma sebebi olarak taraflardan birinin daha sonra elde edeceği insan gücü ve mühimmat olarak maddî yapısını öne sürer ve der ki: "Bir topluluk, diğer bir topluluktan sayıca, nüfuzca veya malca daha çok olduğu için..." Zira bu durum sözünde durmamanın başlıca sebeplerinden birini oluşturur. Özellikle içinde yasadığımız modern dünyada "devlet

31 Seyyid Kutub, Fizililâli Kur'an, 4/2191.

menfaati" gibi isimlendirmelerle sayısız örneklerini gördüğümüz söz konusu ihanetler İslam'ın ahlak anlayışına zıttır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'de umumî ve hususî anlamda verilen sözlere ihanet etmeyi, anlaşmalara sadık kalmamayı, bunlara bağlı olarak yapılan her türlü muhalif taraf aleyhine entrikalar çevirme, komplolar kurma, ani baskınlar düzenleme vb her şeyi yasaklamıştır. "Sizin en hayırlınız anlaşma şartlarına bağlı olandır[32]" beyanı bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bir başka açıdan anlaşmalara bağlılık (ahde vefa) İslam'ın temel değerlerine göre o kadar önemlidir ki Müslümanlar eğer karşılıklı anlaşması olduğu gayrimüslim kavim aleyhine, dindaşlarından gelen yardım talebini bile geri çevirmek zorundadırlar. Sebep, anlaşma şartlarına ihanet etmemek. Kur'an şöyle ifade eder bu olumsuz gerçeği: "İman edip Allah yolunda hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenlerle onları barındıran ve onlara yardım eden Ensar var ya, işte bunlar birbirlerinin velileridir. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret etmedikçe, sizin için mirasta onlara hiçbir velayet yoktur. Bununla beraber eğer din hususunda sizden yardım isterlerse sizinle aralarında sözleşme bulunan bir topluluk aleyhine olmamak şartıyla, onlara yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. (Enfal, 8/72) Bu da göstermektedir ki İslam ahde vefayı adeta kutsamakta ve anlaşma hakkını İslam kardeşliğinin önüne koymaktadır.

6. "Bu fitne (işkence) ortadan kalkıp din ve itaat yalnız Allah'a mahsus oluncaya kadar onlarla savaşın." (Bakara, 2/193) ayeti Allah'ı inkâr etmeyi savaş sebebi saymıyor mu?

Bazı ilim adamları soruda ifade edildiği gibi bu ayetteki fitneye şirk manası verip "küfür savaş sebebidir" şeklinde yorumlar yapmışlar ve ötekilerle savaşı emreden bu ve benzeri ayetlerle[33]

32 Ebu Yâlu, el-Müsned, 2/318

33 Tevbe, 9/5.

barış içerikli tüm ayetlerin nesh olduğu şeklinde kanaat bildirmişlerdir.[34] Fakat 'fitne' kelimesi Kur'an'da "fitne" ve "el-fitne" formunda 34, türevleri ise 26 yerde kullanılmıştır. Kullanılan yerler itibarıyla imtihan, baskı, eziyet ve işkence, bela/musibet, saptırma, delilik, azap, günah, savaşma ve kargaşa manalarına gelmektedir.[35] Dikkat edilirse bu manalar arasında şirk yoktur ve Kur'an'ın hiç bir ayetinde 'fitne' şirk manasında kullanılmamıştır. Bununla beraber şirki ve dinsizliği yaymak, dinden döndürmek, Allah'ın haramlarını çiğnemek, asayişi bozmak, vatandan çıkarmanın birer fitne olduğunda şüphe yoktur.

Bu âyette fitne, hak dinden döndürmek için işkence etmek mânasınadır. Ayetin nüzul sebebi bunu göstermektedir. Mekke müşrikleri, ashabdan bazılarına hürmetli aylarda işkence etmişler, onlar da şehit olmuşlardı. Ayet, böyle bir işkencenin, hürmetli aylara riayet edip etmemeden daha mühim olduğu gerekçesiyle, işkenceyi durdurmak için savaş ilanına cevaz vermiştir.[36] "Bu sebeple fitneyi 'Müslümanları dinlerinden döndürme tehlikesini ve düşman tarafından gelebilecek toplu saldırı riskini ortadan kaldırmak, herkes için geçerli bir din ve inanma özgürlüğü ortamını sağlamak[37]" seklinde yorumlamak genelde müfessirlerin ortak kanaatidir.

Küfrün savaş sebebi olması, herkesin zorla Müslüman edilmesi aksi takdirde öldürülmesi gerektiği anlamını taşır. Nitekim birçok Batı'lı bugün müslümanlık 'kılıç dinidir' derken bu manayı kasd etmektedir. Fakat gerek bu ayetin devamında yer alan: "Eğer fitneden (inkâr ve tecavüzden vazgeçerlerse) bilin ki zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur" kaydı, gerek onlarca

---

34 Cemil Haşim, "es-Selam fi'l-İslam", Risaletu'l İslamiyye, sayı, 63-64, s. 43.

35 İbn Manzûr, XIII, 317-320; Firuzabadi, Kamusu'l-Muhit, s. 1575; Suyuti, İtkan fi Ulumi'l-Kur'an, I, 186; Mahzun, Muhammed, Tahkiku Mevakıfi's-Sahabe fi'l-Fitneti min Rivâyâti'l-İmam et-Taberi ve'l-Muhaddisin, Riyad, 1994, I, 267 vd; Erdal, Mesud, Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler, DÜİFD., Diyarbakır, 1999/1, s. 221. Ayrıca bkz. Abdulbaki, Muhammed Fuad, Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an, s. 511-512

36 Yıldırım, Suat, Meal, s. 29

37 Kur'an Yolu, Heyet, 1/199

Kur'an ayeti ile sabit imanın kişisel bir tercih ve müslümana düşenin sadece tebliğ olduğu (Kehf, 18/29; Hucurat, 49/14) evrensel hakikati ve gerekse Efendimizin (s.a.s.) Medine Vesikası, Hudeybiye anlaşmaları, Mekke fethinde umumi af ilanı, savaş meydanında dahi olsa kadın, çocuk, ihtiyar ve din adamlarının öldürülmesini yasaklaması,[38] gibi hadis ve uygulamaları ve son olarak "dinde zorlama yoktur" (Bakara, 2/256), "savaşmayan müşriklere iyilik" (Mümtehine,60/8), "..bazı kimselere karşı beslediğiniz kin ve öfke sizin onlara iyilik yapmanıza engel olmasın."(Mâide, 5/2) gibi yüzlerce barış içerikli ayetler soruda bahsedilen yorumun sahih temeller üzerine oturmadığını göstermektir.

7. Kur'anî açıdan Müslüman olmayanlarla ilişkide savaş mı esastır barış mı?

İslam'da esas olan savaş değil, sevgi, müsamaha, af, hoşgörü ve barıştır. Savaş ancak zaruret hallerinde baş vurulacak, kaçınılmaz durumlarda müracaat edilecek hukukî bir durumdur. Düşmanların Müslümanların mal, din, vatan, can emniyetini tehdit etmesi, anlaşmaları bozması, saldırıda bulunması ve zulmün kaldırılması savaşların meşru nedenleridir. "Size savaş açanlara siz de savaşın, ancak (sakın) aşırı gitmeyin."(2/190) ayeti bunu net olarak ortaya koymaktadır.

Savaşta aşırı gitmeme ise temel bir esastır. "Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet numunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinizde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvaya en uygun hareket budur. Allah'a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."(5/8) Razi'nin tespitine göre bu ayetin hükmü umumidir. Ayet onlar kötülük yapsalar, aşırı gitseler bile

---

38 Ebu Davud, Cihad, 121.

adaletle muamele etmeyi emretmekte, zulmü ve haksızlığı yasakladığını belirtmektedir."[39]

Ayrıca; emr-i bi'l-ma'ruf, va'z u nasihat ve kavl-i leyyin sadece İslamı tebliğde değil Müslümanın genel ahlakını nazara veren kavramlardır. Kur'an'da zikredilen ve hayatları bizlere sunulan peygamberlere baktığımızda da farklı bir çizgi izlenmez. Peygamberlerin vazifelerinin sadece güzel dille İlahî hakikatleri tebliğ olup insanları zorlama olmadığı (Yunus 99, Sebe,27), aklı ikna'ın esas alındığı (Ankebut 61), Hz. Nuh, Hz. Lut, Hz. Musa, Hz. Salih, Hz. Yusuf ve Hz. İbrahim peygamberlerin kendi kavimlerinden çektiği onca sıkıntı, eziyet ve işkenceye rağmen sevgi ve hoşgörüden vazgeçmedikleri, Hz. Musa'nın Firavun'a dahi yumuşak sözle hitap emrinin verildiği (Taha,44), Hz. İsa'nın gözler önünde cereyan eden onca mucizeye rağmen gökten çeşitli nimetlerle donatılmış sofra isteyecek, peygamberlerini çarmıha germeyi düşünecek kadar gözleri dönen kavmine dua ettiği (Mâide 118) Kur'an sayfaları arasında görülen hakikatlardır ki bunlar baştan sona savaşa değil barışa, sevgiye, musamahaya ve affa vurgu yapmaktadır.

Efendimizin hayatı da bu gözle incelenecek olduğunda farklı bir tablo ile karşılaşılmaz. Muellefe-i kulub uygulaması ile Hz. Peygamberin devlet hazinesinde biriken para ve mallardan ya kalplerini İslam'a ısındırmak ya da şerlerinden emin olmak için kafirlere dahi imkan sunduğu bilinen gerçeklerdir. Mekke fethinde 22 yıl boyunca kendisine ve inananlara insan havsalasının almakta zorlanacağı her türlü işkenceyi reva görenleri bile af etmiş, sair savaşlarda uyguladığı taşınır-taşınmaz mal ve mülklerin ganimet olarak dağıtılmasını, insanların esir edilmesini Mekke'de uygulamamıştır. O model insan ölüm fermanlarını bekleyen Mekke'li müşriklere Hz. Yusuf'un kardeşlerine söylediği sözlerden mülhem; "Bugün hiç kimseye kınama yoktur! Hepiniz serbestsiniz" demiştir.

---

39 Razi, Tefsir, III, 560.

8. 'Kur'an'daki savaş ayetleri barış ayetlerini nesh etmiştir' yorumu doğru mudur?

Kur'an'daki savaş ve barış ayetlerinin her birinin uygulama alanı farklıdır. Ayetlerin nüzul sebepleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Peygamberin aynı zamanda bir cephede müşriklerle savaş ederken diğer cephede başka müşriklerle barış anlaşması imzalaması -ki aynı şey ehl-i kitap için de geçerlidir- bunu ispatlamaktadır. Dolayısıyla savaş ayetlerinin barış ayetlerini nesh ettiği tarzdaki yorumların doğru olmadığını gösteriyor. Savaş özelindeki ahkamın tedrici gelişimi bu tür yorumların haklılık oranını artırıyor olabilir ama Kur'an ve sünnetin tüm veri ve uygulamalarına bütüncül bakış açısı bu yorumu geçersiz kılmaktadır.

Şunu da itiraf etmek gerekir ki savaş ve barış ayetleri üzerindeki ayrımın tam anlamıyla yapıldığını söylemek zordur. Hatta mezhepler arasında teorik açıdan birbirine taban tabana zıt görüş ve yaklaşımlara sahip olanlar savaş özelinde bir çok ortak yorumlara sahiptir. Mesela Hanefiler küfrü savaş sebebi olarak görmemekte ama Şafiiler aksini düşünmektedir. Bununla beraber ötekilerle savaşta bu iki mezhep birçok ortak yoruma sahiptir. Bu durumu ötekilerle ilişki adına pratikte var olan şartlar, nassları anlama ve yorumlama, ilişki ihtiyacını duymama gibi savaş ortamına uygun içtihadî görüş ve hükümlerin aynılığı ile izah edebiliriz.

9. “Cihad” ve "Diyalog" birbirine zıt kavramlar değil midir?

Cihad bizim yaklaşımımıza göre hem Müslüman hem de gayrimüslim zihninde anlam kaymasına maruz kalan bir kavramdır. Müslümanlar birbirleri arasında cereyan eden içtihad farklılıklarının neden olduğu iç savaşlara da cihad derken, gayrimüslimler terörist faaliyetlere, yapanların dinî kimliklerinden hareketle "Holy War, Islamic Cihad; Kutsal Savaş, İslamî Cihad" adını vermektedirler. Hâlbuki söz konusu edilen İslamî

bir kavram olduğuna göre onun Kur'an, sünnet ve Hz. Peygamberin uygulamasındaki yerine göre anlam çerçevesinin belirlenmesi ve onun dışına çıkılmaması gerekir. Zira bunun dışına çıkma kavramın ve onun ait olduğu sistemin tahrif ve tahribi anlamına gelir.

Cihad "cehd" kökünden türeyen "güç ve çaba sarfetme, bir işi başarmak için bütün imkânları kullanma[40], İslamî literatürde "dinî emirleri öğrenme ve öğretme, yaşama, iyiliği emredip kötülükten sakındırma, nefsî arzulara baş kaldırma demek olan cihad fıkıh terimi olarak dış düşmanlara karşı silahlı ve silahsız mücadele etme[41]", Allah yolunda can, mal, dil, kalem ve diğer bütün vasıtalarla çaba sarfetmek; kullar yararına mutlak adalet ve maslahat esasına dayanan ilahî mesajı insanlara ulaştırma,[42] hedefe ulaşmak için var olan bütün gücün harcanması,[43] Allah'ın dinini her tarafa ulaştırmak için yapılan her türlü faaliyet ve gayretin adı,[44] insanın iç ve dış dünyada özgürleşmesi yönünde elden gelen çabayı göstermesi,[45] insan ile Allah arasındaki engellerin ortadan kaldırılması için harcanan çabadır. İç ve dış fetih dengesidir. Cihad içinde bulunulan asır ve şartlara göre değişkenlik arz eden geniş ve kapsamlı bir kelimedir. Şartları oluştuğunda malmülk her şey feda edilerek bu vazife yerine getirilir. Zaman gelir yollar gider bir can pazarına ulaşır ve can alınır verilir. Bu açıdan onu sadece düşmanla savaşmak şeklinde nitelendirmek cihadın manasını daraltma[46] şeklinde birçok tarife sahip bir kavramdır.

Bu tariflerin bütününden anlaşılacağı üzere, cihadın düşman ve nefisle mücadele olmak üzere iki ayrı boyutu vardır. Her iki boyutu Kur'an ve sünnetten çeşitli ayet ve hadislerle temellendirmek

---

40 İbn Manzur, Lisanu'l-Arab, c.h.d., c. 3, s. 133.

41 Cessas, Ahkamu'l-Kur'an, III, 208; Özel, Ahmet, "Cihad", DİA, VII, 527.

42 Kasani, VII, 97; İbni Abidin, Reddü'l Muhtar, IV,119; Cürcani, Ta'rifat, s. 80.

43 Tefsiru'n-Neysaburi, IX, 126.

44 Eren, Şadi, Cihad ve Savaş, İstanbul 1996, s. 30.

45 Bulaç, Ali, "Cihad", Yeni Ümit, İstanbul, 2004, Sayı, 63, s. 45.

46 Gülen, M. Fethullah, İ'la-yı Kelimetullah veya Cihad, İzmir, 1997, s. 5; Gülen, Fethullah, Asrın Getirdiği Tereddütler, III, 219.

mümkündür. Ezcümle; "Allah uğrunda hakkıyla cihad edin"(22/78)," Ey müminler! Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak hep birlikte seferber olunuz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz. Eğer anlıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur."(9/41), "Ey iman edenler! Sizi gayet acı bir azaptan kurtaracak, üstelik size çok kârlı bir ticaret sağlayacak bir iş bildireyim mi? Allah'a ve elçisine inanır, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla mücahede edersiniz. Eğer bilirseniz bunu yapmak sizin için çok hayırlıdır"(61/10-11) vb ayetleri ile Hz. Peygamberin kendisine sorulan cihada denk bir ibadet var mı sorusuna verdiği; "Ben cihad değerinde bir ibadet bulamadım. Mücahid sefere çıktığında sen de mescide girip, o dönünceye kadar hiç usanmadan namaz kılmaya ve hiç iftar etmeden oruç tutmaya gücün yeter mi?[47]", yine bir başka zaman sorulan aynı soruya: "Malıyla ve canıyla müşriklerle savaşanın cihadı"[48] şeklindeki cevapları cihadın savaş boyutunu gösterir.

"Asıl Mücahid, nefsiyle cihad edendir"[49] ve bir savaş dönüşü "Küçük cihaddan büyük cihada döndük"[50] mealindeki hadisler cihadın nefis boyutunu beyan etmektedir. Hatta son rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.) büyük cihadın ne olduğunu soran sahabeye "Kulun nefsiyle mücadelesi"[51] şeklinde cevap vererek konuya açıklık kazandırmıştır. Bu anlamda "Büyük cihad insanın sürekli kendi içinde kendiyle kavgalı olması demektir. Kin, nefret, hased, enaniyet, gurur, kendini beğenme, fahir, nefs-i emmare gibi varlığında ne kadar yıkıcı ve tahrip edici his ve duygu varsa bütününe birden cihad ilan etme hakikaten zor ve çetin bir iştir."[52] Bunun büyük cihad olarak adlandırılmasının nedeni de

---

47 Buhari, Cihad, 1, 2; Müslim, İmare, 110; Miras, Kamil, Tecrid-i Sarih, Vlll, 256; Benzer hadis için bkz. İbn Ebî Şeybe, Musannef, V, 287.

48 Ebû Davud, Vitir, 12.

49 Tirmizi, Fedailu'l-Cihâd, 2; Müsned, VI, 20-22.

50 Acluni, Keşfu'l-Hafa, I, 424.

51 Aliyyü'l-Kari, Esraru'l- Merfûa, s. 127; Ayrıca bkz. Kenzu'l-Ummal, IV, 616; Haşiyetü Bacuri, Alâ Şerh-i İbn Kasım, II, 265.

52 Gülen, Fethullah, Asrın Getirdiği Tereddütler, III, 206

budur. Cihada nefis ve düşmanla savaşın ötesinde "Dullar ve miskinler için çalışan kişi, Allah yolunda cihad edenler gibidir"[53] "Cihadın en faziletli olanı zorba ve zalim bir yönetici karşısında hak(kı dile getiren doğru) söz söylemektir"[54] ve aynı kökten gelen içtihadı nazara alarak sosyal ve entelektüel boyutlarını da ilave etmek mümkündür.

İslamî nasslarda çerçevesini beyan ettiğimiz cihadın günümüzde "Müslüman olmayanlarla müdafaa amaçlı savaş, yine gayrimüslimlerin İslam dinini kabulüne kadar savaş, askeri yayılma, ülkeler fethetme vb." şekillerde anlaşıldığı herkesin bildiği bir gerçektir. Batı dünyasının birçoğunun ve bazı Müslümanların cihada verdiği anlam budur. Bu durum bizi cihad özelinde bir kavram kayması ve kargaşasının yaşandığı gerçeği ile yüz yüze getirmektedir.

Aslında cihad ve benzeri İslamî nitelikli kavramlar üzerinde doğru ve sağlıklı bir düşünceye sahip olmak için üç hususun göz önünde tutulması gerekmektedir. Bir; Müslüman birey, toplum ve devletin düşünce ve hareketlerinin meşruiyet çerçevesini oluşturan temel nasslar. Yani Kur'an ve sünnet. İki; 15 asırlık İslam tarihi sürecinde bu nassların Müslümanlar tarafından hayata yansıtılış biçimleri. Bir başka ifade ile gelenek ve kültürel yapılar. Üç; Müslümanları dışarıdan gözlemleyen insanların bilgi ve gözlem düzeylerine göre sahip olduğu ve yaydığı kanaatler.[55] Cihad özelinde bunların ilkini yukarıda ele aldık ve cihadın sadece savaş demek olmadığını gösterdik.

İkinciye gelince; geçtiğimiz yüz yılın en belirgin özelliği sömürgecilik faaliyetleridir. Batılı devletlerin hâkim güç olarak başrolü oynadıkları bu faaliyetlerde maalesef İslam dünyası da nasibini almıştır. Maddî ve manevî hemen her türlü değerin güçlüler tarafından sömürüldüğü bu süreçte bazı Müslümanlar

---

53 Buhari, Nafakat,1; Muslim, Zühd, 41.

54 Ebu Davud, Melahim,17.

55 Bulaç, "Cihad", s. 44.

buna dur demek için silahlı ve silahsız faaliyetler adına örgütlenmişlerdir. Cihad kavramı bu örgütler ve bu örgütlerin teorisyenleri sayılan din adamları tarafından dinamik bir güç olarak kullanılmıştır. Böylece cihad diğer anlamlarından sarfı nazarla sadece savaş boyutu ile öne çıkmıştır. Artık cihad hem korunması gereken beş temel esasın Batılı güçlere karşı korunmasında, hem de moral değerler bağlamında teşvik edici, harekete geçirici bir faktörün adı olmuştur.

Bunun ötesinde Hz. Peygamber, Hulefa-i Raşidin ve takip eden dönemlerde müşrik, Hıristiyan ve Yahudilerle gerçekleşen savaşların dini savaşlar gibi algılanması, yorumlanması ve adlandırılması söz konusudur. Bu yaklaşım ve sömürge faaliyetlerine karşı takınılan tavırlar İslamî gelenek içinde cihadın anlam kaymasına ya da sadece savaş boyutunun öncelikli olarak ele alınmasına yol açan ayrı bir unsur olmuştur.

Üçüncü husus ise; Müslümanları dışarıdan gözlemleyen insanların eksik bilgi ve gözlem seviyelerine göre yaydığı kanaatlerdir. Genelde Batılıların başı çektiği bu grup ister ilmî faaliyetler isterse beşerî ilişkilerdeki eksik bilgi, menfaat düşüncesi, gözlem eksikliği, hasmane yaklaşımları ve bütün bunlara bağlı olarak yaptıkları yorumlar sonucu "cihadı uygarlığı tehdit eden dinî yayılma, herhangi bir siyasî amacı gerçekleştirmek üzere başvurulan terör veya kör bir fanatizm, dinî taassubun körüklediği bir fanatizm olarak görmüşlerdir."[56]

Batılı bir kaç yazarın cihada bakış açısını vererek bu hususa açıklık kazandıralım; meşhur oryantalist Joseph Schacht: "Cihad, Daru'l İslam'ın Daru'l harb aleyhine sürekli genişlemesini sağlayan, tüm dünya Müslüman oluncaya ve İslam hâkimiyetine geçinceye kadar bunun devam etmesini temin eden kutsal savaştır."[57]

56 Bulaç, "Cihad", s. 44.

57 Schacht, Joseph, İslam Hukukuna Giriş, çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener, Ankara, 1977, s. 139.

Gorden D. Newby'e göre cihad; "İslamî devlet düzenini bütün dünyada hakim kılana kadar verilen mücadeledir."[58]

İbn-i Warraq'a göre cihad; "Bütün dünya tek doğru inanç olan İslam'a inanıncaya kadar devam edecek olan kutsal ve ilahî savaştır. Bu netice elde edilinceye kadar müslüman Allah için savaşmak zorundadır. 4/76, 8/39-42 ve 9/5-6 ayetleri kana susamış kutsal kitabın beyanlarıdır. Müslümanlar dünyayı Daru'l harb ve Daru'l İslam diye ikiye ayırır. Daru'l harbde yaşayan kişi harbidir. Onlarla sadece savaşılır ve savaşta her türlü davranış mübahtır. İmam savaşın gerektirdiği gibi hareket etmekte serbesttir. Öldürür, esir alır, ikinci sınıf vatandaş statüsü olan zimmî yapar vs."[59]

James L.Garlew'e göre cihad; "İslam'ın resmen ilan edilmeyen altıncı şarttır. O her ne kadar Allah'ın emirlerine itaat için insanın nefsiyle olan mücadelesi şeklinde tanıma sahip olsa da esas manası İslam'ı kabul etmeyenleri öldürme uğruna yapılan mücadelenin adıdır. Adam kaçırma, bombalama cihad kavramının içindedir."[60]

Bu yaklaşımlardan öte cihad kavramının kurban edildiği bir başka durum daha vardır ki bu siyasal, ekonomik, kültürel vb. nedenlerle yapıla gelen her türlü şiddet hareketlerinin ve her çeşidi ile terörizmin cihad kavramının içine dâhil edilmesidir. Hangi tür nedenle olursa olsun İslam'ın temel değerleri ile taban tabana zıt terörist eylemlerinin, eylemleri yapan kişilerin kimliklerinden hareketle "İslamî Cihad" olarak adlandırılması ön yargının, hasmane düşüncenin, yanlış algılama ve gözlemlerin ürünüdür.

---

58 Newby, D. Gorden, A Concise Encyclopedia of İslam, England, 2002, Oxford Publishing, s. 116.

59 İbni Warraq, Why I Am Not a Muslim, New York, 2003, Prometheus Books, s. 217-218. (Ibni Warraq Hindistan'da doğmuş, müslüman bir çevrede büyümüş sonra müslümanlığı terk etmiş birisidir. 'Why I am not a Muslim' adlı kitabin yazarıdır.

60 Garlew, l. James, A Christian's Response to İslam, Oklohama, 2002, RiverOak Publishing, s. 4.

Hâsılı; cihad ve diyalog birbirine zıt iki kavram değildir. Her ikisinin uygulama alanları farklıdır. Bunlar sosyal, siyasal, kültürel, askeri, ekonomik arka plan şartlarına göre değişir.

NEBEVÎ TEMELLER

Hz. Peygamber Kur'an'ın mübelliği ve müfessiridir. Onun bize sunduğu kavlî ve fiilî sünnetler Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koyan olmazsa olmaz delillerdir. Sünnet İslam'ın Kur'an'dan sonra bütün Müslümanları kıyamete kadar bağlayan ikinci ana kaynağıdır. Onun için Kur'an'ın yanısıra hadislere, Hz. Peygamberin tatbikatına müracaat kıyamete kadar tüm Müslümanlar için şarttır.

Efendimizin hayatı kafir, müşrik ve ehl-i kitapla diyalogla geçmiştir. Anlaşmalar, dostça münasebetler içinde bulunmalar, ticari ortaklıklar ya da ölümlerin kol gezdiği savaşlar diyalogun farklı çehrelerinden ibarettir. Çift taraflı bütün bu örnekler bize O'nu model ve rehber kabul eden Müslümanlar için kıymetli hazineler hükmündedir.

Yeter ki hadiselerin nasıllarını araştırdığımız ölçüde nedenlerini araştıracak ilmî bir zihniyete sahip olabilelim. Zira O'nun davranışlarından bugüne ders çıkartmak, kendimize hareket yönü tayin etmek ancak böylesi bir yaklaşımla mümkün olur. Yoksa sadece 'nasıl' sorusunun cevabının verildiği ve söz konusu hadiselerin 'neden' ve 'niçin'lerinin araştırılmadığı, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dinî arka plan şartlarının gözetilmediği bir bakış açısı bizi doğru sonuçlara ulaştırmaz.

Biz bu bölümde Hz. Peygamberin (s.a.s.) Mekke ve Medine hayatında gerçeklesen ötekilerle ilişkisine bu gözlükle baktık. Ta

ki o rehber insan o davranışları ile bizim bugünümüze de ışık tutsun.

1- Hz. Peygamber'in erken dönem uygulamalarında mesela Mekke'de iken Ehl-i Kitap'la ilişkileri nasıldı?

Müslümanlar ilk dönemlerde Mekke'li müşriklerin çok yoğun eziyet ve işkencesi ile karşı karşıya kalmışlardı. Tekrar atalarının dinine dönmedikleri için öldürmeye kadar uzanan bu işkencelerden rahat nefes almak isteyenler Efendimizin Habeşistan'a geçici olarak göç etme teklifi/emri ile karşılaştılar. Habeşistan'ın tercih sebebini Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle izah ediyor; "Habeşistan'a gitseniz iyi olur, zira orada himayesinde olanlara zulmetmeyen bir hükümdar vardır. Orası hakikaten bir doğruluk yurdudur. Allah sizi içinde bulunduğunuz durumdan kurtarıncaya kadar orada kalın![61]" Hz. Peygamberin zulmetmeyen hükümdar (Necaşi) dediği kişi Ashame b. Ebcer Hıristiyanlık dinine mensuptu.

Risaletin 8. yılında İranlılar ile Rumlar Ezriat -Şam ile İran arasında bir yer- savaşmışlar ve Mecusî olan İranlılar, ehl-i kitap olan Rumları yenmişti. Müşrikler bu duruma aşırı derecede sevinmiş ve açıkça: "Sizler kitap ehlisiniz. Hıristiyanlar da kitap ehlidir. Bizim ümmî Mecusî kardeşlerimiz sizin ehl-i kitap kardeşlerinizi nasıl yendilerse, biz de sizi yeneceğiz" diyerek dalga geçmeye başlamışlardı. Bunun üzerine Rum suresinin ilk ayetleri nazil olarak yakın bir gelecekte Rumların İranlıları yeneceğini ve müminlerin bu durumdan dolayı sevineceğini müjdelemişti. Hatta Hz. Ebu Bekir müşriklerle bu konuda bahse de girmişti.[62] Bu hadise Efendimizin müşriklere nisbetle hak ve hakikate daha yakın olan ehl-i kitaba duyduğu ilgi ve alakayı göstermektedir. Ayetin ehl-i kitab Rumların galibiyetinden dolayı müminlerin sevineceğini özellikle vurgulaması oldukça önemlidir.

---

61 Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İst. 1991, 1/117.

62 et-Taberi, Ebu Cafer b. Cerir, Camiul'l Beyan an Te'vilil Kur'an, Daru'l Mearif, Mısır, ts, 21/17-18.

Kıble olarak Kâbe'nin İlahî bir emirle tayininden önce 17 ay Kudüs canibine yöneldiği bilinen bir gerçektir. Bu, Beytu'l Makdis'in önemine, İslam'ın ona bakış açısına, bir başka ifadeyle ehl-i kitapla ortak payda olduğuna işaret etmektedir.[63] Hakeza, Efendimiz (s.a.s.) Mekke döneminde İlahî iradenin mutlak bıraktığı hususlarda ehl-i kitaba benzemeyi müşriklere benzemeye tercih ederdi. Mesela saçlarını ortadan ikiye ayıran müşriklere muhalefet etmek için, saçlarını alınlarının üzerine salan ehl-i kitab gibi saçlarını alnının üzerine salmıştır. Yıllar sonra putperestlik tamamıyla ortadan kalktıktan sonra tekrar saçlarını ortadan ikiye ayırmıştır.[64]

Medine'ye hicretin ilk günlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) Yahudilerin oruç tuttuğunu görmüş ve neden sorusuna: "Bugün İsrail Oğullarının Firavun'un zulmünden kurtarıldığı gündür. Hz. Musa da bugün oruç tutmuştur" cevabını alınca; "Biz Musa'ya sizden daha layıkız" diyerek Müslümanlara aşure orucunu tutmasını emretmiştir.[65] Ayrıca Medine döneminde Hz. Peygamber (s.a.s.) kaynakların ismini vermediği bir Yahudi'nin yemek davetine icabet etmiştir.[66]

Son olarak, Efendimizin dünya hayatına veda edeceği günleri ölüm döşeğinde beklerken yaptığı vasiyetlerden biri de; "Size ehl-i kitab Hıristiyan ve Yahudileri emanet ediyorum"[67] olmuştur. Bununla kastedilen kendisinin hayatta uyguladığı gibi zimmet ehli olarak İslam toprakları altında hayatını sürdüren kitap ehlinin hak ve hukukunu gözetme, onlara Müslüman adabına yakışmayan zulüm, hakaret vb. davranışlarda bulunmamadır.

---

63 Bakara,2/144; Elmalı, M Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Zehraveyn yay, İst. ts, 1/434 vd.

64 Buhari, menakib, 23; Libas,70; Müslim, Fedail, 90; Ebu Davud, Teraccül,10; İbn Mace, Libas, 36.

65 Buhari, Savm,68; Müslim, Siyam,127; Ebu Davud, Savm,64.

66 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/210.

67 Ebu Davud, İmare, 33.

Ehl-i kitapla münasebetleri adına sadece bir kaç kesit sunduğumuz Efendimizin bu yaklaşımları baştan itibaren gayrimüslimleri kabul, din ve vicdan özgürlüğü, çoğulcu bir toplum yapısı, ortak payda arayışı veya ortak paydası bulunanlarla ilişkiye girmedeki rahatlığını göstermektedir.

2- Medine Vesikası birlikte yaşama projesi midir? Diyalog çalışmalarına temel olabilir mi?

Medine Vesikası Hz. Peygamberin (s.a.s.) Medine'ye hicret eder etmez Yahudiler dâhil, oranın yerli halkı ile yaptığı bir anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre farklı dinî ve etnik kökene mensup gruplar Medine'de Müslümanlarla birlikte yasamak için dinî, millî ve kültürel alanlarda 'kendileri' kalarak siyasî, ekonomik, hukukî, askerî ve sosyal alanlarda birlikte tespit ettikleri ortak paydalarda buluşmuşlardır. Federasyon yapılanmasını hatırlatan bu vesika, imzası olan herkes ve her gruba barış, güvenlik, özgürlük, eşitlik, adalet temel ve evrensel insanî değerler altında yaşamayı garanti etmektedir. Anlaşmanın her bir maddesi adına Kur'anî bir temel göstermek mümkündür. Siyaset bilimcilerin değişen ve gelişen dünya gerçeklerine paralel olarak yeni siyasî yönetim modellerine şu günlerde Medine Vesikasını kaynak ve model olarak öne sürmeleri önemli bir husustur. Medine Vesikası üzerinde mastır ve doktora seviyesinde birçok akademik çalışmalar yapıldığı da bilinen ayrı bir gerçektir.

Bu anlaşma kan, dil, din, ırk ve sınıf ayrımcılığına dayanmayan toplumsal bir sözleşme olup, dinî inanç sahasındaki farklılıkların birlikte yaşama gayesine engel olmadığı ortaya koymaktadır. Hz. Peygamberin lider kabul edildiği ve bir anlamda Medine-Site devletinin anayasası diyebileceğimiz vesika, ırk ve dil birliğine dayanan ulus-devlet modelinin çok ötesinde çoğulcu ve özgür bir yapı sergilemektedir. Taraflara karşılıklı sorumluluk ilkesini getirmiştir.[68] Yasama, yürütme ve yargı ile alakalı birçok

68 Umara, Muhammed, İslam ve İnsan Hakları,Ter: Asım Kanar, Denge Yay, İst, 1992, s. 131.

hükmü ihtiva etmesi itibarıyla hukukî ve katılımcı bir toplum inşa etmesi itibarıyla de siyasî boyutu ön plandadır. Hicret esnasındaki haliyle kabile sisteminin doğurduğu kaotik bir yapıya sahip Medine'yi, yaşanabilir kılma adına çok önemli bir adımdır. Hele anlaşmanın 2. maddesinde Müslüman, müşrik ve ehl-i kitaba bütün olarak 'ümmet' denmesi ayrıca üzerinde durulması gerekli olan bir yaklaşımdır.

Medine Vesikasını "Farklılıkların sözleşme temelinde; hak ve ödevlerde adalet ve hakkaniyet ölçülerine bağlı, hukuka ve yasal eşitliğe dayalı, sosyal, çoğulcu, katılımcı, iştirake açık ve tevhidî (uniter) bir siyasal çatı altında karşılıklı menfaatleri gözetleyici, tabiî hukuk diye addedilebilecek prensipler altında örgütlenmiş toplumsal bir yapı olarak tanımlayabiliriz.[69]

Yalnız "Medine'ye yeni hicret edildiği dönemlerde Müslümanlar güçsüzdü, dolayısıyla böyle bir anlaşmaya ihtiyaç vardı, sonra site İslam devleti kurulduktan sonra buna ihtiyaç kalmadı vs." tarzında yapılan yorumlar da bulunmaktadır. Tamamiyet ufkundan değerlendirme yapılacak olursa bu yorumlar çok sağlam zemin üzerine oturmamaktadır. Baştan bu yana yorumları ile birlikte sunmaya çalıştığımız Kur'an ayetleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) karşı taraf anlaşmayı bozmadığı müddetçe Medine vesikası başta bütün anlaşmalara İslam devletinin en güçlü olduğu dönemlerde bile sadık kalması hatta aynı çizgide nice yeni anlaşmalara imza atması bu değerlendirmelerin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Bununla beraber Medine Vesikası birlikte yaşama adına İslam'ın öngördüğü nihaî bir projedir deme temkin gerektiren bir kanaattir. Fakat bunun diyalog faaliyetlerine teorik ve pratik bir zemin sağladığı da muhakkaktır. Başlangıçta Hz. Peygamberin (s.a.s.) öncülük yaptığı ve daha sonra da tatbik ve denetim bakımından öncülüğünü devam ettirdiği bu anlaşma ötekilerle diyalog adına eldeki en önemli delillerden biridir.

---

69 Atalay, Orhan, Doğu ve Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama, GYV Yayınları, İst, 1999, s.373.

3- Medine Vesikasında Yahudi'lerin yer alış keyfiyeti nasıl? Hakları ve sorumlulukları nelerdir?

İhtimal bu soru şimdiye kadar diyalog ekseninde çeşitli referans ve atıflarda bulunduğumuz Medine anlaşmasının özellikle Yahudiler açısından farklı şekillerde yoruma konu olabileceği varsayımına binaen sorulmaktadır. Yahudilerin geçtiği anlaşma maddeleri aşağıdaki gibidir:

"1- Bu kitap, Peygamber Muhammed (s.a.s.) tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve Müslümanlarla, onlara tâbi olanlar ve sonradan kendilerine katılanlar ve onlarla beraber cihad edenler arasında taksim edilmiştir.

2- Şüphesiz ki bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmettirler.

16. Yahudilerden bize tâbi olanlar, zulme uğramaksızın ve onlara karşıt olanlarla yardımlaşmazlarsa, yardım ve desteğimize hak kazanacaklardır.

25. Beni Avf Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet (toplum) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna mevlaları da (köleleri de) dâhildir.

26. Beni Neccar Yahudileri de Beni Avf Yahudileri gibi aynı haklara sahiptirler. (Sonraki maddelerde Beni Haris, Beni Saide, Beni Cusem, Beni Evs ve Beni Salebe, Beni Suteybe Yahudileri için de aynı kayıtlar tekrar edilir.

35. Yahudilere sığınanlar bizzat onlar gibi mülahaza olunacaklardır.

36. Onlardan (Yahudilerden) hiç kimse Muhammed'in (s.a.s.) izni olmadan savaşa çıkamaz.

45. Şayet; Yahudiler, Müslümanlar tarafından bir sulh yapmaya veya bir sulh akdine iştirake davet olunurlarsa, bunu doğrudan doğruya akdedecekler veya ona iştirak edeceklerdir. Şayet Yahudiler, Müslümanlara aynı şeyleri teklif edecek olurlarsa,

müminlere karşı aynı haklara sahip olacaklardır. Din konusunda girişilen harp vakaları müstesnadır.

46. Bu sahifede gösterilen kişiler için ortaya konan şartlar, aynı şekilde Evs Yahudilerine, yani onların mevlalarına ve bizzat kendilerine, yine bu sahifede gösterilen kimseler tarafından sıkı ve tam bir şekilde tatbik olunur. Kurallara mutlaka riayet edilecek, bunlara aykırı hareket edilmeyecektir. Haksız yollarla kazanç temin edenler, sadece kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah, bu sahifede gösterilen maddelere en doğru ve en mükemmel riayet edenlerle beraberdir.

47. Bu yazı, bir haksız fiil veya cürüm işleyenin ceza görmesine engel olamaz. Harbe çıkan da Medine'de kalan da emniyet içindedir. Haksız bir fiil işlemek müstesnadır. Allah ve Resulü Muhammed himayelerini, bu sahifeyi tam bir sadakat ve dikkat içinde muhafaza edenler üzerinde tutacaklardır."[70]

Görüldüğü gibi 2 ve 25. maddelerle tekraren zikredildiği gibi Yahudiler bir ümmet olarak kabul edilmiş, anlaşmaya imza atan taraflarla aynı statüye sahip oldukları açıkça vurgulanmıştır.

'Yahudilerin dinleri kendilerinedir' sözüyle ifade edilen 25. maddedeki hakikat din özgürlüğünü net bir şekilde dile getirmenin yanında, dinî çoğulculuğu da kabullendiğini göstermektedir. Bu aynı zamanda çok hukukluluğa açılan bir kapıdır. Çünkü özellikle o dönemlerde dinî inanç, özel hukuk kaide ve kuralların dayandığı temeldir.

36, 45, 46 ve 47. maddede belirtilen hususlar siyasî lider, üst merci olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Yahudiler tarafından kabullenildiğinin göstergesidir.

70 Hamidullah, Vesaik, s. 39-44.

4- Hz. Peygamberin (s.a.s.) Medine Vesikasının ötesinde Yahudi veya Hıristiyanlarla yaptığı anlaşmalar var mıdır?

Hz. Peygamberin (s.a.s.) bizzat mescidinde ibadet etmeleri için izin verdiği[71] Necran Hıristiyanları ile yaptığı anlaşma metni Medine Vesikası ölçüsünde tarihî bir vesikadır. Anlaşma metninde: "... Hiçbir din adamının görevi, rahibin ruhbanlığı değiştirilmeyecek, kimse seyahatten menedilmeyecek, mabetleri yıkılmayacak, binaları İslam mescitlerine ve Müslümanların binalarına katılmayacaktır. Kim bunları yaparsa Allah'ın ahdini bozmuş, Resulüne karşı durmuş ve Allah'ın verdiği emandan yüz çevirmiş olacaktır... Papazlardan din adamlarından, kendilerini ibadete vermiş kişilerden, kesişlerden, tenha yerlerde ve dağ başlarında ibadetle meşgul olanlardan cizye ve haraç alınmayacaktır... Hıristiyan dinini benimsemiş bulunan hiçbir kimse Müslüman olmak için zorlanmayacaktır; ...'ehl-i kitap ile ancak güzellik yoluyla mücadele ediniz' Onlar nerede olurlarsa olsunlar kendilerine merhamet kanatları gerilecek, kimsenin onları incitmesine izin verilmeyecektir... Bir Hıristiyan kadın kendi isteği ile bir Müslüman erkeğin yanında bulunursa (onunla evlenirse) Müslüman koca onun Hıristiyanlığına razı olacak, kendi büyüklerine uyma ve dinî görevlerini yerine getirme konusundaki arzularına uyacak ve onu bunlardan men etmeyecektir. Kim buna uymaz ve kadını dini konusunda sıkıştır, baskı altında tutarsa Allah'ın ahdine, Resulünün anlaşmasına karşı çıkmış olur ve o kimse Allah nezdinde yalancılardan biridir... Eğer onlar (Hıristiyanlar) kilise ve manastırları tamir yahut başka bir din ve dünya işinde Müslümanların yardımına muhtaç olurlarsa Müslümanlar onlara yardımda bulunacak ve bu onları borç (minnet) altına sokmayacaktır; yardım, dini bir ihtiyaçlarından

71 İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin, es-Siretu'n-Nebeviyye, Kahire, 1413/1992, II,507; İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, et-Tabakatu'l-Kübra, Beyrut, ts. I, 357.

dolayı onları destekleme, Allah Resulünün ahdine vefa, onlara bağış ve Allah'ın lütfu olarak yapılacaktır"[72] denilmektedir.

Hıristiyan İbn Haris b. Ka'b ve kabilesi ile yapılan anlaşma bu konuda bir başka örnektir. "Şarkta ve garpta yaşayan tüm Hıristiyanların dinleri, kiliseleri, canları, ırzları ve malları Allah'ın, Peygamber'in ve tüm müminlerin himayesindedir. Hıristiyanlık dini üzerinde yaşayanlardan hiç kimse kerhen İslam'a icbar edilmeyeceklerdir. Hıristiyanlardan birisi herhangi bir cinayete veya haksızlığa maruz kalırsa Müslümanlar ona yardım etmek zorundadır"[73] sözünü ettiğimiz metinden bir parçadır.

Aynı türden Hıristiyanların dinî özgürlüklerinin kendilerine sunulduğu, kiliselerine dokunulmayacağı, rahip ve piskoposların değiştirilmeyeceğini garanti eden Yemen ve Bahreyn halkları ile yapılan anlaşmalar da vardır.[74]

Bu anlaşmalar siyasî boyutu ön plana çıkartılarak delil değeri üzerinde farklı değerlendirmelere konu yapılabilir. Fakat neresinden bakarsanız bakın, anlaşmaların hemen hepsi İslam'ın ehl-i kitap kavramına verdiği anlamı çerçevelemekte, onlarla olan/olması gereken münasebet formlarına birebir örnek teşkil etmektedir. Buna göre, ehl-i kitap İslamî değerler açısından iki kelime ile ifade edecek olursak 'düşman değildir.' Dinî, millî, kültürel kimliği ile her yerde yaşama hakkına sahip olan bir insandır. Yeter ki evrensel insanî değerlerle, birlikte yaşamanın olmazsa olmaz şartlara, ortaklaşa kabullenilen siyasî ve hukukî kaidelere muhalefet etmemiş olsun.

5- Hz. Peygamberin ehl-i kitapla girdiği sosyal veya ticarî münasebetleri var mıdır?

Hz. Peygamber (s.a.s.) özellikle Medine döneminde ehl-i kitapla sosyal, siyasal, hukukî, ekonomik ilişkiler içine girmiş ve

72 Hamidullah, Muhammed, el-Vesaik, s. 124-126.

73 Hamidullah, Vesaik, s.154-155

74 Belazuri, Ahmet b. Yahya, Futuhu'l Buldan, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 99-113.

bu münasebetleri inancının gereklerinden taviz vermeden yapmıştır.[75] Mesela: Kur'an'ın vermiş olduğu ruhsattan hareketle Efendimiz (s.a.s.) ehl-i kitabın yiyeceklerini yemiştir. Söz gelimi Hayber Yahudilerinin ikram ettikleri zehirli koyunun budundan bir lokma almış, sonra zehirli olduğunu anlayınca onu tükürmüştür.[76] Hz. Peygamberin (s.a.s.) burada hayvanın kesimi ile alakalı bir soru sormaması, ikramı geri çevirmemesi bizler için önemli mesajlardır.

Hayber sonrası Kureyza kabilesinin liderinin kızı Safiye bint-i Huyey'le evlenmiştir. Gerçi Hz.Safiyye'nin evlilik öncesi Müslüman olup olmadığı tartışmalı ise de son tahlilde Efendimizin bu evliliği de ehl-i kitapla münasebet adına ilk elden bir örnek olması itibarıyla önemlidir.

Ticarî alanda Hz. Peygamber zırhını rehin bırakarak bir Yahudi'den zahire almış,[77] Hz. Ali kuyumculuk yapan bir Yahudi ile izhir otu toplayıp-satma ortaklığı işine girmiş,[78] ashaptan bazılarının Yahudilerle yaptıkları alış-verişlerde borçlarını ödemek için Efendimizden yardım istemişlerdir.[79]

6- Yahudilerin Medine'den sürülmesi, Hayber, Kureyza Oğulları vs. gibi Yahudi kabileleriyle savaşılmasını nasıl anlamak gerekir?

Müşriklerle olan siyasî ilişkilerde geçerli olan kurallar burada da geçerlidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) müşriklerin anlaşma şartlarına muhalefet etmesi, zorlama, baskı, işkence, gasp ve benzeri yollarla Müslümanları dinlerinden döndürmeye çalışması, herkesin en tabiî hakkı olan hayat hakkını ellerinden almaya çalışıp savaş açtıklarında müdafaa ve mukabelede bulunmuştur. Bu süreçte müşriklerle birlikte hareket eden Yahudiler

75 Güner, Osman, Rasululah'ın Ehl-i Kitapla Munasebetleri, Fecr Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 344.
76 Buhari, Hibe,26; Megazi,41;Tib,55; Ebu Davud, et'ime, 20, Diyat,6.
77 Buhari, Büyu,14; Rehn,2; İstikraz,2; Müslim, Müsakat,124; Tirmizi, Büyu,7.
78 Buhari, Büyu,28, Müsakat,14; Ebu davud, Harac,20.
79 Buhari, Büyu,51; Müslim, Müsakat,91; Ebu Davud, Vasaya,17; Büyü 13.

de aynı tür mukabele ile karşı karşıya kalmışlardır. Onlar Medine Vesikasına şartlarına muhalefet etmişlerdir. Özetle, ilk defa çarşıda bir Müslüman kadına saldırarak anlaşmayı bozmuşlardır.[80] Beni Nadir, Hz. Peygamberi öldürmek için sui kast tertip etmiş,[81] Uhud savaşı sonrası Ka'b B. Eşref'in de içinde bulunduğu Yahudilerin lider kadrosu Mekke'ye giderek Müslümanlar aleyhine gizli işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Hendek savaşı esnasında da Müslümanları iki ateş arasında bırakarak bu planlarını uygulamaya koymuşlardır.[82] Kur'an'ın: "Baksana o kendilerine kitaptan bir nasip verilenlere! Putlara, kâhinlere, şeytanlara, ne kadar batıl varsa hepsine iman ediyorlar ve yetmezmiş gibi, bir de kalkıp kâfirler hakkında "Onlar, Müslümanlardan daha doğru yoldadır" diyorlar! (Nisa, 4/51) ayeti onların girdiği bu süreci anlatmak için nazil olmuştur.

Bütün bunlar gösteriyor ki söz konusu Yahudi kabileleri siyasî sahada imzaladıkları anlaşma şartlarına bağlı kalmayıp, Müslümanlarla düşmanca ilişkiler içine girmiş, onları bitirme, yok etme düşünce ve niyetiyle gizli oyunlar, entrikalar, komplolar, planlar, siyasî eylemler tertip etmişlerdir. Dolayısıyla Efendimiz'in (s.a.s.) mukabil davranışları da bu çerçevede olmuştur. Allah Resulü (s.a.s.) aynı dönemde anlaşmalarına sadık kalan Yahudilere karşı hiçbir olumsuz tavır takınmamıştır. Can ve mal güvenliği içinde hayatlarına İslam toplumu içinde devam etmişlerdir.

---

80 Hamidullah, Hz. Peygamberin Savaşları, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1981, çev: Salih Tug, s.203

81 Hamidullah, age, s.206; İbn Hişam Ebu Muhammed Abdülmelik, es-Siretu'n-Nebeviyye, Darü't-Turasi'l- Arabiyye, 1971, 2/190

82 Hamidullah, age, s.290

7- Hz. Peygamberin (s.a.s.) "Ben ‘La ilahe illallah’ deyinceye, bana ve benim getirdiklerime iman edinceye kadar insanlarla savaşmakla emr olundum. Kim bunu söylerse benden kanını ve malını korumuş olur. Bunun dışındaki hesabı Allah'a aittir"[83] hadisi küfrün savaş sebebi olacağına delil midir?

Bu hadiste geçen "insanlar" bütün hadis şarihlerinin ittifakıyla Arap müşrikleridir.[84] Hatta Nesei'nin aynı hadisi rivayetinde "en-Nas" yerine "müşrikine/müşrikler" kelimesinin geçmesi bu yorumu desteklemektedir.[85] Arap müşriklerinin özelliği, Hz. Peygambere ve Müslümanlara vahyin başlangıcından Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ölümüne kadar düşmanlık halinde bulunmuş olmalarıdır. Bir başka ifadeyle Müslümanlarla sürekli bir savaş halindedirler. Dolayısıyla bu hadis, savaş şartları altında, savaşan düşmanlara yönelik bir beyandır. Aksi bir yorum din ve vicdan özgürlüğüne yönelik tüm İslami değerlerin inkârı anlamına gelir ki bu imkânsızdır.

83 Buhârî, İman, 18, Salat, 28; Ebû Davud, Cihâd, 104; Müslim, Hamişi’n Nevevi, I, 210.

84 Es-Şafii, Muhammed b. İdris, el-Ümm, Beyrut, trh, 4/186; Cessas, Ebu Bekir Muhammed b. Ali, Ahkamu’l Kur’ân, 1/453.

85 Nesei, Tahrim,1

TARİHÎ TEMELLER

Hz. Peygamber sonrası Hulefa-yi Raşidin, Emevî, Abbasî, Selçuklu, Osmanlı dönemleri tarihî uygulamaları ve bu çerçevede oluşan İslamî gelenek bizler için delil değeri itibariyle Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemi kadar önemlidir. İslamî normların tarihî şartların farklılığı gözetilerek İslam bilginleri tarafından yorumlarını gösteren bu uygulamalar, siyasî, ekonomik ve kültürel alanda kazanmış olduğu formlar bizler için bugün yol haritası olabilecek zenginliktedir. Müslüman zihniyet bu çerçevede bir redd-i mirasa katiyen izin vermemektedir. Doğrusu ve yanlışı ile bir inanç alanı haline getirmeksizin tarihî hadiselere bakmak, izah getirilebilecek noktalarda izah getirmek, yanlış anlaşılan ve uygulanan yerlere açık yüreklilikle yanlış diyebilmek fazilet göstergesi olmanın çok ötesinde bir görevdir ve yükümlülüktür. Ötekilerle diyalog çerçevesinde çok küçük ve ferdî olaylar hariç mazimizde bizim bugün yüzümüzü yere baktıracak hadiseler yoktur.

Biz bu bölümde teorik ve pratiğe işaret noktasında çok kısa da olsa gücü ve kuvveti temsil ettiğimiz dönemlere ait bazı örnekler sunduk. Teorik açıdan zimmet anlaşmaları, Emevî, Abbasî, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yapılan anlaşmalardan bazı maddelerle ecdadın diyalog ekseninde münasebetlerine parmak basmaya çalıştık.

1. Hz. Peygamberden (s.a.s.) günümüze uzayan süreçte diyalog ya da Müslüman olmayanların hayat hakkını nazara veren başka anlaşmalar ya da tarihî olaylar var mıdır?

Hulefa-i Raşidin, Emevî, Abbasî, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde Müslüman olmayanların kendi inanç ve kültür değerleri ile birlikte kabullenilip, hayatlarını İslam topraklarında rahatlıkla sürdürdüğü nice örnekler, anlaşmalar ve uygulamalar vardır. Barış ve savaş zamanı ayırt etmeksizin uygulanan bu yaklaşımlar ötekilerin takdir, hayranlık ve şaşkınlığına neden olmuştur. Genel anlamda Kur'an ve sünnetten güç alan, oradaki temel dinamiklerle hayat bulan bu uygulamaların birçok insanın, cemaatin, kavmin ve milletin ferdî veya toplu olarak İslam dinini seçmelerinde etkin bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Üzerinde müstakil kitapların yazıldığı, doktora çalışmalarının yapıldığı bu geniş konu adına bazı örnekleri fikir vermesi babında alt alta sıralayalım;

1- Kudüs'ün fethinde şehrin anahtarlarını teslim almak için şehre gelen Hz. Ömer namazını Ba's (Kıyame) kilisesi veya onun yanındaki Konstantin kiliselerinde kılma tekliflerini red etmiştir. Gerekçesi ise kendisinin namaz kılması anısına kilisenin gelecek nesiller tarafından camiye çevirebilir düşüncesi ve endişesidir.[86]

2- Hz. Ömer'in Eyle halkı ile yaptığı anlaşma metninden bir parça: "Bu sözleşme Allah'ın kulu, müminlerin emîri Ömer tarafından Eyle halkına verilen emandır. Onların can güvenliği, mal emniyeti, kiliseleri, haçları, hastaları, sağlıklı olanları ve diğer fertleri için verdiği bir teminattır. Kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacaktır. İçindeki kutsal eşyalara dokunulmayacaktır. Onlardan hiç kimseye dini inanışından dolayı zorlamada bulunulmayacak ve asla zarar verilemeyecektir."[87]

---

86 El-Akkad ,el-Abkariyyatu'l İslamiyye, Beyrut, 1968,s,427; Fayda, Mustafa, Hz. Ömer Zamanında gayrimüslimler. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fak. Yayınları, İst. 1989, s. 171.

87 Taberi, Muhammed b. Cerir, Tarihu'l Umem ve'l Muluk, neşr. Muhammed Ebu'l Fazl, Kahire, 1970, s. 220.

3- Hz. Ömer sokakta hayatını devam ettirmek için dilenen fakir ve yaşlı bir zimmîyi görünce: "Gençliğinde senden cizye/vergi alıp, ihtiyarladığında terk etmek olmaz" demiş ve devlet hazinesinden bu durumda olan zimmilere maaş tahsisini emretmiş,[88] kendisinden sonra gelecek halifelerin de zimmîlerin haklarını korumasını ve onları himaye etmelerini istemiştir.[89] Bu da göstermektedir ki İslam insanlara inanç değil insan olma ve ihtiyaç açısından bakmaktadır. Öyleyse, İslam Devleti sınırlarında yasayan vatandaşlarının bütününe sosyal adalet ilkelerine göre davranmak mecburiyetindedir.[90]

4- Hz. Ömer cüzzam hastalığına yakalanmış Şam Hıristiyanlarına zekattan pay verilmesini istemiştir.[91]

5- Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın Şam'da valilik yaptığı dönemde Bizanslıların Müslümanlara karşı büyük bir sefer hazırlığı içinde olduğu öğrenilmişti. Şam'da Müslüman idaresi altında yaşayan zimmiler bunu duyunca kendilerinden bazı casuslar gönderip bir takım bilgiler elde ettiler ve bunu Ebu Ubeyde'ye ulaştırdılar. Mevcut durum karşısında zimmîlerin can ve mal güvenliğini sağlayamayacağı endişesine kapılan Ebu Ubeyde zimmilerden alınan cizyeleri geri dağıttı ve serbest olduklarını ifade etti. Bu adalet ve hoşgörü karşısında kendilerinden geçen Hıristiyanlar aynı dine tâbi olmalarına rağmen Bizanslılar tarafında değil Müslümanlar safında yer aldılar ve zafer için onlara dua ettiler. Galibiyet sonrası zimmet anlaşmasını da yenilediler. Nasturî bir rahip arkadaşına yazdığı bir mektupta bu husustaki duygularını şöyle dile getirir: "Bu günlerde Cenab-ı Hakk'ın hakimiyeti kendilerine ihsan ettiği bu Taylılar (Araplar) aynı zamanda bizim efendilerimiz oldular, fakat onlar Hıristiyan dinine karşı hiç mücadele etmiyorlar. Diğer taraftan bizim inanç

88 İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekir, Ahkamu Ehli'z-Zimme, Matbaatu Câmiati Dimeşk, 1381/1961, 1/38

89 Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim, Kitabu'l Harac, Kahire, 1962, s. 144.

90 Yavuz. Yunus Vehbi, İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü, Sahaflar Yayıncılık, İst. ts, s. 156.

91 Belazuri, Ahmet b. Yahya, Futuhu'l Buldan, el-Maarif, Beyrut, 1987, s. 177.

değerlerimizi koruyorlar, rahiplerimize ve azizlerimize hürmet ediyorlar, bizim kilise ve manastırlarımıza da bağışta bulunuyorlar."[92]

6- Amr b. As Mısır Valisi iken oğlu bir kiptı ile yarışmış ve kipti onu geçmişti. Bunu hazmedemeyen Amr'ın oğlu kiptıyi kamçı ile döver. Kipti de bu durumu Hz. Ömer'e şikâyet eder. Şikâyeti ele alan Hz. Ömer vali ve oğlunu huzura çağırtır. Onlar huzura girince kiptinin eline bir kırbaç veren Hz. Ömer valinin oğluna kendisine vurduğu gibi vurmasını emreder. Ardından: "Şimdi de Amr'a vur. Çünkü oğlu babasının ismiyle seni kırbaçladı. Ona güvendi" deyince Amr b. As "Onu döven ben değil, oğlumdu" tepkisinde bulunur. Hz. Ömer'in bu tepkiye verdiği cevap İslam'ın insan, hür, köle, idare eden ve edilen gibi konulardaki görüşlerine referans olabilecek mahiyettedir; Ey Amr! Halk analarından hür doğdukları halde siz ne hakla onları köle yapmaya kalkıyorsunuz?[93]"

7- Emevi Halifelerinden Velid b. Abdulmelik, Dimeşk Camii'nin genişletilmesi amacıyla camiin kıble cihetinde bulunan bir kiliseyi zorla yıktırmıştır. Şam Hıristiyanları Velid'den sonra iktidara gelen Ömer b. Abdülaziz'e bu durumu şikayet etmişlerdi. Yerli Müslüman halkın itirazına rağmen Ömer b. Abdülaziz Dimeşk Cami'ini yıktırmıştır.[94] Böylece "Eğer Allah insanların bir kısmının zararını diğer bir kısmı ile savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve Allah'ın adının çok anıldığı mescitler yıkılır giderdi." (Hac, 22/40) ayetinde gayri Müslim mabedlerinin korunmasını gerektiğine işaret eden ayeti uygulamış oldu.

8- Endülüs'te Müslüman orduların komutanı Abdülaziz b. Musa ile İspanyol idareci Theodomiro ile yapılan anlaşma bu çizgide bir başka örnektir: "Theodomiro barışı kabul etmiş,

---

92 Hamidullah, Muhammed, İslam'da Devlet İdaresi, çev. Kemal Kuşcu, İstanbul, 1963, s. 270.

93 Kandahlevî, Yusuf, Hadislerle Müslümanlık, 2.687.

94 İbn-i Kayyim, ae 2/683; Zeydan, Abdulkerim, Ahkamu'z-Zimmiyyin ve'l Muste'min fi Dari'l İslam, Bağdat,1382/1963, s. 97.

karşılığında Allah'ın ahdi ve zimmeti verilmiştir. Üzerinde ittifak edilen şartlara uydukları sürece onun ve onun idaresi altındaki herhangi bir Hıristiyanın malına dokunulmayacak, kendileri, çocukları ve kadınları öldürülmeyecek, esir edilmeyecek, dinlerini yaşama hususunda herhangi bir engelle karşılaşmayacaklar, kiliselerine dokunulmayacaktır."[95]

9- II. Murad despot Sırp kralı Yorgi Brankovic'in eman dileğini onun sunduğu şu şartlarla kabul etmişti; her sene 50.000 altın vergi verecek, Osmanlı devletine istenildiğinde askeri yardımda bulunacak ve kızını II. Murad'a nikâhlayacak. 12 yıl II. Murad'ın nikâhı altında yaşayan Mara Sultan bu süre zarfında dinini değiştirmesi için hiç zorlanmamış ve Osmanlı sarayında Ortodoks Hıristiyan olarak hayatını sürdürmüştür.[96]

10- Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethini müteakip Galata ahitnamesinde şu teminatları veriyor; "Buyurdum ki; kendülerinin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metaları ve avratları ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendulerinin ellerinde mukarrer ola, muteariz olmayam ve üşendirmeyem. Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar ayinlerince... ve bir kafiri rızası olmadan Müslüman etmeyeler ve kendüleri aralarında kim ihtiyar ederlerse maslahatları üçün kethuda nasbedeler."[97]

11- Fatih döneminde Katolik Macarlar ile Ortodoks Sırplar kendi aralarında mezhep kavgası içindedirler. Fatih devreye girince Katolik Macarlar ile Osmanlılar arasında tercih yapmak durumunda kalan Sırplar her iki tarafa elçilerini göndermiş ve kendilerine nasıl davranılacağını sormuşlardır. Katolikler bütün ülkede Katolik kiliseleri inşa edeceğini, Fatih ise insanlara din ve vicdan özgürlüğü tanıyıp camilerin yanında dahi olsa kilise inşa

---

95 Himyerî, er-Ravzu'l Mi'tar, nşr. E. Levi-Provencal, Kahire, 1983, s. 63'den naklen Özdemir, Mehmet, Endülüs Müslümanları, I, 35; Köse, Saffet, s. 42.

96 Ünal,Tahsin, Osmanlılarda Fazilet Mücadelesi, İstanbul, tr, s. 49-50.

97 Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri, İstanbul, 1990, I, 477.

edeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Sırp Kralı Brankovic Osmanlı himayesini kabul etmiştir.[98]

12- Fatih Sultan Mehmet Bosna-Hersek'in fethinden sonra 28-Mayıs-1463 tarihinde Milodraz'da yazılan ve aslı Bosna-Hersek Fojnica şehrindeki Katolik kilisesinde olan fermanda şöyle demektedir; "Ben Fatih Sultan Han, bütün dünyaya ilan ediyorum ki; kendilerine bu padişah fermanı verilen Bosnalı Fransiskenler himayem altındadır ve emrediyorum:

Hiç kimse ne bu adı geçen insanları ne de onların kiliselerini rahatsız etmesin ve zarar vermesin. İmparatorluğumda huzur içerisinde yaşasınlar ve bu göçmen durumuna düşen insanlar özgür ve güvenlik içinde yaşasınlar. İmparatorluğumdaki tüm memleketlere dönüp korkusuzca kendi manastırlarına yerleşsinler.

Padişahlık eşrafından, ne vezirlerden veya memurlardan, ne hizmetkârlarımdan ne de imparatorluk vatandaşlarından hiç kimse bu insanların onurunu kırmayacak ve onlara zarar vermeyecektir.

Hiç kimse bu insanların hayatlarına, mallarına ve kiliselerine saldırmasın, hor görmesin veya tehlikeye atmasın. Hatta bu insanlar başka ülkelerden devletime birisini getirirse onlar da aynı haklara sahiptir.

Yeri ve göğü yaratan Allah hakkı için, Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.s.) hakkı için, yedi Mushaf hakkı için, yüz yirmi dört bin peygamber hakkı için ve kuşandığım kılıç için en ağır yemin ile yemin ederim ki, yukarda belirtilen hususlara benim hizmetime ve benim emrime itaatkâr oldukları sürece hiç kimse tarafından muhalefet edilmeyecektir."[99]

---

98 Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Kronolojisi, İstanbul, 1947, I ,275; Akgündüz, Ahmet, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, İzmir, 1990, II, 10.

99 Osmanlı Devletinin kurulusunun 700. Yıldönümü dolayısıyla Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.

13- Haçlı seferleri sırasında camilerin kiliseye çevrilmesine aynı dilden cevap verilme isteğine Zenbilli Ali Efendi ve Ebussuud Efendi fetva vermemişler ve kiliseler olduğu gibi kalmıştır.[100]

14- Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermeni Patrik'i III. Serkis'e verdiği emanda da hiç kimsenin dini görevlerini yerine getirmesine engel olunmayacağı, mabetlerinin korunacağı sözü verilmekte ve bu nişân-ı hümayundaki her şeye Osmanlı tebasındaki amir-memur herkesin uymakla mükellef olduğu ısrarla vurgulanmakta ve bu husus şu cümlelerle dile getirilmektedir: " ...yaratılmış hiç bir fertten, ne olursa olsun, her ne suretle olursa olsun, her ne sebeple olursa olsun, karışmayacak, rahatsız etmeyecek, değiştirmeyecek ve bozmayacaktır. Her kim karışır, rahatsız eder, değiştirir ve bozarsa, hükümdarların yardımcısı olan Tanrının katında suçlular takımından sayılsınlar."[101]

15- II. Mahmut: "Ben tebamın Müslümanını camide, Hıristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında en küçük fark yoktur. Hepsine muhabbetim vardır ve adaletle muamele ederim. Hepsi hakiki evladımdır."[102]

Birkaç dönem içinde kısa bir gezinti yaparak bazı kesitler sunduğumuz bu anlayışın günümüze kadar hep bu şekilde kesintisiz devam ettiğini söylemek imkânsızdır. Tüm bu örneklere birebir zıt düşünceler, yorumlar ve örnekler de elbette vardır. Çizgi dışı bu örnekler sayı itibarıyla alabildiğine azdır. Bu örneklerin abartılı biçimde gündeme getirilmesi, "İslam kılıç dinidir", "Ya İslam ya ölüm", "Barbar Müslümanlar!" gibi deyimlerle dinî bir temele dayandırılmak istenmesi ise ayrı bir yanlışlıktır. Kısa veya uzun vadeli dünyevî menfaat mülahazalarının öncü rol oynadığı bu süreçte münasebetlerin düşmanlık esası üzerine oturtulduğu gerçeği unutulmamalıdır.

---

100 Niyazi, Mehmet, Türk Devlet Felsefesi, İstanbul 1993, s. 227.

101 Ercan, Yavuz, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Ankara, 1988, s. 15-17.

102 Bozkurt, Gülnihal, “Osmanlı Devleti ve Gayri Müslimler”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, İstanbul, 1992, II, s. 295.

2. Tarih boyunca Müslümanlar ötekilerini Müslüman olmaları için hiç zorlamamışlar mıdır?

Necran Hıristiyanlarına mescidde ibadet etmelerine izin veren[103] bir kültürün çocuğu olan Müslümanların böyle bir şey yapması teorik olarak imkansızdır. İnanç özgürlüğü alanındaki Kur'an ayetleri, Hz. Peygamberin (s.a.s.) hadis ve uygulamaları, 15 asırlık İslam tarihi sürecinde yaşanan hadiseler zorla müslümanlaştırma gibi bir olgunun olmadığını açıkça isbatlamaktadır. İnsaflı Batı'lı tarih araştırmacılarından bazılarının sözlerinden yapacağımız alıntılar sorunun cevabını vermektedir:

" ...Eğer Arapların veya Türklerin yerine Asya'da egemenliği Hıristiyanlar ele geçirmiş olsalardı, Yunan Kilisesinden bir tek iz bile bırakmaz, bir zamanlar bu kıtada yaşayan Hıristiyanlara hoşgörü ile davranan Müslümanlara göz açtırmazlardı. Biz Hıristiyanlar, insan türünü katletme, canına okuma, kökünü kazıma sanatında diğerlerinden çok daha deneyimli olmanın tartışılmaz üstünlüğüne sahibiz."[104]

"...Doğruluğundan kuşku duyulmayan gerçekler, Müslümanların gittikleri yerde halkı kılıç zoruyla İslam'a soktukları yolundaki Hıristiyan kaynaklı iddiaların kökten asılsız olduğunu belgelemektedir. Her şeyden önce Arapların sadece sayılarına ve maddi donanımlarına dayanarak ülkeler fethedip halkları zorla İslama sokmaya yetecek güçte olduklarını düşünmek mümkün değildir. Fetihlerin arkasındaki dinamik etken onların halkları çağırdıkları İslam kardeşliği idi. İşte bu kardeşliğin çapı da mühtedi kümeleri ile çığ gibi büyüyordu."[105]

"Muzaffer Müslümanlar tarafından Hıristiyan Araplara hicretin birinci asrından bahsolunan ve gelecek nesillerde devam eden mezkur müşahedelerden çıkaracağımız şudur ki: Hıristiyan

---

103 İbn-i Hişam, a.g.e., II/224;Hamidullah, İslam Peygamberi,II/1086.

104 Baylep, Dictionary, isimli eserinden aktaran İzzeti Ebu'l Fadl, İslamın Yayılışı Tarihine Giriş, Çev; Cahid Koytak, İnsan Yayın. İst, 1984, s. 35.

105 Browne, L., The Prospects of Islam, s.11-15'den naklen İzzeti, a.g.e., s. 269-270.

kabileler kendi ihtiyarları ve kendi arzuları ile İslama gelmişlerdir. Zamanımıza kadar Müslüman ahali arasında yaşayan Hıristiyan Arapların varlığı, İslam'ın bu konudaki toleransının mücessem bir delilini teşkil eder. Aslında şayet İslam hâkimiyetine ilk girmeleri ile onlara herhangi bir baskı uygulanmış olsaydı Hıristiyan kabileler Abbasî dönemine kadar zaten gelemezlerdi."[106]

Aslında bu konuda eleştirilmeye layık olan Müslümanlar değil Hıristiyanlardır. Zira Roma döneminde inanılmaz işkencelere maruz kalan Hıristiyanlar imparatorluğun Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesinden sonra kendilerinde reva görülen işkenceyi başkalarına aynıyla yapmışlardır. Son tespitler bir Batılı araştırmacıya aittir: "Başlangıçta kendileri şiddete ve kılıca maruz kaldıkları için bunu büyük bir suç kabul eden Hıristiyanlar, m. 4. asırda güçlenip imparatorluğu ele geçirince aynı kılıcı farklı dinsel geleneklere mensup olanlar bir tarafa, bizzat Hıristiyanlara çevirmek gibi korkunç bir hataya düştüler."[107]

Bir ilave: Kur'an'ın nazil olmaya başladığı ilk günlerden itibaren İslam'da kabul edilen din özgürlüğü, Hıristiyanlıkta 20. yüzyılın ikinci yarışında meşhur II. Vatikan Konsilinde kabullenilmiştir. 7 Aralık 1965 yılında 70 menfi oya karşılık 2308 oyla onaylanan din özgürlüğü kararı şu cümlelerle deklare edilir; "Dinî inanç konusunda vicdanının aksini yapmaya hiç kimse zorlanamaz. İman, bizatihi iradî bir karakter taşımalıdır."[108]

3. Zimmet Akdi Müslüman olmayanlarla ilişkide bir örnek olabilir mi?

Sözlükte kefalet, güvenlik, söz verme gibi manaları olan zimmet, gayrimüslim olanların İslam ülkelerinde geçici/daimi oturma hakkı elde etmesi demektir. Bu haklar anlaşma, doğum, evlenme ve devlet başkanının af ilan etmesi ile kazanılabilir. Zimmet

---

106 Arnold, T. W., İntişar-ı İslam Tarihi, Çev; Hasan Gündüzler, Akçağ Yay. İst, 1982, 65-66.

107 Katlen Bliss'in The Future of Religion adlı eserinden aktaran İzzeti, age, s.32.

108 Aydın, Mehmet, Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, SUB Yayınları, Konya, 1991, s. 91-92.

anlaşması İslam devletine gayrimüslimlerin can, mal emniyetleri, iman, ibadet, çalışma ve seyahat hürriyeti gibi genel haklarını koruma sorumluluğu yüklerken, buna karşılık zimmîler de mali (vergi/cizye) ve sosyal bir takım sorumluluklar altına girerler.

Hz. Peygamberin (s.a.s.) hayatında ilk örnekleri görülen bu uygulamalar Emevilerden günümüze kadar tüm İslamî idareler zamanında devam etmiştir. Akde imza atan zimmîler alabildiğine geniş serbestiyet içinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Efendimizin (s.a.s.): "Her kim bir zimmiye zulmederse veya onu gücünden fazlası ile yükümlü tutarsa, yahut hakkını kısarsa ya da rızası olmadan kendisinden bir şey alırsa onun hasmı benim. Kıyamet gününde onunla hasımlaşacağım[109]", "Bir zimmîyi haksız yere öldüren cennetin kokusunu duyamaz. Halbuki onun kokusu kırk yıllık yoldan duyulabilir[110]","Üç şey vardır ki onlarda müslümanla kafir eşittir; kiminle sözleşme yaptıysan, sözleşmene bağlı kal! İster Müslüman olsun, ister kâfir. Çünkü o sözleşme Allah içindir. Her kiminle, aranda akrabalık bağı varsa, onu ziyaret et. İster Müslüman olsun, ister kafir. Her kim sana bir şey emanet etmişse, o emaneti sahibine ver. İster Müslüman olsun, ister kâfir[111]" beyanlarında genel sınırları çizilen bu normu İslam hukukçuları sistemleştirmiş, zimmîlere dinî, ticarî, hukukî, sosyal ve kültürel alanlarda tam bir özerklik vermişlerdir. Hz. Ömer'in zimmîleri öldüren Müslümanlara kısas cezası uygularken: "Onlar bize cizyeyi kanları kanımız, malları da malımız gibi olsun diye ödüyorlar"[112] sözü ile Serahsî'nin: "Bizim lehimize olanlar, onlar için de vardır; bizim aleyhimize olanlar, onlar için de aynen vardır. Bizim için hak olanlar onlar için de haktır; bizim için ödev olanlar onlar için de ödevdir... Zira onlar zimmet akdi ile böyle bir durumu kabul etmişlerdir. Sebebi de,

109 Ebu Davud, Harac ve'l-Imare, 33.

110 Buhârî, Cizye, 5; Ebû Davud, Cihâd, 165.

111 Beyhaki, Şuabu'l İman, Hadis no; 4362, 4/86.

112 Cassâs, a.g.e., I, 174-175; Fayda, Mustafa, Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler, İstanbul 1989, s. 166.

canları ve malları ile hakları tıpkı Müslümanlarınki gibi telakki edilmesidir..."[113] ifadeleri erken dönem İslam anlayışını yansıtması bakımından çok önemlidir. Bugün İslam coğrafyasını oluşturan ülkelerde gayrimüslim vatandaşların dinî ve millî kimliklerini koruyarak mevcudiyetlerini sürdürmesi, kilise, havra, sinagog vb. tarihî dinî yapıların hala ayakta olması bu anlayış ve kabulün günümüze kadar uzayan izleri olarak kabul edilmelidir. Yalnız tarihî hadiseler Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanlara karşı aynı tolerans ile muamele ettiklerini göstermemektedir. Günümüzde İslam coğrafyasında cereyan eden askerî, ekonomik, kültürel, sosyal ve dinî birçok hadiseye bu gözle bakıldığında farklı bir siyasî iradenin olduğunu görmek kısmen imkânsızdır.

4. Zimmet akdi uygulaması Müslümanların üstünlüğünü göstermektedir. Diyalog münasebetlerinde biz bunu göremiyor, hatta tam aksini görüyoruz? İslam'ın izzeti açısından baktığımızda bu tavır doğru mu?

Hz. Peygamberin peygamberlik vasfıyla yaptığı dinî davranışları ile, devlet başkanı olarak siyasî alanda günün şartlarına muvafık uygulamalarını birbirinden ayırmak ve bu ayırımı iyi yapmak gerekir. Zira birinciler kıyamete kadar bütün ümmeti bağlayıcı bir değer iken diğerleri aynı ölçüde değildir. Bu yaklaşımın izahını önceki sayfalarda 'reel-politik ve hukukî gerçeklerle, dinî gerçekler' diyerek yapmıştık.

Zimmet akdi siyasî bir sözleşmedir. Efendimizin (s.a.s.) devlet başkanı sıfatıyla ortaya koyduğu bir uygulamadır ve o günkü devlet-vatandaş ilişkileri içinde Müslüman olmayanlar azınlığı teşkil ettiği için zimmet akdi Müslümanların üstünlüğünü gösteriyor şeklinde yorumlanabilir. Hatta bu akit ile verilen haklara/imtiyazlara birer ihsan olarak dahi bakılabilir. Bu açıdan sorunun ilk cümlesi bu perspektiften doğruyu yansıtmaktadır.

---

113 Muhammed b. Ahmed Serahsî, Şerhu Kitâbi's- Siyeri'l- Kebîr, III, 150.

Fakat diyalog münasebetlerinde Müslümanların ikinci sınıf vatandaş tanımlamasını andıracak bir hava içinde davrandığı, öyle bir karakter sergiledikleri iddiasına gelince bu tamamıyla yanlıştır. Bu ilişkiler esnasında taraflar yuvarlak masa etrafında oturmaktadırlar. Bir başka ifade ile herkes eşittir. Özellikle temsili yapılan değerler, masaya konan çözüm önerileri, tarihî misaller içinde yüzümüzü yere baktıracak uygulamaların olmaması Müslümanları eşitler arasında birinci yapmaktadır.

Bununla beraber şu hakikati de kabullenmek durumundayız; idarî, siyasî, coğrafî, iktisadî, kültürel açılardan bugün Müslümanlar Hz. Peygamber dönemindeki Müslümanlar değildir. Soruda bahsi geçen zimmet akdi Müslümanların egemenliğinde bulunan bir devlet yapısında yaşamak isteyen gayri Müslimlerle yapılır. Onlar dinî inanç, ibadet, eğitim-öğretim ve hukukî özerklikleri karşılığında İslam devletine cizye/vergi öderler. Anlaşma şartlarına bağlı kaldıkları müddetçe de o topraklar üzerinde yaşayabilirler. Bugünkü dille ifade edecek olursak, bu yabancı bir ülkede süreli veya süresiz oturum hakkı almak demektir.

Günümüzde İslam coğrafyası içinde böyle bir siyasî yapılanma söz konusu değildir. Bu ise İslam'ın izzeti ile anlatılmak istenen hususun yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılar. Öte yandan Avrupa'da 20, ABD'de 7 milyon Müslümanın yaşadığı istatistiklerle sabittir. Bunların birçoğu yaşadıkları ülkelerin vatandaşı konumundadır. Ekonomik, sosyal, siyasal nedenlerle yabancı ülkede hayatlarını sürdüren dinî, millî, kültürel kimliklerine bağlılık içinde mücadele veren bu insanların Müslüman olmayanlarla gireceği her türlü ilişkide İslam'ın izzet'ini nasıl temsil edeceği büyük bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

2. BÖLÜM

GÜNCEL BOYUT VE FETHULLAH GÜLEN HOCAEFENDİ

Fethullah Gülen Hocaefendi 90'lı yıllarda önce Türkiye içinde, sonra da tüm dünyada fikrî öncülüğünü yaptığı diyalog çalışmaları ile İslam'ın temel değerlerinden birini hayata taşıdı. Bu; insanlık olarak ortak değerler etrafında birleşme, bütünleşme ve bütün farklılıklara rağmen birlikte yaşamaydı. Ülke içinde yurtiçi ve yurtdışı güç odaklarını, statüko taraftarlarını rahatsız eden bu hatırlatma Türk halkının sağ duyusuna hitap ettiği için kabul gördü ve dalga ülke sathına yayıldı. Artık ideolojik dönemlerin düşman kamplarında yer alan insanlar ortak millî menfaatler etrafında kendi değerlerinden taviz vermeksizin bir araya gelebiliyorlardı.

Sonra bu hava farklı bir alanda yurtdışına yayıldı. Dinlerarası diyalog insanlık ailesi olarak birlikte yaşamanın, global sorunlara birlikte çözüm üretmenin, tarihî hadiseleri günümüze taşımayıp tarihin geri kalmış zaman dilimlerinde bırakmanın adı oldu.

Fakat her hayırlı gelişmede olduğu gibi bir takım yerli-yabancı şer odakları, bu odakların oyununa bilerek veya bilmeyerek alet olan İslamî çevreler ve dinî nassları farklı yorumlayan samimi dindarlar mahiyeti, dozu, kapsamı ve şekli farklı olsa da Hocaefendi'ye itiraz ettiler. Psikolojik savaş taktiklerini kullanıp geniş çaplı karalama kampanyası içine girdiler. Üzümü yeme

değil bağcıyı dövme deyimini çağrıştıran ve derinlerde başka başka emellere hizmet ettiğine inandığımız bu çıkışların amacına ulaşıp-ulaşmadığını ilgili kişi ve gruplara sormak lazım. Fakat şurası bir gerçek ki kervan tüm hızıyla yoluna devam ediyor.

Bu bölümde dinlerarası diyalog ve Hocaefendi'nin ismi etrafında koparılmaya çalışılan fırtınalar etrafında çeşitli soru ve cevaplara yer vermeye çalıştık.

1- Fethullah Gülen Hocaefendi'nin hoşgörü ve diyaloğu İslamî açıdan temellendirmede kullandığı deliller var mı?

Dini temeller bölümünde ele aldığımız diyalog taraftarı veya karşıtı kişi ve grupların ayet ve hadis eksenli delillerini ve cevabî düşünceleri anlatırken Hocaefendi'nin yorumlarına yer vermiştik. Bunlara ilave olarak Hocaefendi'nin diyalog etrafındaki düşüncelerini şekillendiren insan, insan sevgisi, af anlayışı, sosyal, siyasal, kültürel, psikolojik, sosyolojik şartlar açısından kendine özgü yorumları ile değerlendirdiği ayet ve hadisler de vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1-"Rahman'ın has kulları onlardır ki yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) 'Selam' der (geçerler)" (Furkan, 25/63), " (O kullar) yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler." (Furkan, 25/72), "Onlar boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz' derler." (Kasas, 28/55), "(Ey Habibim) İman edenlere söyle: Allah'ın günleri(nin gelip çatacağını) ümit etmeyenleri bağışlasınlar." (Casiye, 45/14) Genelde Müslüman ahlakına işaret eden bu ayetler Hocaefendi'ye göre diyalog ve hoşgörü kahramanlarının genel vasfı olmalıdır. Çünkü etrafta kaba, cahil, bağnaz, taassup içinde, kendini bilmez, bilmediğini de bilmez, hatta biliyor zanneden o kadar çok insan, grup,

yasa-içi ve dışı organizasyon vardır ki, bunlar İslama menfi bir imaj yüklemektedir. Bu ise diyalog yolunda en büyük engellerden biridir. İslamı bu menfi imajla tanıyan insanlar ya şuurlu bir tercihle İslam ve Müslümanlar ile hiç ilgilenmemekte ya da bu manzarayı muhatap olduğu Müslümanlara sormaktadır. Hocaefendi böyle bir yol ayırımında yukarıdaki ayetlerde dile getirilen hakikate dikkat çekerek taassup içinde bulunan kendini bilmezlerle vakit geçirmeme, enerjiyi boşa harcamama taraftarıdır. Hocaefendi bu düşüncesini ayeti ayetle tefsir sadedinde "...Herkes kendi karakterinin gereğini sergiler" (İsrâ, 17/84) diyerek noktalar.[114]

2- "Sulh hayırlıdır" (Nisa, 4/128) Hocaefendi bu ayeti tefsir usûlündeki "sebeb-i nüzulün hususiyeti hükmün umumiyetine mani değildir' prensibinden hareketle yorumlar ve der ki: "Sulh kanunu umumidir. Zaten 'İslam' ismi de kökeni itibariyle silmi, teslimi, emniyeti, güveni ifade etmiyor mu? Öyle ise bunları tam temsil ve tesis etmeden hakiki Müslüman olmamız mümkün değildir.[115]" Daha sonra muellefe-i kulub tamlaması ile Kur'an'da zekât paralarının harcama kalemleri arasında anlatılan hususa değinen Hocaefendi, Müslümanların zalimlerin teri ile kazandıkları paraların oluşturduğu devlet hazinesinden Müslüman olmayanlara da sırf kalplerinin İslama ısındırılması için ödenek ayrılmasını dikkat nazarlarımıza arz eder. Gerçekten bu iki husus konumuz olan diyalog perspektifinden bakıldığında ister ehl-i kitap isterse kâfirlerle ilişki adına bizlere çok farklı ufuklar kazandırmaktadır.

3- Ehl-i kitapla dinî meseleler üzerinde tartışma metodu adına Kur'an'ın Müslümanlara verdiği emir, Hocaefendi'nin hoşgörü ve diyalog açısından nazara verdiği bir başka İslamî delildir. Kur'an insanlığa sunmuş olduğu tevhid akidesi itibariyle orijinal

---

114 Gülen, Fethullah, İnsanın Özündeki Sevgi, hazırlayan, Ö. Faruk Tuncer, Ufuk Yayınları, İst, 2003, s. 121.

115 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 150.

haliyle Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı bir özelliğe sahip değildir. Hz. Adem ile başlayıp kıyamete kadar devam edecek uzun zincirin bir parçasından ibarettir. Dolayısıyla bu hakikatin özellikle Hıristiyan ve Yahudilere anlatılması ayrı bir anlam ifade eder. Ama her insan için tabiî ve normal olan kendi dinî değerlerine bağlılık belki bunu kabullenmekte bir engel teşkil eder. Bu büyük engeli aşmada da en büyük görev tebliği yapan kişilere düşmektedir. Kur'an bu çizgide muhataplarına emir verirken der ki: "Ehl-i kitab ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin:"Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlahtır ve Biz O'na gönülden teslim olduk." (Ankebut 29/46) Hocaefendi bu ayeti Bediüzzaman'dan bir iktibas ile şöyle bir yorumlar: "Kur'an bu ayetiyle üslupta takınacağımız tavrı ve sergilememiz gereken adabı salıklıyor. İslam'da münazara şekil ve üslûbu konusunda Bediüzzaman'ın söyledikleri son derece dikkat çekicidir: O," Münazarada karşısındakinin mağlubiyeti ile memnun olan insan insafsızdır "der ve "Onun mağlup olmasıyla siz bir şey kazanmazsınız; siz mağlup olup da o kazanmış olsaydı o takdirde siz bir yanlışınızı düzeltmiş olacaktınız." Tabiî bunu sahip olunan dinî değerlerin üstünlüğü çizgisinde değerlendirmemek lazım.

Fakat Yahudilerin ve Hıristiyanların zalim olanları bu kaidenin dışındadır. Onun için Kur'an ayete: "Zulmedenleri hariç" istisnasıyla başlar. Hocaefendi de bu istisnaya dikkati çekerek nihai olarak şöyle söyler: "Ehl-i kitabın zalim olmayan kesimiyle münasebetlerimizde şiddetli davranma ve onların iflahını kesme düşüncesi İslamî bir düşünce ve davranış değildir. Böyle bir düşünce ve davranış İslamî olmaktan öte, İslamî kaide ve prensiplere aykırı bir çarpıklık demektir.[116]"

4- Ehl-i kitapla alakalı olarak yer yer öldürme dahil yaptırımların öngörüldüğü ayetlere-ki biz bunlara daha önce uzun uzun

temas ettik- Hocaefendi'nin getirdiği yorumlar şayan-ı dikkattir. İki şey söylüyor bu çerçevede Hocaefendi; bir; delalet-i katiyye, iki; şahıslar değil vasıflar.

Birinci hususla alakalı olarak net ifadeleri şöyle; "Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlık ve Yahudilik hakkında kullanılan ifadelerin çok sert olduğu söylenir. Bence bu meseleye yaklaşırken çok dikkatli olmak gerekir. Geçmiş dönemlerde, bazı Hıristiyan ve Yahudilerin apaçık gerçek karşısında gösterdikleri inat, ayak direme ve düşmanlığı ifade için Kur'an'ın kullandığı aynı üslup, herzaman ki Yahudi ve Hıristiyanlar için de kullanılacak diye bir şart, bir mecburiyet olamaz. Bu tur ayetlerde sübut-u kat'iyye arandığı gibi delalet-i kat'iyye de aranmalıdır. Yani bu ayetlerin Kur'an ayetleri olduğu kesindir. Fakat o ayetlerin ilk günden bu yana her Yahudi ve Hiristiyanı içine aldığı kesin değildir."[117] Hocaefendi'nin bu yorumunda dayandığı delil usul-u fıkıhtaki "Hükmün muştakka ta'liki mehaz-i iştikakın illiyyetini iktiza eder" yani 'herhangi bir hükmün bir şart veya sebebe bağlanması, o şart veya sebebin o hükmün illeti olmasını gerektirir" kaidesidir.

İkinci hususu ise şöyle açıklıyor; "Kur'an'ın bu üslubu o dönemlerde kendilerini Yahudilik ve Hıristiyanlığa mensup addedenlerin Yahudilik ve Hıristiyanlığa getirdikleri yanlış yorumlardan ve o yorumları hayatlarına hayat kılmalarından dolayıdır. Daha doğrusu, dinî inanç ve düşünceyi bir düşmanlık sebebi ve malzemesi yapmalarından dolayı, Kur'an onları böyle bir üslupla ele almıştır. Yani Kur'an'ın tavrı şahıslara değil, yanlış davranış, yanlış düşünce ve gerçek karşısında ayak direyip düşmanlık üretme ve tasvip edilemeyecek sıfatlara karşıdır. Bu sıfatlara karşı çok daha sert ifadeleri bizzat Tevrat ve İncil'de görmek mümkündür." Bütün bunlardan sonra şöyle noktalar Hocaefendi meseleyi: " Kanaatime göre tarihî hadiseleri kendi tarihsellik-

---

116 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 181-182.
117 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 184.

leri içinde ele almalı. Her hadiseyi kendi şartları içinde ve konumu içinde değerlendirmeli."[118]

2- Hocaefendi'nin diyalog etrafındaki düşüncelerinin şekillenmesinde 'insan' ve 'sevgi' anlayışının rolü var mıdır?

Hocaefendi'de insan telakkisi ve buna bağlı olarak insana sevgi ve muhabbet anlayışı başkaları ile diyalogda merkezî bir role sahiptir. Onun insan telakkisi tek kelime ile İslam'ın insan telakkisidir. Yunus Emre'nin enfes ifadesiyle "Yaratandan ötürü yaratılanı sevme" diye özetleyebileceğimiz bu anlayış, yaklaşım ve kabul Hocaefendi'nin insanlarla ferdî ve içtimaî ilişkisinin temelini oluşturmuştur. İki noktaya dikkat çekiyor Hocaefendi; bir; "Sevgi varlığın sebebi, özü ve varlıkları birbirine bağlayan en güçlü bağdır." İki; insan Allah'ın sanatıdır. Öyleyse "Allah'ın sanatı olan insanlara sevgiyle yaklaşmama, Allah'ı da, Allah'ı sevenleri de, Allah'ın sevdiklerini de rencide eder." Allah'ı rencide eder; çünkü bu O'nun sanatına karşı alakasızlıktır. Allah'ı sevenleri ve O'nun sevdiklerini rencide eder; çünkü Allah'a karşı olan alakasızlık bunlara karşı alakasızlıktır. Öyleyse insana farklı bir bakış açısı Müslümanın kendi temel çizgisinden kayması demektir.[119]

Kendi ifadeleri ile takip edecek olursak bir İtalyan gazetesine verdiği röportajda şöyle der Hocaefendi: "Sevgi yaşatan bir iksirdir; insan sevgiyle yaşar. Sevgiyle mutlu olur ve sevgiyle çevresini mutlu eder. Allah, insanları birbirine bağlama konusunda sevgiden daha güçlü bir irtibat unsuru, bir zincir yaratmamıştır. Varlığın özü, esası sevgidir. O sevgiye bağlı yaratmıştır yarattığı her şeyi ve sevilme zevk-i ruhanîsine raptetmiştir varlık ve insanlarla münasebetini. Sevginin tecelli alanı ise ruhtur; biz onu nereye ve neye yönlendirirsek yönlendirelim o hep Allah'a mü-

118 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 184.
119 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 31.

teveccihtir. Bundan dolayı, biz evvelen ve bizzat Allah'ı sever ve O'ndan ötürü başkalarına karşı da alâka duyarız. Hakk'ın tecelli ve teveccühlerinin hatırına herkesle ve her nesneyle bir çeşit münasebete geçer, O'nun namına onlara takdirler yağdırır ve aşk u alâkamızı ilan ederiz."

Tahmin edileceği gibi Hocaefendi'nin düşünce dünyasında insan din, dil, ırk, cins vb hiç bir ayrıma tabi tutulmaksızın insan suretinde yaratılan herkesi içine alır. Bu, bir Yahudi cenazesi geçerken ayağa kalkınca ashabın Yahudi hatırlatmasına "Ama bir insan[120]" sözleri ile cevap veren Efendimizinin (s.a.s.) bakış açısını günümüze taşımaktadır.

Üzüm salkımını andırır kıvırcık saçları olan bir köle idareci olsa itaat edilmesi,[121] Allah katındaki hakiki üstünlüğün takva ile olduğunun sürekli vurgulanması[122] gibi başka delillerle desteklenecek bu temel zaviyesinden bakınca Hocaefendi'nin insana bakış açısı temel dinî referanslarla birebir örtüşmektedir. O sadece 15 asırlık İslam tarihi içinde siyasî, ekonomik, askerî vb. sebeplerle gerçekleşen savaşlardan kaynaklanan düşmanca yaklaşımların geçiciliğini vurgulamakta ve asıl kaynaklara dikkati çekmektedir.

İnsan sevgisine gelince; Bediüzzaman'dan hareketle "kâinatın mayesi ve varlık sebebi" yaklaşımını olduğu gibi kabullenen Hocaefendi, sevgiyi yeryüzünün en büyük güç ve kuvveti olarak tanımlar. Öyle ki sevginin yenemeyeceği hiç bir kuvvet yoktur dünya üzerinde. Sevgiden mahrum insanlar egolarının labirentlerinde dolaşan ve karanlıklar içinde ömür tüketen zavallılardır.[123] Çünkü "sevgiyi sevmek, düşmanlığa düşman olmak inançla coşan bir kalbin en mümeyyiz (belirgin) vasfıdır. Herkesten nefret ise ya gönlü şeytana kaptırmışlık veya bir cinnet eseridir." Sözlerini şöyle tamamlar Hocaefendi: "Sen insanı sev

120 Nesai, Cenaiz, 46.
121 Buhari, Ahkam, 4.
122 Hucurat 49/13.
123 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 17-18.

ve insanlığa hayran ol! Aç herkese, açabildiğin kadar sineni; ummanlar gibi olsun! İnançla geril ve insana sevgi duy; kalmasın alaka duymadığın ve el uzatmadığın mahzun bir gönül!.. [124]"

3- Mutlak anlamda 'insan' ve 'sevgi', dost-düşman herkesi sevme anlamına gelmez mi?

Denge İslam'ın en temel özelliğidir. Hocaefendi'nin 'insan' ve 'sevgi' derken bu dengeyi gözden uzak tutması düşünülemez. Nitekim bir başka münasebetle dile getirdiği şu sözleri bunu isbatlamaktadır. Bu aynı zamanda sorunun da net cevabıdır: "İslam'ın evrensel prensipleri çerçevesinde sevgi mülahazası ve sevgi düşüncesi çok dengelidir. Zalim ve mütecavizler bu sevgiden mahrumdur. Zira zulmedene gösterilen sevgi ve merhamet onu iyice saldırgan yaptığı gibi, aynı zamanda başkalarını da tecavüze sevk eder. Bu sebeple evrensel sevgiyi tehdit eden bu tür insanlara karşı merhamet edilmez. Çünkü zalime gösterilen merhamet, mazluma karşı yapılmış en büyük merhametsizliktir.[125] " Aynı istikamette bir başka yerde şöyle der Hocaefendi mealen; anarşi ve teröre karışan, ülkenin birliğine ve bütünlüğüne dokunan, memleketi bölmek isteyen, ülke insanının varlık ve bekasına karşı cephe alıp tahribatta bulunan kişilere 'acımalı, merhamet etmeli' tarzındaki yaklaşımlar insanlık sevgisi ile bağdaşmadığı gibi bu masumların gözyaşlarına seyirci kalmaktır.[126]

Zalimin, kaide ve kural tanımaz insanları yola getirmenin İslamî bir vecibe olduğu muhakkaktır. İyiliği emretme, kötülükten insanları sakındırma bir prensiptir ve inanan insanların üzerine Allah tarafından yüklenen sorumluluktur.[127] Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı bir durumla karşı karşıya kalındığında önce el, sonra dil ile müdahalede bulunma, nasihat etme, bunlar yapılmadığı takdirde kalbiyle buğz etme[128] bizzat Efen-

---

124 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 31.
125 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 51.
126 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 49.
127 Âl-i İmrân, 3/104.

dimizin beyanları ile İslamda yerini bulan ayrı bir uygulamadır. Şu hadis de aynı hakikate parmak basar; Efendimiz bir gün ashabına: "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et" buyurur. Sahabe taaccüb içinde sorar; "Mazlumu anladık da zalime nasıl yardım edeceğiz?" Cevap alabildiğine nettir; "Onu zulmünden vazgeçirmek suretiyle yardım edebilirsiniz.[129] "

Hocaefendi'ye göre bütün bu vazifelerin hakkıyla yerine getirilebilmesinde sevgi anahtar kavramdır. Çünkü "sertlik ve hırçınlıkla hiç bir yere varılamayacağı ve varılmadığı ortadadır, sevgi, saygı ve muhabbetle -kime ait olursa olsun- kapılarının tokmağına dokunulduğunda, diyalog yollarının açıldığı ve insanlara temsil ettiğiniz esasları anlatma imkânının doğduğu izahtan varestedir.[130]" Yoksa Hz. Musa'nın asrın Firavununa dinini tebliğ etmek üzere giderken Allah'tan aldığı 'kavli leyyin" emrini başka nasıl izah edebiliriz ki? Kavl-i leyyin/yumuşak üslup bizzat Allah'ın beyanına göre Firavun'un kalbinin yumuşamasına ve düşünmesine vesile olabilecek bir değerdir.[131] Zira kavl-i leyyin, kalb-i leyyin; hal-i leyyin ve tavr-ı leyyin'e sahip bir kalbin ürünü olabilir ancak.[132]

4- Af anlayışı diyalog düşüncesini besleyen bir başka unsur olabilir mi?

İslamî çerçeve içinde kabullenilip uygulanan af, tıpkı insan ve sevgi gibi başkaları ile diyalog düşüncesini besleyen bir başka unsurdur. Fakat diyalog ekseninde önce bazı tarihî gerçeklerin kabullenilmesi lazım; diyalog içinde bulunduğumuz çevrelerle mazideki münasebetlerimiz müspet manada bir hatt-ı müstakim takip etmemiştir. Haçlı savaşları, Moğol istilası ve emperyalizm dönemlerinde yaşanan hadiseler iç açıcı değildir. Düşman-

128 Müslim, İman, 78; Tirmizi, Fiten, 11; Nesai, İman, 17.

129 Buhari, Mezalim, 4; İkrah,7; Tirmizi, Fiten, 68.

130 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 58.

131 Taha, 20/44.

132 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 28.

lık bu dönemlerin üzerine oturtulduğu temel münasebet tarzıdır. Kılıç, ok, yay, mızrak, tüfek, dinamit, top, tank, uçak, uçaksavar, atom bombası vb. isimleri devirlere göre değişse de değişmeyen iletişim araçlarıdır. Tabii bunların iletişim vasıtası olduğu yerde netice kan, irin, ölü, yaralı, dul, yetim, öksüz, nefret, kin, gayz, öfkedir. Hocaefendi'nin bu çerçevede çok net bir teklifi var; "Tarihî hadiseleri kendi tarihsellikleri içinde bırakalım[133]." Ona göre şu ya da bu gerekçe ile haklı ya da haksız nedenlerle yapılmış bu savaşlar zaten mazi derelerinde kalmıştır. Her tarafından kin, nefret akan bu dereleri günümüze doğru tekrar akıtarak yeni nesilleri bununla yıkamanın bir anlamı yoktur.

Af bu düşünceyi hayata geçirmede müracaat edilecek yegâne unsurdur. Efendimizin birçok uygulaması bunu hayata geçirmemizin için yeterlidir. O, Mekke fethinde yıllarca hem kendine hem de bütün inananlara kan kusturan müşrikleri Hz. Yusuf'un kardeşlerini af ettiği gibi affetmiştir. Hz. Yusuf: "Bugün sizi kınayacak, serzenişte bulunacak değilim! Ben hakkımı helâl ettim Allah da sizi affetsin. Çünkü merhamet edenlerin en merhametlisi O'dur[134] " demiş, Efendimiz de (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Daha önce yaptıklarınızdan dolayı bugün size kınama yoktur. Allah sizi de affeder. O merhametlilerin en merhametlisidir. Gidiniz, hepiniz hürsünüz.[135]"

Hz. Peygamber (s.a.s.) yıllarca kendisine ve bütün inananlara eziyet eden Ebû Cehl'in oğlu İkrime'yi de af etmiştir. Kaldı ki Efendimizin bazı Müslümanların Ebu Cehil hakkında ileri-geri konuşma ve bunun İkrime'yi rahatsız edebileceği ihtimalini nazara alarak şöyle buyurması affın çok çok ötesinde bir adımdır; "Babalarını kınamak ve haklarında lüzumsuz söz söylemek suretiyle çocuklarını rencide etmeyin.[136] "

---

133 Gülen, Fethullah, a.g.e., 185.

134 Yusuf, 12/92.

135 İbni Esir, Üsdü'l-Ğabe, 3/567; Kenzu'l Ummal, 13/540.

Hocaefendi'ye göre insan, Efendimizin bir hadisinde yerini bulduğu teşbihle 'ekin' gibidir. Ekin ise rüzgârın esiş yönüne göre istikamet değiştirir. "İşte bu fıtrata sahip insanlar için inişler ve çıkışlar, günah ve sevaplar tabiîdir. Zaman zaman günahlarla kirlenip fıtratını bozan bir insan içinse, af her şeydir. Günahlarından, yaptıklarından pişman olup af beklentisi içine girmek bir erdem, ama af etme bundan daha yüce ve yüksek bir fazilettir." Hocaefendi af konusundaki yaklaşımlarının adeta temeli diyebileceğimiz bu düşüncelerini Hz. Âdem'in affedilmesi, Hz. Mesih'in taşlanmaya götürülen suçluya ilk taşı günahsız birisinin atma isteği gibi hadiselerle destekledikten sonra der ki: "Başkalarını affetmeyenin af beklemeye hakkı yoktur... derecesine göre herkese karşı saygılı olmayan saygı göremez. Herkesi sevmeyen sevilmeye layık değildir. Bütün insanları hoşgörü ve müsamaha ile kucaklamayan afv u safh görme liyakatini yitirmiştir.[137] " Bundan sonra sözlerini şu cümlelerle taçlandırır; "Onun için bugünkü nesillerin kendi evlat ve torunlarına en büyük armağanı "affetmesini" öğretmek olmalıdır.[138]

5- Hoşgörü ve tolerans öncüsü olarak kamuoyuna mal olan Hocaefendi'ye göre tolerans veya hoşgörü ne demektir?

Tolerans Latince -aslı "tolerare"- bir kelime olup katlanma, tahammül etme, göz yumma, izin verme, aldırmamama, hoş görme, iyi karşılama gibi anlamlara gelir. Tolerans Türkçede hoşgörü, Arapçada müsamaha kelimeleri ile karşılanır. Toleransın, horgörmek ve yasaklamak ile başkalarının inanç ve düşüncelerine saygı göstermek arasında değişen derece ve biçimlerinin olduğu söylenebilir.[139]

136 Müstedrek,3/241; Kenzul Ummal,13/540-541.

137 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 29.

138 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 25.

139 Atalay, Orhan, Doğu ve Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama, GYV Yayınları, İst. 1999, s.370

Hoşgörünün tarih boyunca farklı dönem, farklı ülke, farklı din, farklı millet ve devletlerde birbirinden alabildiğine farklı biçimlerde tezahürü, ilgili dönem, ülke, din, millet ve devletin genel kabulleri, siyasî sistemleri, dinî değerleri, ırk, dil, din, cinsiyet ayrımındaki tarihsel görüş ve uygulamaları ile alakalıdır. Bu açıdan insanlık hesabına genel bir hoşgörü anlayışından bahsetmek imkânsızdır. Söz gelimi Müslümanlar ile Hıristiyanların "öteki" anlayışı zamanlara göre değişmiştir. Bu da ister istemez ilişkilerin barıştan savaşa uzanan farklı çizgilerde tezahürüne sebebiyet vermiştir.

Bu genel tarif ve uygulamaya ait kısa yorumdan sonra Hocaefendi'nin yaklaşımına gelecek olursak; hoşgörü Hocaefendi'nin insan sevgisi ve af anlayışı üzerine kurulu, insanın kendisinden başka -ana-baba, eş, çoluk-çocuk, dost-düşman dâhil- herkesle ilişki şeklini belirleyen davranış metodudur. Hocaefendi bunun kendisine ait bir düşünce olmadığını ısrarla vurgular. Hoşgörü İslam'ın genel karakteri[140] ve müntesiplerini sorumlu kıldığı bir yükümlülüktür. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin yeryüzünde temsil ettiği bir hakikattir. "Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (A'raf,7/156) ve "Şüphesiz rahmetim gazabımı geçmiştir[141] " diyen Allah'ın ahlakını yansıtmaktadır. "Silm" ve 'selamet" kökünden gelen ve "if'al" babında (kipinde) kullanıldığında 'teslimiyet, selamete erdirmek, karşılıklı emniyet ve barışı tesis etmek' manalarına gelen İslam'dan zaten başka bir şey beklemek abes olur. Bu sebeple hoşgörünün tam karşıtı olan 'hor-görü' ile insanlara yaklaşma, emniyet ve güvene dayanan bir sistemin terörle örtüştürülmesi İslam'ın ruhunu kavrayamamanın ifadesidir.[142]

Hocaefendi'ye göre hoşgörü, ötekilere iltihak etmek, onlar gibi düşünmek, yaşamak, kendi değerlerinden taviz vermek

---

140 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 135.
141 Ahmed b. Hanbel, Nusred, 2/257.
142 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 52-53.

değildir.[143] Aksine 'başkalarını kendi konumlarında kabullenip onlarla iyi geçinmesini bilmek demektir.[144]' Burada şu soru sorulabilir, başkaları ile iyi geçinmek mecburiyetinde miyiz? Önceki sayfalarda da belirttiğimiz gibi tek kelime ile farklılık insanoğlu adına Allah'ın çizdiği bir kaderdir. Yaratılışta, duyguda, düşüncede, inançta, hemen her alandaki bu farklılıkları ortadan kaldırarak tek tip bir insan oluşturmak mümkün değildir. Dolayısıyla bizler cebrî kaderin mecburî istikamet deyip önümüze koyduğu bu plan üzerinde yaşamak zorundayız. Öyleyse insanoğlunun dünyadaki ilk gününden beri devam eden farklılıkları hiçe indirgemek için boşuna çaba sarfetmek, zaman ve enerji kaybetmek yerine farklılıkları kabullenip onları çatışma sebebi yapmadan birlikte yaşama yolunu araştırmamız gerekir. Daha açık bir ifadeyle yol iki görünüyor; ya birbirimizle tartışacak, kavga edecek ve savaşacağız ya da uzlaşacağız. İşte hoşgörü olgusu bu uzlaşma yolunu seçmenin adıdır.

6- Hocaefendi'nin diyalog faaliyetleri Türkiye içinde ve dışında olmasına göre farklılık arz eder mi?

Din, dil, kültür, bayrak, vatan ve benzeri yüzlerce ortak paydamızın olduğu insanlarla, bu ölçüde ve yoğunlukta ortak paydamızın olmadığı kişilerle ilişkimizin farklı seviye ve şekillerde olması tabiidir. Hıristiyan olmayan Hıristiyana, Yahudi olmayan Yahudiye, Müslüman olmayan da Müslümana göre dinî açıdan farklı bir kategoride yer almaktadır. Fakat bu dinî farklılıklarımıza rağmen hayatın sair alanlarında birbirimizi dışlamayı gerektirmemelidir.

Bu genel felsefe Hocaefendi'nin iç ve dış dünyadaki hoşgörü faaliyetlerinin farklı alanlarda ve farklı şekiller kazanması neticesini vermiştir. Bu soruya tam cevap verebilmek için 90'lı yıllar öncesi Türkiye ortamını hatırlamak gerekir. Türkiye 12 Eylül

143 Gülen, Fethullah, Işığın Göründüğü Ufuk, İstanbul, 2000, Nil Yayınları, s. 212.
144 Gülen, Fethullah, İnsanın Özündeki Sevgi, s.141.

1980 ihtilali öncesi toplum kesimlerinin birbirleri ile kavgalı olduğu çok acı bir dönemi yaşamıştır. İşçi eylemleri, üniversite öğrencilerinin boykot ve gösterileri ve hemen hergün ölen yaralanan onlarca vatan evladı ülkenin rutin gündemidir. Asker, polis, sivil ayırımı yapmaksızın toplumun tüm kesimlerini bir şekilde içine alan bu kavgalı ortam ideolojik nedenlerle çıkmış olsa bile, sonunda Türkiye insanının dün, bugün ve yarınını karartan bir hüviyete bürünmüştür. Bugün bile ideolojik kamplaşmanın en ileri seviyede yaşandığı o kötü günlerin izlerini hala üzerimizden toplum olarak attığımız söylenemez.

Aslında 1980'den başlattığımız bu süreç yakın tarih itibariyle çok daha eskilere götürülebilir. Malum, tarihçiler nezdinde 'yakın tarih' dendiğinde kastedilen en az bir asırlık zaman dilimidir. Bu gözle yakın tarihimize bakacak olduğumuzda 12 Eylül öncesine benzeyen nice tablolar yaşanmış, toplum kendi içinde 'düşman kamplara bölünmüş,[145] vatan evladı bu süreçte figüran olarak kullanılıp kurban edilmiştir. Bundan daha kötüsü onca ortak paydaya rağmen meşhur filozof Platon'un dediği gibi "Homo homini lupus; insan insanın kurdu" olmuş ve bu neredeyse genel karakterimiz haline gelmiştir. "Kâfir", "Fasık", "Karşı cephenin insanı" gibi suçlamalar söz konusu kamplaşmayı ifade etmek için kullanılmıştır. Hâlbuki Hocaefendi'nin değerlendirmesine göre: "Ne kendilerine kâfir denilenler kâfirdi, ne de Müslüman'ım diyen insanlar İslam'ın hakiki temsilcileri idi.[146]" Bütün bunlar ülke menfaatini gözetmeyen -her ne kadar öyle gözükse de!- iç ve dış mihraklar tarafından planlanan büyük bir oyundan ibarettir.

Hocaefendi, basiretli bir aydın olarak, içinde yaşadığı zaman ve mekânı, orada cereyan eden hadiseleri iç ve dış yüzleri ile birlikte gayet iyi okuduğu için bu sürecin sürekli karşısında olmuştur. 1980 öncesi Manisa'da, İzmir Bornova'da cami vaaz ve

145 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 64.
146 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 75.

sohbetlerinde, süreli mecmualara yazdığı yazılarında milleti uyarmayı kendine vazife edinmiş, anarşizme prim verilmemesi gerektiği defalarca söylemiştir.

Hocaefendi konjonktürün de etkisiyle 90'li yılların başında sayılamayacak kadar çok ortak paydası bulunan Türkiye insanının yeniden birlik olması için adeta bir atağa geçmiştir. Dün birbirleri hakkında ölüm fermanları kesen insanları ülke menfaati istikametinde bir araya getirmeyi Hocaefendi yeni bir misyon olarak benimsemiş ve bizzat kendisi bu faaliyetlerde aktif rol oynamıştır. Dinî, siyasî, kültürel, ekonomik hemen her kesimden önde olan insanlarla çeşitli vesilelerle bir araya gelmiş, küçük meseleleri kavga sebebi yapmamanın gereğini vurgulamıştır. Ona göre paylaşılan o kadar çok ortak payda vardır ki bunlar içinde bir dönemde işgale uğramış bir ülkenin fertleri olarak mazlumiyetler, mağduriyetler ve mahkûmiyetler dahi vardır. Bu menfi şeyler bile birlikte oturup konuşmanın sebebi sayılmalıdır.[147]

Kaldı ki küreselleşme rüzgârı istese de istemese de dünya tüm dünya ülkeleri gibi Türkiye'yi de önüne katmış bir yere doğru sürüklemektedir. O tarihlerde sadece sesi duyulan bu rüzgâr aslında yeni değişim ve dönüşümlerin sesidir. Nitekim ileri görüşlü nice ilim, siyaset ve din adamı kin, nefret, düşmanlık üzerine devletler, milletler, kültürler, dinler arası irtibatın imkânsız olacağını söylemişti.

Bu insanlar arasında bir ses olan Hocaefendi söz konusu düşüncelerini şöyle seslendiriyordu: "Türkiye'yi böyle bir gelecek beklerken onun kendi içinde boğuşması akl-ı selimle izahı mümkün olmayan bir durumdur.[148] Gelecekte uzaklar yakın olacak ve dünya küreselleşerek bir köy haline gelecektir. Dolayısıyla Hıristiyan, Yahudi, Budist ve Ateist demeden her kesimden insanla münasebet kurmak ve onlarla bir diyalog ve anlaşma zemini aramak şimdiden kaçınılmaz görünmektedir. Ama böyle

---

147 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 145.
148 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 141.

bir sürecin devamı her şeyden evvel aynı prensibi aynı düşünceyi benimsemiş olanlarla anlaşma ve uzlaşmaya bağlıdır. Zira yakın dairede meydana gelebilecek problemler önlenmeden ve mevcut problemler de çözülmeden muhit hattında müessir olmak imkânsızdır.[149]"

Hocaefendi pratiğe döktüğü bu düşünceleri ile Türkiye ve dünyaya bu gözle bakabilen sağduyulu, vatanını, milletini, devletini, dinini seven her kesimden müsbet tepkiler aldı. Dolayısıyla her ne kadar ilk adımı Hocaefendi atmış olsa da, en azından bu çağrıya müsbet cevap veren insanların da hakkını teslim etmek lazım. Hatta inanç, ideoloji, dünyaya bakış açısı itibariyle tam aksi kutupta bulunan nice siyaset ve ilim adamlarının da paralel çizgide adımlar attığını tarihe not olarak düşmek gerekir. Yalnız Hocaefendi'yi burada şanslı kılan kendisini bir fikir ve kanaat önderi olarak kabullenen insanların O'nun sunduğu öneriyi sahiplenmeleri ve hayata geçirmeleridir. Bu insanların entellektüel seviyesini de ayrı bir özellik olarak ilave etmekte yarar var.

Ayrıca Hocaefendi Türkiye içindeki kamplaşmalar, gruplaşmalar özelindeki problemlerin jeopolitik ve tarihî açıdan ülkemizin sahip olduğu konuma işaret ederek de bir an önce çözülmesi gerektiğine inanıyordu. Onun tespitlerine göre Türkiye bölgede bir denge unsuru olmak zorundadır. Bu gerçeği başta siyasî ve bürokrat kesim olmak üzere toplumun tüm katmanlarına şöyle seslenerek ifade eder: "....bu seviyedeki bir ehemmiyeti önce bizzat Türkiye'nin idrak etmesi ve hem içte hem de dışta politikalarını ona göre geliştirmesi lazımdır. Ortadoğu'dan, Asya'nın merkezini teşkil eden Türk dünyasına, Kuzey ve Orta Afrika'dan Balkanlara, Avrupa içlerinden Güney ve Güneydoğu Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada birçok faktörden kaynaklanan bir Türkiye tesirinin bulunduğu inkar edilemez. Bu tesir her zaman gerçek boyutları ile görünmese de, hemen her dönemde hayatî bir fonksiyon eda ettiği bir gerçektir.[150]"

---

149 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 165.
150 Gülen, Fethullah,a.g.e., s. 69.

Öyleyse Türkiye devleti ile milleti ile ne yapmalıdır? Şöyle cevap veriyor aynı konuşmasının devamında Hocaefendi: "Tarihinin, coğrafyasının, sosyo-politik konumunun kendisine yüklediği bu hayatî sorumluluklar bizzat Türkiye'nin kaderinin ana örgülerini teşkil etmektedir. Tek tek her ferdinden bütün müesseselerine kadar bütün Türkiye bu şuurla hareket etmek mecburiyetindedir. Türkiye'nin basit meselelere takılma, günübirlik krizlerle uğraşma lüksü olmamalıdır[151]"

Bu düşünceler Hocaefendi'yi harekete geçirmiş ve ilerleyen zaman diliminde büyük açılımlara vesile olan faaliyetler yapılmıştır. O dönemlerde bir kısım kişiler bu hakikati kavrayamamış, yaptıkları eleştirilerle sürecin karşısında olmuşlardır. Fakat en iyi müfessir olan zaman kimin haklı olduğunu göstermiştir.

7- Türkiye içi diyalog çalışmalarının yankıları ne oldu?

Nezaket ziyaretleri şeklinde başlayıp toplumun tüm katmanlarına yayılan ve sonra yurt dışına taşan diyalog eksenli bu uzun soluklu çalışmalar sağduyulu hemen her çevreden müsbet tepkiler aldı. Özellikle Patrik Barthelemeo, Hahambaşı David Aseo, Papa John Paul, New York Kardinali John O'Connor görüşmeleri büyük ses getirdi. 1980 öncesi ideolojik zihniyetin, her iki taraftan nice ölümle neticelenen kavga ve çatışmaların hıncını taşıyan, intikam ateşi ile gönülleri sürekli yanan bir kısım çevreler elbette bu gidişattan memnun olmadılar. Fakat son tahlilde sağ duyu galip geldi.

Sözü edilen dönemden yaklaşık 15 yıl sonra kaleme alınan böylesi bir kitapta o günlere ait değerlendirmeler arasında bu sağ duyunun nasıl seslendiğini hatırlamak bir anlam ifade edeceği kanaatiyle bazı siyaset ve ilim adamları ve köşe yazarlarının düşüncelerinden çarpıcı noktaları tekrar hatırlatma soruya cevap teşkil edecektir.

---

151 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 69.

"Sayın Fethullah Gülen, aynı zamanda Türk halk tasavvufundaki Allah ve insan sevgisine dayanan hoşgörülü İslam anlayışının değerini de hatırlatıyor. Çağın gerisinde kalmış olan ve baskı rejimleriyle yönetilen bazı ülkelerin İslam anlayışına özenmek yerine, ulusal özelliklerimizi ve birikimimizi yansıtan kendimize özgü bir İslam anlayışını geliştirmemiz gerektiğini, İslam'ın evrenselliğinin buna engel olmadığını çok güzel anlatıyor." Bülent Ecevit

"Fethullah Gülen Hocaefendi'yi okurken üç yüz yıllık tedricî bir çöküşün ufuksuz ve rüyasız kıldığı bir kültür coğrafyasının bir kez daha taptaze, pırıl pırıl, göz alabildiğine geniş ve evrensel bir hayat hamlesinin eşiğinde olduğunu duyumsuyoruz." Ayşe Şasa

Fethullah Gülen Hocaefendi bir şabloncu değil. Elindeki malzemeden yeni bir değer üretmeyi bilmiş. Bilgiyi bir taş yığını olarak görmüyor, bir piramit ya da bina oluşturacak zihnî faaliyet ve süreç olarak görüyor.... Dinin ana kaynağına dönerek ve ona yaslanarak dine yeni bir bakış açısı, ufuk getiriyor. " Nevval Sevindi

"Gülen-Bartholomeos teması, sivil bir İslamî cemaat liderinin Cumhuriyet'ten bu yana ilk kez Hıristiyan bir din önderi ile buluşmasına tekabül ediyor. Bu "hasbihale" şimdiden bir mim koymak gerekiyor. Çünkü söz konusu birliktelik tüm mukaddes kitapların zikrettiği ve dinler arasında hoşgörü vaz' eden İlahî mesajın taçlandırılması anlamına geliyor." Hadi Uluengin

"Yakın zamana kadar bir araya gelmesi insanların hayalinden geçmeyen bilim adamları, din adamları, sanatçılar, devlet adamları el sıkıştılar, yan yana oturdular, öpüştüler... Fethullah Gülen ile Bartholomeus kucaklaştıklarında salon alkıştan çınlıyordu. Her iki tarafın cemaatinin kültürsüz ve fanatik bölümünün birbirine düşman, "pis gâvur', "barbar Türk" diye baktığı insanlar birbirleriyle kucaklaşıyorsa bunda bir şeyler olmalıydı; toplum da artık birbirini sevmeli, birbirini anlayışla karşılamalıydı...

Özgürlük, demokrasi, insana saygı sadece Batı'nın benimsediği ilkeler değildir. Gerçek Müslüman da bu ilkeleri savunur. Gerçek Müslüman diyalogdan, hoşgörüden, diğerinin inancına saygıdan yanadır. Prof Dr. Niyazi Öktem

Papa'nın Vatikan'da Fethullah Gülen'le görüşmesi Fethullah Hocaefendi'yi "uluslararası aktör" konumuna getirmiştir... Gülen-Papa görüşmesi Türkiye'nin demokratikleşme süreci açısından çok değerli bir "emniyet sübabı"dır ve yine dolaylı yoldan Türkiye'nin istikrarlı bir ülke olması doğrultusunda önemli bir katkıyı ifade etmektedir. Cengiz Çandar

Mümtaz din adamı Fethullah Gülen İslamî tehlike fobisinin yaşandığı ve medeniyetler çatışması teorisinin rağbet gördüğü bir dönemde, zaten daha önce ülkemizdeki Hıristiyan ve Musevî ruhbanlarla bir araya gelerek başlattığı hoşgörü ve diyalog arayışını bu kez Papa'yla temas sağlayarak en üst seviyeye çıkarttı. Yalnız Türkiye çapında değil, evrensel planda bir buluşma gerçekleştirdi. Gülen cemaatinin varlığı Türkiye açısından büyük bir şans oluşturuyor." Hadi Uluengin

"Fethullah Gülen'in diyalog arayışlarını çok önemli buluyorum. Bunun uluslararası alana taşınması Müslümanlık açısından da çok önemli. Fethullah Hocaefendi'nin "Hristiyan gelir, bizi misyoner yapar." korkusu yok. İnanmış bir Müslüman olarak diyalog kapılarını o açıyor herkese. Eğer kendini güçlü hissediyor, düşüncene, inancına itimat ediyorsan, senden farklı olanla gireceğin her diyalog zenginlik demektir. Bu türlü hareket ve çabalar topluma moral verdi, kutuplaşmaları törpüledi... Bazıları papa görüşmesinin arkasında ısrarla "hinlik" arıyorlar. Ben bu açık önemli sosyal gerçeklik ve fenomenin böyle bir komplocu bakışla negatife indirgenmesini asla tasvip etmiyorum. Kimseyi kendi hayallerimizde ürettiklerimizle yargılayamayız ki. Bir düşünceyi onaylamamak, onu karalamak hakkını vermez kimseye. Peki, ama arkasından ne gelecek diye kuşkuyla

bakmak ortadaki güzellikleri görememekten ileri geliyor sanırım. Diyalogun getirmiş olduğu somut sevgi ve barış ortamını düşünmek lazım şimdi... ."[152] Niyazi Öktem

8- Türkiye dışına yönelik hoşgörünün Türkiye içinde yapılandan farklılığı nedir?

Dış dünyada yapılan dinlerarası diyalog faaliyetleri Türkiye Müslüman'ı kimliği ile yapılan İslam ve medeniyet anlayışımızın temsili, masaya yatırılan mevzulara bu perspektiften çözüm önerileri sunmaktan ibarettir. Bilindiği gibi cehaletin, önyargının, umursamazlığın, düşmanlığın, çıkar düşüncelerinin oluşturduğu, beslediği ve körüklediği İslam imajı özellikle Batı ülkelerinde olumlu değildir. Temel İslamî değerlerle taban tabana zıt olsa da İslam terörle, Müslüman da terörist kelimesi ile özdeş hale getirilmiştir. Yazılı ve görsel medyanın gösterdiği gayretkeşliğin bu neticeyi elde etmede önemli bir rol oynadığı muhakkaktır.

Hocaefendi'nin değerlendirmesine göre Müslümanlar bugün tarihi açıdan bir 'kaderdenk', yolların ayırım noktasında bulunmaktadır. Müslüman bu kavşakta ya "bilinmeyen öteki" ya da "bilinen öteki' olmayı tercih etme durumundadır. Dinlerarası diyalog çalışmaları 'bilinen öteki' olma yolunda yürümenin bir başka adıdır. Bu yolda savaş, kavga, terör, cehalet, geri kalmışlık ve benzeri olumsuz portrelerle kirletilmeye çalışılan Müslüman imajını temize çıkarma temel hedeftir ve bu gerçekleşmektedir.[153] Girilen bu süreç içinde Batılı insanın ölmemiş vicdanına, körelmemiş sağduyusuna hitap edilerek İslam'ın gülenyüzü, nassların doğru yorumları, Hz. Peygamber'den günümüze yaşanan tarihî gerçekler Bediüzzaman'ın yıllar önce dikkatimizi çektiği "ikna metodu" çerçevesinde anlatılmıştır, anlatılmaktadır ve anlatılacaktır. Yerinde de göreceğimiz üzere bu

---

152 Camcı, Selçuk; Ünal Kudret, Hoşgörü ve Diyalog İklimi, Merkür Yay, İzmir, 1998, s.292–319 (Bu bölümdeki iktibasların hepsi bu kaynaktan alınmıştır.)

153 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 157.

çabaların hiç biri boşa gitmemiş ve 'bilinen öteki' olma noktasında oldukça uzun mesafeler katedilmiştir.

Dinlerarası diyalog çalışmaları medeniyetler çatışması tezi-kehaneti demeliydik- sahiplerini tahminlerinde yanıltacak unsurlara sahip uzun soluklu bir projedir. Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" adı ile ileriye sürdüğü ve Sovyetler Birliği rejiminin çökmesinin ardından insanlığın gideceği istikamet olarak belirlenen çatışma, kavga, savaş Hocaefendi'nin yorumlarına göre dünya siyaset ve ekonomisine hakim olanların hakimiyetlerinin devamı adına zemin oluşturma çabalarından başka bir şey değildir.[154] Eğer resmî ve sivil tüm unsurları ile devletler ve milletler birbirleri ile anlaşma, uzlaşma cihetine gitmezlerse gerçekten Huntington'un bahsettiği türden bir tehlike insanlığın kapısını çalabilir. Ama bu mecburi istikamet değildir. Şimdiden bu tehlikenin görülüp, tıpkı sel yatakları üzerine yapılan bentler misali bentlerin hazırlanması bu tehlikeyi bertaraf edecektir.

Din mensuplarının öncü rol oynadığı dinlerarası diyalog çalışmaları bu bentlerden biridir. Zira globalleşen dünyada ortak bir geleceğe doğru hep birlikte yürüyen, yürümek zorunda olan insanoğlunun beraberliği adına dinlerin söyleyeceği, yapacağı o kadar şey vardır ki bu anlamda dinlerin yerini hiç bir şey tutamaz.

9- Diyalog çalışmalarının 90'lı yıllarda başlamasının özel bir sebebi var mı?

Daha önceleri de çeşitli vesilelerle ifade edildiği gibi Hocaefendi'deki iç veya dış dünyaya yönelik ötekilerle diyalog düşüncesi çok eskidir. Şahsen gerek sohbetleri, gerekse süreli mecmulara yazdığı yazıları ile Hocaefendi'nin düşünce dünyasını öteden beri takip ettiğimi zannediyorum. Ondaki diyalog düşüncesinin temellerinin ne kadar eskilere dayandığını göstermesi açısından çarpıcı bir misal vereyim. Elinizde tuttuğunuz kitabın hazırlık çalışmaları esnasında

154 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 177.

yaptığım yeniden okumalarda 1978 yılında Prof. Dr. İbrahim Canan Hoca'nın "Sulh Çizgisi" adlı kitabına yazdığı önsözü tekrar okuduğumda doğrusu bu kanaatimi pekiştiren ifadelerle karşılaştım. Çünkü orada diyalog ekseni üzerinde dile getirilen öyle düşünceler, öyle ifadeler var ki 90'li yıllarda dile getirilen düşüncelerle kelimesi kelimesine aynı. 'Birleşme Noktaları' adını verdiği bu takdim yazısında Hocaefendi önce hâzık bir hekim tavrıyla küreselleşme sürecine işaret ediyor ve hazırlık sadedinde "milletçe ittifakın", "akla ve mantığa dayalı bir vahdetin ve gönül birliğinin", "milletçe birleşmeye esas teşkil edecek ortak noktalarımızın müzakere edilmesinin" ehemmiyeti üzerinde duruyor. İslam düşünürlerinden aldığı ilhamla "Bir mümin olarak kâinata mehd-i uhuvvet (kardeşlik beşiği) nazarıyla bakılmasını teklif eden Hocaefendi bütün insanlığa karşı sinelerimizi açmanın gereğini vurguluyor. Şöyle diyor; " ..Farklı düşünce ve farklı anlayışlarımızı düşmanlık vesilesi yapmayalım. Aksine onu bir zenginlik vesilesi olarak değerlendirelim...", "Kinin ve nefretin şimdiye kadar hallettiği hiç bir mesele olmadığını bir kere daha hatırlayarak medenilere karşı galebenin ancak ikna ile olabileceğine inanarak son bir kere daha birlik ve beraberlik "ahd u peymanında" bulunalım."[155]

Neden 90'lı yıllar sorusuna gelince: Elbette sosyal olaylar fikirler kadar hızlı akmıyor. Onlarda öncelikle uzun bir kuluçka ve olgunlaşma dönemi oluyor. Zaten toplum çapında büyük değişim ve dönüşümler bazen bir kaç asrı bile alabiliyor. Bu açıdan bakıldığında Türkiye 70'li ve 80'li yıllar boyunca maruz kaldığı fikrî ve siyasî açıdan ciddi parçalanmaları ancak 90'lı yıllarda atabilecek kıvama gelmişti. Çünkü bu yıllarda Soğuk savaş dönemi bitmiş, tüm dünyada dine yeniden dönüş süreci başlamıştı. Gerçi bu yıllarda dahi zihinlerde ideolojik duvarların varlığı devam ediyordu. Ama buna rağmen toplum hem siyasî hem de fikrî açıdan değişim geçirmekteydi. Eski kavgalar yerini her yönden yeni açılım ve

---

155 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 35-47.

arayış taleplerine bırakmıştı. Bu da kaçınılmaz olarak diyalog zeminine ihtiyaç hissettiriyordu.

İşte Hocaefendi'nin nezaket ziyaretleri diyerek başlattığı içe yönelik bu diyalog tohumları anında yedi veren başaklar gibi meyveye durdu. Aksi takdirde bu uğurda atılan her bir adımın bin bir civanmertlikle karşılanmasını izah edemeyiz. Bu çerçevede Hocaefendi'nin şu tespitleri çok önemli: "Bu diyaloglardan şahsım adına çıkardığım en önemli tespit, kendi toplumumuza karşı ne kadar kapalı olduğumuz gerçeğidir. Çok defa bizim gibi düşünmeyen biriyle karşılaştığımızda karşımıza hiç de hoşa gitmeyecek şeylerin çıkacağını zannetmişizdir. Enteresandır, ben hemen hiç bir kesimde ekşi bir yüz görmedim. Hepsiyle çok rahat sarmaş dolaş olabildik ve bu farklı zannedilen insanlar birbirlerini sıcak buldular. Şahsen ben bu kucaklaşmalarda adeta, hep yitirilmiş cenneti bulduğumu zannettim.[156]" Bu tarihî sözler bir gerçeği ifade etmenin, hadiseyi raporda bulunmanın ötesinde bir itiraf ve öz eleştiridir.

Bir başka açıdan şunlar söylenebilir; özellikle iç dünyada diyalog faaliyetleri adına bekleme, zamanı ve şartları kollama diye bir şey yoktur. Belki bu tür yaklaşımların, münasebetlerin çok dar bir çerçeve içinde cereyanından dolayı medyaya aksetmesinde, geniş oranda topluma mal edilmesinde gecikme vardır. Daire genişleyip, toplumun siyasî, kültürel, ekonomi, spor vs. alanlarında milletin matmah-ı nazarı, dolayısıyla attıkları her adım medyada haber olan insanlar bu çalışmaların muhatabı olunca medyanın dikkat ve ilgisini çekmiş ve bu çalışmalar bir anlamda milli bir boyut kazanmıştır. Söz konusu çevrelerin bu faaliyetlere alanlarına göre destek vermesi Türkiye insanını yıllardan beri özlenen, beklenen noktaya gelmesini sağlamıştır. Nitekim o dönemlerde diyalog ve hoşgörü aktiviteleri etrafında yapılan programlar üzerinde kaleme alınan haberler, yorumlar,

156 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 65.

değerlendirmeler sonraki yıllarda da akademik alana taşan çalışmalar bu yaklaşımı ispat etmektedir.

Öyleyse diyalog faaliyetlerinin 90'li yıllarda başlamasını Hocaefendi'nin diyalog eksenindeki düşünce dünyasının bütünüyle değişmesine değil, arka plan şartlarının hazır olup-olmaması ile medyanın ilgisine bağlayabiliriz.

10- Hoşgörü ve diyalog projesi yeni bir proje mi? Daha önce de bu tarz çalışmalar var mıydı?

Hocaefendi 12.03.2005 günü Zaman Gazetesi Yorum sayfasında yayınlanan 'Hoşgörü sürecinin tahlili" başlıklı yazısında bu sorunun cevabını çok net bir biçimde veriyor. Oradan takip edelim; "1990'lı yılların ortalarından itibaren girilen hoşgörü ve diyalog sürecinin dinî temelleri adına bazı şeylerin yerli yerine oturmadığını görüyorum. Bunlar, gerek bu sürece can-ı gönülden destek veren dost ve taraftar çevre, gerekse bunun İslamî nasslarla çerçevelenen esaslara aykırı olduğunu iddia eden Müslüman çevrenin gözden kaçırdığı esaslardır. Birinciler bu sürecin yeniden başlamasına -dikkat edin "yeniden başlama" diyorum- vesile olan kişi/kişiler veya kurumları ön plana çıkartırken, ikinciler nassları siyak-sibak bütünlüğünden kopararak yaptıkları yorumlarla bu sürece öncülük edenlere "bid'atkâr"dan "kâfir"e uzanan çizgide ithamlarda bulundular/bulunuyorlar.

Hoşgörü, diyalog veya bizim kullandığımız ıstılah ile herkesi kendi konumunda kabul etme düşüncesi ve bunun hayata intikali meselesi, İslam tarihinde bizimle ortaya çıkmış bir şey değildir. Sadece Medine Vesikası'nı bu gözle incelemeye alalım ve şu soruların cevaplarını düşünelim: Hangi din, hangi ırk, hangi milletten olursa olsun, insanın din, hayat, seyahat, teşebbüs ve mülk edinme hakkının olduğunu İnsanlığın İftihar Tablosu o mübarek sesini yükselterek âleme duyuruyor mu duyurmuyor mu? Bu hakların dokunulmaz ve aynı zamanda mukaddes olduğu Vesika'da

var mı yok mu? Aynı hakikatler başka bir dille, başka bir anlatma üslubu ve edası ile Veda Hutbesi'nde tekrar ediliyor mu edilmiyor mu? Medine Vesikası ile Veda Hutbesi arasında yaklaşık on yıl vardır. Demek bu on yılda bir çizgi değişikliği yok; aksine bu konuda tahşidat var ve bu hakları tahkim var.

Bu kabuller sadece Medine Vesikası'nda ve Veda Hutbesi'nde zikredilmekle kalmamış, edebiyat tarihine edebî bir risale olarak tevdi edilmemiş; ağızdan çıkan bu hakikatler aynı zamanda hayat olmuştur. Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) bunları bizzat yaşadığı gibi takip eden dönemlerde Raşit Halifeler, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn yaşamıştır. Fetih dönemlerinde, Müslümanlar nerede kilise ve havraları yıkmışlardır? Nerede azınlıkların haklarına dokunmuşlardır? Nerede vicdan hürriyetine kısıtlama getirmişlerdir? Ve nerede düşünce hürriyetini tahdit etmişlerdir? Tarihte Müslümanların vesayeti altında yaşayan azınlıklar, Müslümanların kendilerine neler bahşettiklerini, kendilerine tanınan bu haklar başka işgal güçleri tarafından ellerinden alındığı zaman ancak anlamışlardır. Demek ki bizim mazimizin özü, üsaresi budur. Dolayısıyla bu, bizimle başlayan bir süreç değildir.

Meseleye bu zaviyeden bakınca anlaşılacaktır ki, biz hoşgörü, diyalog, herkese saygı, herkesi kendi konumunda kabullenme derken, Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem)'in Medine Vesikası'nı seslendiriyor, Veda Hutbesi'nde beyan buyurduğu hakikatleri haykırıyoruz. Böylece vazifemizi ve vecibemizi yapıyoruz. Kaynaklarımız bunun böyle olmasını söylüyorsa, bunu bir vazife ve vecibe olarak müntesiplerinin omuzlarına yüklüyorsa bu süreci biz kendimize mal edemeyiz. Hiç kimse de edemez. O sizin şefkatinizin, merhametinizin ürünü değildir. Aksine İslam'ın şefkati, merhametidir. Bizden öncekiler bu noktada kusur yapmış, dâhilî veya hâricî sebeplerle, haklı ya da haksız nedenlerle farklı bir yolda yürümüş olabilirler. Bunlar bizi alakadar etmiyor, biz yapabilirsek, yapabiliyorsak vazifemizi yapıyoruz.

Dikkat edin vazife ve vecibe diyorum. Dolayısıyla bunu bir fazilet saymayın. Bundan fazilete terettüp eden şeyleri beklemeyin. "Hiç mi kıymeti yok?" diye aklınızdan geçirebilirsiniz. Evet, sizin öncülüğünü yaptığınız bu süreç belki bir kıymet ifade ediyor olabilir ama bu kıymet çokları bu düşünceye uyanmadığı ya da bunu yapmadığı içindir. Yani nedretten dolayı bir kıymet-i harbiyesi vardır. Yoksa vazifenin zati değerinden dolayı değil. Bir başka ifadeyle; nasıl ki, piyasada nedret olduğu zaman birden bire emtianın değeri yükseliverir, bu da öyledir. Hoşgörü ve diyalog diyen bu insanlara "faziletli", "erdemli" denmesi, el üstünde tutulmaları, barış kahramanları gibi isimlerle anılmaları hep bu sebepledir.

Pekâlâ, hiç mi yoktu sizden evvel bunları telaffuz edenler? Elbette vardı; vardı ama bugünkü olduğu kadar yaygınlaşmamıştı. Bunlar, fikir planında ortaya konulan, kitap sayfaları arasında kalan, geniş uygulama alanı bulamayan düşüncelerdi. Bilemem belki bu yüzden yakın ve uzak dost çevrelerden bunu anlamayan, anlamamakta ısrar eden kişiler olmuştur. Belki hasetten, kıskançlıktan, kendileri bu işe öncülük yapmadığı için olumsuz mülahazalar ile yaklaşanlar oldu, hâlâ da var. "Gâvurlaşma" saydılar bu girilen süreci.[157]"

Hocaefendi böyle dese de bir hakikati teslim için şunları ifade etmeliyiz; Hocaefendi diyalogun dinî temelleri bölümünde belirtmeye çalıştığımız gibi diğer din mensupları ile girilen ilişkilerin dinen bir mahzuru olmadığı yorumunu insanımıza yeniden hatırlatarak anahtar bir rol oynamış, bir çıkış yapmıştır. Asırlık önyargıları tabir yerinde ise bir hamlede yıkan bu çıkışın toplumun tüm katmanlarında hemen kabul görmesi Türkiye insanının bu düşünceye yabancı olmaması ile izah edilebilir. Nitekim Hocaefendi de bu gerçeğe şu sözleri ile işaret eder: "Gerçekten ötekilerle münasebet içinde bulunma insanımız için yeni bir şey değildir. Müsamaha, hoşgörü, tolerans bizim kaynağını

157 Gülen, Fethullah, “Hoşgörü Sürecinin Tahlili”, Zaman Gazetesi, 28 Şubat 2005.

İslam'dan alan milli hasletlerimizdendir. Onun enfes tespitleri içinde bu ilim, çalışma, çalışma metodu, mesai tanzimi, birbirimize yardımcı olma, kâinat kitabını okuma gibi hasletlerle birlikte yitirilmiş özelliklerimizdir.[158]

Ayrıca Hocaefendi'nin "fikirlerinin tutarlılığı, yaşantısı ve şahsiyetiyle pek çok gönülde bir insan için en büyük kredi diyebileceğimiz "güvenilirliğe" sahip olmasının söz konusu fikirlerin hayata intikalinde önemli bir yeri olduğu unutulmamalı.

11- "Fethullah Gülen" isminin diyalog çalışmaları ile neredeyse özdeşleştirilmesi bazı kesimlerce eleştiri konusu edildi. Bunun sebebi neydi?

Dindar olmayanların "Fethullah Gülen" ismi etrafında diyalog faaliyetlerine yaptıkları şeylere itiraz deme, itiraz kelimesinin anlamını bilmeme demektir. Maalesef bu çizgide yöneltilen 'itiraz'lar hiçbir temele dayanmayan 'karalama ve yıpratma' kampanyasıdır. Basın-yayına aksettiği kadarıyla diyalog ekseninde Papa görüşmesi başta, birçok cevabı olan düşünce ve uygulamaları yanlı bir şekilde yorumlayarak CD'ler hazırlama, piyonlar kullanarak kapı kapı dolaşarak dağıtma, yazılı ve görsel basında haber ve makalelerle kamuoyunu etkisi altına alma, psikolojik harp taktiği uygularcasına bizzat kendilerinin düzenledikleri kumpaslarla tezviratta bulunma bu çevrelerin faaliyetlerini oluşturmaktadır.

Din ile uzaktan-yakından alakası olmayan söz konusu çevrelerin son tahlilde dini ve dindarları ilgilendiren böylesi bir olayla Hocaefendi'ye karşı adeta savaş açmalarının sebebini başka yerlerde aramak lazım. Hadisenin bu veçhesi benim ilgi alanıma girmiyor. Ama bütün bütün cevapsız bırakmamak için iki cümle ile işarette bulunalım; Hocaefendi fikrî öncülüğünü yaptığı faaliyet alanları itibariyle kafalarda var olan klasik din adamı, cami imamı portresini aşmış bir insandır. Sıradışı kimliği, etkileyici

---

158 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 146.

nüfuzu, vatan ve millet sevgisi adına ortaya koyduğu çok geniş bir kitle tarafından kabûle mazhar görüşleri, millî menfaatlerle örtüşen sonuçlar, ihtimal dünya hayatından başka hiçbir gaye ve emelleri olmayan, şahsî çıkar düşüncesi bütün ufuklarını kapsayan statüko mahkumu bu çevreleri alabildiğine rahatsız etti. Türkiye'nin yegâne sahibi olarak kendilerini gören ve bir zamanların sloganı ile "halka rağmen halk için" felsefesinin temsilcileri, hazmedemedikleri bu çalışmalara son vermek için 'düğmeye bastı.'

Yalnız yakın dönem Türkiye tarihinde defalarca sahnelenen ve her defasında bir şekilde tutan bu oyun bu defa pek tutacağa benzemiyor. Zira 50'li, 60'li hatta 80'li yılların halkı yok Türkiye'de. Dünya ile entegre, olayların perde arkasına nüfuz kabiliyeti olan, genç, dinamik, akıllı ve eğitimli kitlenin öncülüğünde basiretli halkın bu oyunları ters-yüz edeceğini ümit ediyoruz.

Dindar çevrenin itirazlarına gelince; her şeyden önce dindarları ikiye ayırmak gerekiyor. Bir; dinî hislerinde alabildiğine samimi, Hocaefendi'yi bir mümin olarak seven-sayan, takdir eden, ama sadece din mensupları ile diyalogunu farklı dinî ve tarihî yorumlara sahip olduğu için kabullenmeyen kişiler. Hocaefendi böylelerini saygı ile karşılıyor. Dua ile karşılık veriyor.

İki; dindar olmayan çevrelerin adeta taşeronu gibi çalışan, dinî açıdan yönelttikleri itirazlarda Zahiri zihniyetini andıran düşüncelerle ortaya çıkan dindarlar. Aslında atasözümüze atfen 'sükûtun altın' olduğu bir pozisyon bu. Ama "tahrip kolaydır" kaidesince bir anlamda kafa karışıklığına sebep olan itirazlara kısa kısa da olsa değinmek gerek. Maddeler halinde ele alacağımız söz konusu çevrelerin itirazlarına cevaplar dinî alanla sınırlı kalacak ve tekrarlara girilmemeye özen gösterilecektir. Çünkü söz konusu itirazların birçoğunu özellikle kital ayetleri ve Hz. Peygamberin savaşlarını ele alıp reel politik gerçeklerle dinî ve

hukukî olanların ayırımını yaptığımız yerde detaylı biçimde anlatmıştık.

1- "Türkiye'de hemen hemen inanmayan insan yok gibi. Kimisi dinî inançlarını dolu dolu yaşıyor kimisi de kısmen yaşıyor. Ama kimin Allah indinde makbul olduğunu tahmin etmeye gücümüz yetmez. Zira bazen insan, bir "La ilahe illah"la kurtulabilir, bazen de sabahlara kadar ibadet yapar kurtulamaz. Ölçü ihlastır, samimiyettir ve Allah'ın vereceği karardır. Elbette zahirî bir takım ölçü ve prensipler mevcuttur. Ancak nihaî karar, Allah'a aittir.[159]"

Bu tespitler Türkiye'de doğan büyüyen, imanı olmakla birlikte amelî eksikliği olan kişiler hakkında yapılan bir değerlendirme. Bu ahiretteki kurtuluşu nazara veren ve ehl-i insaf hiç bir müminin itiraz etmemesi gerektiğine inandığım, İslam'ın en temel değerlerinden birine işaret eden bir yorumdur.

2- "Kelime-i tevhidin ikinci bölümünü yani Muhammed Allah'ın Resulüdür kısmını söylemeksizin sadece ilk kısmını ikrar eden kimselere rahmet ve merhamet bakışıyla bakılmalıdır.[160]"

Bu Hocaefendi'nin ehl-i kitaptan Allah'ın varlık ve birliğini kabullenen kişiler hakkındaki bir değerlendirmesidir. İtiraz edenler "Şüphesiz ki, Allah Meryem oğlu Mesih'tir diyenler, andolsun ki kâfir olmuşlardır." (Maide, 5/72) ve benzeri mealdeki ayetlerden hareketle hakarete varan üslupla Hocaefendi'yi bu sözlerinden dolayı eleştirip, ehl-i kitabın kâfir olup cehenneme gideceğini söylüyorlar.

Ehl-i kitabın cehenneme gidip gitmeyeceği İslam alimlerince 15 asırdan beri müzakere konusu olan ilmî bir meseledir. İlmî meseleler ise ilmî bir üslupla ve ona uygun atmosferlerde ehliyetli insanlar arasında müzakere konusu edilir. Ehl-i kitab kimdir sorusu üzerinde yapılan müzakereler göstermektedir ki bu husus üzerinde nihaî bir kanaat söz konusu değildir. Tevhide

---

159 Gülen, Fethullah, a.g.e.,s,74.

160 Gülen, Fethullah, Fasıldan Fasıla, 3/144.

bedel teslis akidesine inanan, 'Uzeyr Allah'ın oğludur' diyen kişilere her ne kadar kâfir dense de, teslisi bizdeki vahdet-i vücutçuların yorumlarına benzer şekillerde yorumlayanlara, orijinal eski ahid nüshalardaki tevhid akidesine gönülden bağlı olanlara ya da İslam dininin günümüz insanlığına tebliğ kavramının içini dolduracak ölçülerde tebliğ edilmemesinden, İslamî hakikatlerin çarpıtılmış olmasından, psiko-sosyal engellerin mevcudiyetinden[161] hareketle ehl-i kitaba fetret devri insanı olarak bakan İslamî yorumlar da vardır.[162] Bu bilgilerden yoksun, Kur'an ve içinde yaşadığımız devre bütüncül bakış açısını yakalayamamış, Zahirîler misali literal yaklaşımı kendisine metot ittihaz etmiş ehliyetsiz kişilerin dile getirdiği şeylerin ne kadar ilmî değeri olduğu tartışılır.

Bu çevrelerin başka hususlarda dile getirdiği itirazlarda metodoloji bilgisi eksikliğini rahatlıkla görebilirsiniz. Mesela; Papa görüşmesini "Ey İman edenler! Müminleri bırakıp kafirleri dost edinmeyin" (Nisa,4/144) ayetine muhalif görmek veya Yahudiler ve Hıristiyanlarla alakalı ayetlerde sübut-u katiyye arandığı gibi delalet-i katiyye de aranmalıdır" şeklindeki tamamıyla usul kaidelerine uygun yaklaşımı, "Allah'ın kanunlarında bir değişiklik bulamazsın."(Ahzab, 62) "...Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkar mı ediyorsunuz.." (Bakara/85"), "Gerçeği bildiğiniz halde niçin Allah'ın ayetlerini inkar edersiniz. Neden doğruyu eğriye karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?" (Al-î İmran, 3/70-71) ayetlerini delil getirerek itiraz etmeleri usul-u tefsir bilgisi yoksunluğunu açık ve net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Bütün bunlar yetmezmiş gibi ardından; "İşte kıblelerini Batı'ya çevirenlerin Yahudi ve Hıristiyanlarla yarenlik etmenin akaid temellerini atanları Kur'an böyle tersliyor" demeleri, diyalog çalışmalarını "İslamî Hıristiyanlığın içinde

161 Akçay, Mustafa, "Fetret Ehlinin Dinî Konumu", Zaman Gazetesi, 9-Mayıs–2005.

162 Akçay Mustafa, "Fetret Kavramı Üzerine Bir İnceleme", Yeni Ümit, Sayı : 51 s. 28-31. (Mâtürîdî, Te'vîlatü'l-Kur'an, I, vr. 181b , Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40 den naklen)

hapsetme" şeklinde yorumlamaları iftiranın değişmez mantığını göstermesi açısından iyi bir örnektir.

Hâlbuki Hocaefendi'nin tespitleri üzerinde dikkatlice yoğunlaşıldığı takdirde görülecektir ki; O Muhammedun Rasulullah demeyen ama Allah'ın varlık ve birliğine kabullenen kişilerin uhrevi durumları yani cennete-cehenneme girip girmeyecekleri ile alakalı kelamî bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Tam aksine bu kişilerle olan ilişkilerde bakış açımızın geniş bir perspektif üzerine oturmasını salık vermektedir. Bunu "ehl-i kitap kâfir değildir" şeklinde algılayıp, büyük bir kampanya ile safi zihinleri idlal etmenin insaf ve vicdanla bağdaşan bir yani olmasa gerek.

3- "We are here to be a part of the contineuing mission of the Pontifical Council for Interreligious Dialogue (PCID), instituted by His Holiness Pope Paul VI; Papa 6. Paul cenapları tarafından başlatılan ve devam etmekte olan Dinlerarası Diyalog Papalık Konseyi (PCID) misyonunun bir parçası olmak üzere burada bulunuyoruz." Bu cümleler Hocaefendi'nin 9 Şubat 1998'de Vatikan'da gerçekleşen görüşmesinde Papa'ya verdiği mektuptan alınmış. Bağlamından kopartılarak alınan ve Hocaefendi'ye Vatikan'ın temsilcisi diyecek kadar ileri giden itiraz, sataşma ve iftiralara mesnet edilen bu cümlelerin bu kapsam içinde ele alınması ne ilmî kriterlere ne de insanî ve vicdanî değerlere uymaktadır. Cımbızlama mantığı ile alınan ve tamamıyla "misyon" kelimesi üzerinden yapılagelen bu karalamalar: "Bu cümleler göstermektedir ki 'Üçüncü binyılda Asya'nın Hıristiyanlaştırılması hedeftir' diyen Papa'ya ve Vatikan'ın emellerine hizmet etmektir!", "Sevr anlaşması ile parçalanan Osmanlı'nın yeni baştan parçalanmasının ilk adımıdır!", "İslam'ın temel rükünlerinin içi boşaltılıyor!" cümleleri ile seslendirilmekte, ardından Hocaefendi'yi "Vatikan'ın sözcüsü", "İsimsiz Hıristiyan!" ve son olarak da

haşa! "Hz. Peygamber düşmanı" bir insan ilan etmelerinin ise Hak önünde izahının yapılabileceğini sanmıyorum.

Öncelikle; "...part of the contuining mission..." bölümü Türkçeye misyonun parçası olarak değil de tarafı, muhatabı olarak da çevrilebilir ki 'part' kelimesi bu anlamı muhtevidir. Buna göre 'misyonun bir parçası olmak'tan kasıt, 'dinlerarası diyalogun bir parçası olmak'tır. Yoksa Papalığın tüm faaliyetlerini onaylamak ya da parçası olmak değildir."

Bununla beraber söz konusu cümlenin özellikle Türkçeye tercümesinden sonra yanlış anlamaya müsait bir beyan olduğunu da kabullenmek gerekir. Diyaloğun İslam'ın temel unsurlarından biri olduğunu yüzlerce defa dile getiren Hocaefendi'nin "Dinlerarası Diyalog İçin Papalık Konseyi misyonunun bir tarafı" değil Kur'an ve sünnetin emrettiği diyalogun tarafı olarak orada bulunduğu aşikardır.

Fakat bu Hocaefendi'ye yapılan yüklenmeleri, karalamaları, kampanyaları haklı çıkartacak bir mazeret değildir. Onun 66 yıllık halk için halkla beraber geçen hayatı gizlisi-kapaklısı olmaksızın gözler önündedir. Yapageldigi vaazlar, sohbetler, Hz. Peygamber'i andığı an buğulanan gözleri, coşan hisleri, sıradışı çarpan yüreği ve titrek hale gelen sesi, onunla aynı frekansta buluşan herkesi vicdanı yanık, bağrı yanık hale getirmiştir. "Ben peygamberimizi, O'nun gerçek mahiyetini Hocaefendi ile tanıdım." diyen insan sayısı hiç mübalağasız binlerdir, milyonlardır. Sadece Hz. Peygamberi farklı yönleri ile anlatan ve siyer felsefesi alanında önemli bir boşluğu kapatan 'Peygamber Sevgisi' seri vaazlarının kitaplaşmış şekli olan 'Sonsuz Nur' kitabı 12 ayrı dile çevrilmiş binlerce baskı yapmıştır.

Bu aşamada şu soruyu sormanın hak olduğu düşüncesindeyim; Hocaefendi'ye peygamber düşmanı diyenler Hz. Peygambere ve O'nun davasına ne kadar hizmet etmişlerdir? Daha açık bir ifadeyle diyalog çalışmalarına "Haçlı seferleri", "İslam'ı ılımlı

yapma çabaları", "dinde reform" diyenler, acaba bu seferleri önlemek için ne türlü gayret ve çabalar içindedir? Kilise evleri, şu kadar kişi Hıristiyan oldu, vb. şeylerle kamuoyunu etkisi altına almaya çalışan kişi ve gruplar bu tehlikeyi önlemek için ne yapmışlardır, ne yapıyorlardır ve ne yapacaklardır?

Hocaefendi bu çevrelerin yaklaşımlarını şöyle değerlendiriyor: "...Nitekim bir grup Müslümana ciddi hücumların olduğu dönemlerde bu saldırılara, yaptıkları yayınlarla destek veren Müslümanlar da oldu. Bir kısım müteşeyyihin ve uleymât belki de hiç farkına varmadan dalâlet zümresine hizmet ettiler.. aynen onların ağızlarını kullandılar.. gammaznameler yazdılar... İşin aslını bilmiyorlar mıydı?.. Bilemiyorum. Ama şu kadarını söyleyebilirim, eğer bu kişiler ehl-i küfrün ve ehl-i dalaletin bin bir türlü tecavüzüne maruz kalan Müslümanlara neden bu denli düşmanlık yapıldığını düşünmüyorlarsa hem dine karşı saygısız bir tavır içindedirler hem de en yumuşak ifadeyle alabildiğine saftırlar. Ve burada da ötede de bu saflıklarının cezasını çekerler. Rica ederim; "Allah ve Peygamber düşmanı olanlar neden bunlara düşman" diye düşünmeleri gerekmez mi? "Camilere düşmanlık yapanlar neden bunlara hasmane tavır alıyorlar" demeleri gerekmez mi? "Din dedikleri için hasm-ı azam ilan edilmelerinin sebebi nedir" demeleri gerekmez mi? Hâlbuki zerre kadar basireti olan Müslüman anlamalı ki, bunlar şeytanın fitinden, onun temsilci ve avanelerinin aldığı/alacağı tavırdan başka bir şey değil.[163]"

"Bir insanın on tane vasfı olsa bunun vasfından bir tanesi imanına delalet etse temkin ve tebliğ adına size düşen şey ona nazar-ı müsamaha ile bakmak, onun hakkında hüsn-ü zan etmektir. Şimdi mümince bakış bunu gerektirir. Ama gel gör ki sadece çevrelerindeki insanları ikna etmek veya onları kandırmak mülahazasıyla hasetlerine, kıskançlıklarına, çekememezliklerine, yerlerinde sayıyor olmalarına, bir türlü inkişaf etmemelerine

163 http://herkul.org/kiriktesti

bir bahane bulmak için karşı tarafı yıkma adına, bir bahane bulmak için başkalarıyla temasta bu kadar müsamahalı olmayı küfür sayıyorlar. Samimi değiller bunda. Hem kendilerinin küfre düşme ihtimali var. Hem de bir meseleyi ortaya atarken riyakârca atıyorlar.[164]

Hocaefendi bu türlü yönlendirmelerin olabileceğini öngörerek yıllar önce Müslüman camiaya uyarılarda bulunmuştur. Söz gelimi Prof. Dr. İbrahim Canan Hoca'nın "Sulh Çizgisi" kitabına yazdığı önsözde Müslümanların başkaları tarafından kullanılma gerekçelerini şöyle sıralamakta ve uyanık bulunmalarını tavsiye etmektedir."

1- Bazı büyük zevatın maddî-manevî hubb-u cah (makam ve şöhret tutkusu) hissinin işlettirilip karşı gruplarla rekabete itilmesi.

2- İslam adına ortaya konan gayretlerde mukabil hizmet gruplarını yıkma esasıyla hareket edilmesi.

3- Çekici ve sürükleyici bir hizmet kadrosunun tesirini kırmak için ona karşı yeni bir grup çıkarmak ve bu yeni alternatifle, dâhili sürtüşmeler meydana getirmek, iç ayrılık ve parçalanmalarla o topluluğun eritilip tüketilmesi.

4- Millete hizmet edenlerin kendi mesleklerinin muhabbetiyle yaşamaları bir esas iken, bunun yerine başkalarına düşmanlıkla meşgul ve meşbu bulunup tevfik-i İlahi'nin önemli vesilesinin yitirilmesi.[165]

Hâlbuki Katolik kilisesinin öncülüğü içinde 1965 yılından beri yapılan diyalog çalışmalarında Müslümanlar ikinci -üçüncü sırada yer almakta, Türkiye Müslümanlarının ise esamesi dahi bulunmamaktadır. Bu çerçevede sözü edilen çalışmalarda Türkiye Müslüman'ı/Müslümanları olarak aktif bir rol oynamak, insiyatif almak hem Türkiye hem de İslam dini için vazgeçilmez

---

164 http://tr.fgulen.com/a.page/basindan/haberler/2005/Mart.2005

165 Gülen, Fethullah, İnsanın Özündeki Sevgi, s.40-41.

öneme sahiptir. Bir başka tabirle dinî ve millî bir hizmettir. Mescidinde Necran Hıristiyanlarının ibadet etmesine[166] izin verecek ölçüde ehl-i kitaba müsamaha ile bakan Hz. Peygamberin temsil ettiği misyona sahip çıkışın ifadesidir.

Son bir husus, Türkiye'de resmi ve gayr-i resmî çevreler kökeni 1974'lere uzanan zamandan bu yana diyalog çalışmaları yapmaktadır. Uluslararası sempozyumlara, toplantılara temsilciler göndermekte, tebliğler sunmakta, alınan kararların altına şahsen veya temsil ettiği kurum ve ülke adına imza atmaktadır. Bu çevrelerin Hocaefendi'nin Papa ile görüşmesi üzerinde spekülasyonlar yapıp, aynı istikamette faaliyet gösteren kişi ve kurumlara nazar-ı müsamaha ile bakmaları da akıllara bu yüklenmenin ardında başka şeyler mi var sorusunu getiriyor.

12- İtirazların psikolojik savaşa, karalama kampanyasına dönüşmesinin sebepleri nelerdir?

Sorunun cevabını Hocaefendi'den alalım: "-Allahu a'lem bana öyle geliyor- Türkiye, hükümetin akıllı politikaları ile devlet-millet işbirliği, elbirliği ile iyi bir yolda ilerliyor. Şöyle böyle, belli ölçüde anlaşarak, uzlaşarak -her ne kadar bir kısım çatlak sesler olsa da- iyi şeylere imza atılıyor. Kırk-elli senelik Avrupa Birliği hülyalarında ilk defa bu derece müşahhas adımlar atılıyor, gelişmeler yaşanıyor. Türkiye NATO toplantısına başarılı bir ev sahipliği yapıyor. Ekonomik alandaki gelişmeler, enflasyon oranının düşüşü, yabancı sermayenin yatırım için ülkemize gelişi, turizm gelirlerinin artışı vs.. gibi hepsi de çok önemli olan gelişmeler yaşanıyor.

İşte -Allahu A'lem- bu gelişmeleri baltalamak ve sabote etmek isteyen insanlar, gruplar, çevreler, iç ve dış mihraklar var. Türkiye güzel günlere doğru giderken birileri, her zaman yaptıkları gibi el altından bazı şeyler çevirmek istiyorlar. Bu durum Türk insanın hiç de yabancısı olmadığı bir gerçektir. Şimdiye kadar nice

---

166 İbn-i Hişam, a.g.e., II/224; Hamidullah, İslam Peygamberi, II/1086.

zirvelere yükselen insanlar sanki oralara yakınlarını kayırmak için yükselmiş gibi hareket etmediler mi? İstihbarat örgütlerinin gözünün içine baka baka kaçakçılık yapmadılar mı? -Telaffuz ederken bile utanıyorum- Hortumlama olaylarına ne demeli? İşin en önemli yanı bütün bunlar perde arkasında yapılırken Türkiye'de "irtica", "Fethullah Hoca" ve buna benzer haberler ile gündem değiştirdiler. Kamuoyunun nazarını başka yana çevirip hortumlamayı rahat yapalım diye. Şimdi de ihtimal yine ortada böyle bir plan var. Bu plana bağlı olarak bu yalan haberi ortaya attılar ve gündemi değiştirmek istediler.[167]"

Aynı istikamette sorulan soruya bir başka zaman ise şu cevabı veriyor: "Onları bir ölçüde anlamak ve "Kendi kötü tabiatlarını ortaya koyuyorlar, vazifelerini yapıyorlar." demek mümkün. Fakat milletimizin gelişip büyümesini istemeyen bir kısım dış güçlerin piyonluğunu yapanları, bazı vaatlere aldanarak onların ardına takılanları, dün vatan ve millet düşmanı bildikleri kimselerle bugün kol kola çalışanları nereye koyarsınız? Evet, dünün dostlarının bugünün düşmanlarıyla yan yana ve elele olmasına hayret ediyorum.. Hayret ediyor, gönül koyuyor ve "değer miydi?" demeden edemiyorum: Değer miydi, bir kaç senelik dünya uğruna ahireti tehlikeye atmaya? Değer miydi makam-mansıp adına din düşmanlarına el uzatmaya? Değer miydi para-pul hatırına onca dosta ihanet etmeye? Değer miydi?..

Evet, şahsım adına maruz kaldığım yalan, tezvir, itham ve iftiralara tahammül edebiliyor ve her şeyi sineme çekebiliyorum. Fakat dinine ve milletine hizmetten başka bir sevdası olmayan, "Bu bir gönüllüler hareketidir" deyip kendi üzerine düşen yükü omuzlarken herhangi bir dünyalık beklentiye de girmeyen bahtiyarlara atılan iftiralar ve onlar hakkındaki komplolar karşısında çok üzülüyorum. Hele bana isnat edilerek o mübeccel hizmetlerin aleyhinde olunmasına ve muasır medeniyetlerin de önüne geçmesi muhtemel Türkiye'nin yolunun tıkanmasına dayanamıyorum.

---

167 http://herkul.org/kiriktesti

Aslında, bana ve benim şahsımda gönüllüler hareketine yapılan hakaretleri hiç çekinmeden bütün dünyanın duyacağı şekilde, yapanların yüzlerine vurabilirim. Ne var ki, ülkemizin her zamankinden daha çok sulhe, sükûna, iç huzura ve devlet-millet kaynaşmasına muhtaç olduğu bir dönemde, bize yapılanlar ne olursa olsun, katlanmak mecburiyetinde olduğumuz kanaatindeyim.

İşte bu duyguyla, seneler var ki, zulmü lânetlemek, zalimin yüzüne tükürmek, müfterîye ağzının payını vermek, komplocuya "yeter artık" demek tâ dilimin ucuna kadar geliyor ama milletimin sulh, sükun ve iç huzurunu düşünerek kimseye bir şey demiyor; Allah'ın görüp bildiğini düşünüyor; karakter, düşünce ve üslûbumun hatırına herkesin yalan-doğru sesini yükselttiği durumlarda bile ben bir "Lâ Havle" çekip "Buna da eyvallah" demekle yetiniyorum. Müsaadenizle, bir münasebetle söylediğim sözü tekrar edeyim: "Ne yapalım, Allah, ısırmak için bir diş, parçalamak için de vahşî bir pençe vermemiş, elimizden bir şey gelmez ki...! Ayrıca, herkes kendi karakterinin gereğini sergiler, karakterimize rağmen farklı bir tavır takınmayı kendimize karşı saygısızlık sayıyoruz ve böyle bir saygısızlığı irtikâp etmemek için, gürül gürül konuşacağımız bir yerde sadece yutkunmakla iktifa ediyoruz."

Gerçi böyle davranmak çok defa zalimi cesaretlendiriyor, müfterîyi daha da azgınlaştırıyor, mütecâvizleri küstahlığa sevk ediyor; ama, ben kendi kendime: "Ne de olsa bunlar da insan, bir gün insan olduklarını düşünür ve bu tür münasebetsizliklerden vazgeçerler." diyor ve herkesin insafa geleceği bir eşref saat beklemeye koyuluyorum.[168]

13- Hocaefendi'nin kendi ismi etrafında kopartılan iftira kampanyasına karşı tavsiyeleri var mıdır?

Hocaefendi gibi hassas bir sinenin bu türlü tezviratlar karşısında üzülmemesi elbette düşünülemez. Nitekim kendisi "Böyle

168 http://www.herkul.org/kiriktesti

bir iftira karşısında neler hissettiniz? Üzüldünüz mü?" sorusuna verdiği cevapta hissiyatını şöyle dile getiriyor: "Üzülmedim diyemem. Elbette üzüldüm, canım sıkıldı. Ama şöyle teselli buldum kendi kendime: Aişe validemize devr-i saaadette iftira atanlar oldu. Mülhidler Allah'a iftiralar attılar. Kur'an-ı Kerim'de kaç yerde Allah'a atılan bu iftiralardan bahsediliyor. Haşa! "Allah evlat edindi" diyorlar, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyorlar. Zat-ı Uluhiyet'e karşı saygısızca bu ifadeler benim her zaman rikkatime dokunur. Şimdi bunu mülhitler Allah'a, Hazreti Aişe Validemize yapmışlar. Sonra günümüz mülhitleri de benim gibi bir kıtmire yapmışlar. Çok mu diyor ve teselli oluyorum..."

Ardından bu düşünceler etrafında halelenip dünyanın dört bir yanında çalışan insanlara şunları söylüyor: "Bir; zulmetme kabiliyeti olanlar zulmederler. İşin acı yanı -tabii acı mı, tatlı mı ona siz karar verin- sizin ısıran dişleriniz olmadığı için ısıramazsınız. Bana göre böylesi daha iyi. Varsın onlar zulmetsinler, zulme devam etsinler, biz de temkin ve teyakkuz içinde istidadı olanlara Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve mağfiretini dileyelim, yanlış yolda yürümeden onları halâs etmesini isteyelim.

İki; iftiraya maruz kalma, komplolarla karşılaşma her zaman bu yolun yolcularının kaderi olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Ama basiret her şeyi silip-süpürüp atmıştır. Basiret karşısında hiçbir komplo, hiçbir iftira tutunamaz.

Üç; dünyanın dört bir yanına Türk kültürünü, Türk dilini götüren insanların faaliyetlerini görmezlikten gelmek bir nankörlüktür. İşte ben bu faaliyetlere güneş diyorum. Güneş ise balçıkla sıvanmaz. Ne yaparlarsa yapsınlar, bu basiretli toplum her şeyi görüyor ve biliyor. Dolayısıyla olup biten bu şeylere engel olamama, ışığı söndürememe onları hezeyana sevkediyor. Muvazenesizce çırpınıyorlar. Bunun da bilinmesi lazım. Çünkü söz konusu zihniyete göre aynen kast sistemine inananlar gibi onlar -hâşâ ve kellâ- yaratıcının ağzından-kulağından, öz-be-öz Anadolu'nun

hakiki evladı ise tırnağından yaratılmış. Dolayısıyla siz ne kadar nâsezâ nâbecâ da deseniz: "Aman vermen vurun, iflah etmeyin, öldürün!" bu faaliyetleri gerçekleştirenler hakkında verilen hükümdür. "Öldürün siz onları, sonra delil buluruz " bu anlayışın dayandığı temel mantıktır. Bunun da böylece bilinmesinde fayda var.

Son olarak: Hiç kimse moralini bozmasın. Bu millete, bu milletin bugününe ve yarınına, hatta bütün insanlığa yapılan şu hizmetler Allah'ın izni ve inayetiyle devam edecek, kervan yürüyecektir. Bu kervanı yine Allah'ın lütfu ve keremi ile ne iftira durdurur, ne de tezvir. [169]"

14- Bazılarının "Bize dost olan bir Hıristiyanı Müslümana tercih ederim." dediklerini duyduk. Bu anlayış doğru mudur?

İslam'ın 'ümmet' anlayışının tabiî bir sonucu olarak ister karşılıklı sevgi ve saygı ilişkisinde, ister sosyal, siyasal, kültürel beraberliklerin kurulmasında 'din ve dinî değerler' ortak paydasında buluşmayı ayrı bir yere koymuştur. Sosyolojide kullanılan tabirle din 'üst kimliktir'. Irk, cins, dil, meslek vb. özellikler ise alt kimliği oluşturur. Buna göre ırkı, dili, cinsi ne olursa olsun kelime-i şahadeti söyleyerek Müslüman olan herkes tek kelime ile kardeştir. "Müminler kardeştir" (Hucurat, 49/10) ayeti bir anlamda evrensel kardeşliğe vurgu yapar. "Birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkatte mü'minlerin misali, bir bedenin misalidir. Ondan bir uzuv rahatsız olsa, diğer uzuvlar uykusuzluk ve ateş yükselmesi ile ona iştirak ederler.[170]" hadisi de aynı çizgide Müslümanın müslümana bakış açısını netleştirir.

Bu mealdeki nasslar içtimaî hayatın bir realitesi olan her türlü statü farklılıklarının bir kenara bırakılarak evrensel kardeşliğin ta-

169 http://herkul.org/kiriktesti
170 Buhari, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

hakkukunu emreder. Nitekim camide namaz kılarken, hacda ihramlar içinde tavaf edip vakfe dururken zenginliğin, makam ve mansıbın, şan, şeref ve şöhretin unutulması bu gerçeğin hayata yansımasından ibarettir. Mühim olan bunu bir ahlak haline getirip ibadet alanı dışına da çıkarabilmemizdir.

Ama şunu da kabul etmek zorundayız ki kıskançlık, gadap, öfke, kin ve nefret gibi beşerî realiteler, İslamî bilgi eksikliği, başkaları tarafından yönlendirmeye açık olma ve benzeri sebeplerden dolayı dünya çapında evrensel İslam kardeşliği bir yana, aynı aile içinde bile kardeşler arasında birlikteliği yakalamak zor olabiliyor. Özellikle meslek ve meşrep taassubu içinde hareket edenlerde bu durum daha sıklıkla görülebiliyor. Bu da dost olan bir Hıristiyan'ın düşman bir müslümana tercihini netice veriyor. Özetle ifade edecek olursak, soruda bahsedilen noktaya birden bire, kendiliğinden gelinmiyor.

Açık ve net konuşmak gerekirse bu bir sorundur ve çözümü iki tarafın da İslamî hakikatler çerçevesinde kendilerine yeni bir şekil vermesinden geçer. Diyalog çalışmalarının bütünüyle yanlış olduğunu düşünen ve İslamî kaynakları böyle yorumlayan kişiler, diğerlerinin bu alandaki içtihadî yaklaşımlarını saygıyla karşılamalı, berikiler de onlar ne yaparsa yapsın İslam kardeşliğinin her şeyin ötesinde ve önünde olduğu gerçeğini tekrar ber tekrar hatırlamalılar. Velev ki diğerleri düşünce ve davranışlarını değiştirmeseler bile.

15- Hocaefendi'nin bu çalışmalardan gözettiği nihai hedefi nedir?

Rıza-i İlahî her Müslümanın dünya hayatında yapacağı amellerle ahirette ulaşmayı planladığı bir hedeftir. Zira İslam inancına göre O'nun rızası her şeydir. Rıza mertebesi en yüksek mertebedir. Hocaefendi'nin de bu genel çizgi dışında hiç bir hedefinin olmadığı açıktır. Nitekim diyalog ekseni etrafında samimî

veya kuşkucu niyetlerle sorulan hemen her soruya aynı cevabı vermiştir. Bu çerçevede çalışan hemen herkese aynı istikameti göstermiştir. "Kur'an'ın elmas düsturları ile hareket edip her kapıyı sevgiyle çalmalı, nefret ettirip ürkütmeden herkese bir şeyler anlatma yollarını araştırmalıdır. Bunun için de ne olursa olsun insanlarla diyalog yolunun açık bulunması gerekmektedir. Rıza-ı İlahîden başka hiç bir gaye gözetilmemelidir.[171]" "Şu hakikatin bir kere daha altını çizmek isterim ki, Müslümanlar diyalog, sevgi ve müsamaha ile herhangi bir şey kaybetmeyeceklerdir. Kaldı ki onlar en büyük kazanç olan Allah'ın rızasına taliptirler. Bu bakımdan, bazılarının kayıp gördüğü şeyler Müslümanlar için kazanç, kazanç gördükleri ise kayıp olabilir.[172] "

Bir başka açıdan şirazeden çıkan insanlığın tekrar İlahî fıtrata uygun bir konum kazanması, İlahî iradeye muvafık hareket etmesi bir başka hedeftir. Hocaefendi bunu "insanlığın gerçek özünü bulması" sözüyle anlatır. Efendimiz'e kadar Nebi ve Resullerin, Efendimiz sonrası da mücedditlerin gönderiliş gayesi de zaten budur; şirazeden çıkan insanlığın yeniden aslî hüviyetini kazanması. Bugün batı-doğu-güney-kuzey hangi isimle anarsak analım insanlığın sahip olduğu medeniyet seviyesi yaratılış gayesine uygun değildir. Kastedilen elbette teknik ve teknolojik buluşlarla, onların hayatımızın içine girmesi ile ulaşmış olduğumuz refah seviyesi değildir. Zira dünyanın bir tarafında hayat standartları alabildiğine yüksek cennet gibi bir hayat yaşanırken, din, dil, ırk vb. özelliklerinden dolayı açlıktan ölüme terk edilmiş nice insanlar vardır. Sosyo-ekonomik dengenin dünya genelindeki yayılımı herkese net bir fikir vermektedir. Yine dünya geleninde çıkar amaçlı cereyan eden ve en son teknolojilerin kullanıldığı savaş görüntüleri insanlık adına bulunduğumuz yeri kavramak açısından bir başka ölçüdür. Bütün bunları yok edecek, suyun akışını tersine çevirecek ise Hocaefendi'ye göre "sevgi,

171 Gülen, Fethullah,a.g.e., s. 125.
172 Gülen, Fethullah,a.g.e., s. 158.

merhamet, diyalog, herkesi kendi konumunda kabul, karşılıklı saygı, hak ve adalettir. İyilik, güzellik, doğruluk ve fazilettir." Bunları dile getirdikten sonra Hocaefendi sözlerini şöyle tamamlar: "Dünyanın mayası olan bu temellerin üzerinde yükselecek bahar, insanlığın gerçek özünü bulacağı bahardır. Ne olursa olsun, dünya, er geç kayıp bu çizgiye gelecektir ve bunu engellemeye kimsenin gücü yetmeyecektir.[173]"

16- "Dinlerarası diyalogun misyonerliğin yeni tarzı olabileceği veya ötekilerle münasebet sürecinde İslamî çizgiden sapan etkilenmelerin olabileceği konusunda Hocaefendi'nin düşünceleri nelerdir?

İslamî kaygı ve endişe ile yapıldığı izlenimi veren bu ve benzeri çizgideki eleştirilerde haklılık söz konusu olabilir. Gerçekten diyalog çalışmalarına taraf olan kişi ve gruplar kalplerinde daha önce de bahsettiğimiz gibi misyonerlik emelleri taşıyabilirler. Fakat şurası da unutulmamalı ki sözü edilen çalışmalar esnasında onların kendi dinlerini seslendirmelerine mukabil Müslümanlar da kendi dinlerini seslendiriyorlar. Karşılıklı kilise-cami-havra ziyaretlerinde, ortaklaşa yapılan konferans, panel ve sempozyumlarda seçilen konu çerçevesinde İslamî görüşün dile getirilmesi İslam'ın ötekiler tarafından bilinmesi ve tanınmasına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla hadiseye tek bir perspektiften yaklaşıldığında soruda dile getirilen itirazlarda haklılık söz konusu edilse de diğer perspektifler hadisenin farklı boyutlarını göstermektedir. Kaldı ki başta da ifade edildiği gibi dinlerarası diyalog sonuç itibariyle dini tebliğ kapsamı içinde mütalaa edilse de başlangıçta böyle bir kabul konusu değildir. Bu çalışmalarda Prof. Dr. Hayrettin Karaman'ın beyanıyla "Ben ben olarak sen de sen olarak heyette bulunur ve çalışmalar sonucunda ben ben olarak sen de sen olarak kalırsın." Kaldı ki diyalog faaliyetleri sonucu nicelerinin İslam hakkındaki

---

173 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 197.

yanlış kanaatlerini düzeltmeleri, zaman zaman da olsa İslam'ın hak din olduğunu kabullenmeleri İslam adına küçümsenmemesi gereken hizmetlerdir.

Öte yandan diyalog ile girilen münasebetlerde, kurulan yakınlıklarda bir etkileşimin olması kaçınılmazdır. Hocaefendi Müslümanlığın böyle bir etkileşimin karşısında olmadığını ısrarla vurgular ve der ki; "..Mesela, Hz. Osman döneminde bir Bizans şehri olan Şam'a giren Müslümanların hayatlarında yiyip içmelerinden, saraylarda oturup kalkmalarına kadar birçok hususta birden bire çok büyük değişiklikler meydana gelmiştir. İhtimal bu tür değişiklikler ciddi mahzur teşkil etmediğinden dolayı ya da İslamî kaide ve kurallara göre mahzurlu bulunmadığından o günkü toplum tarafından benimsenmiştir. Çünkü İslam herkesi kucaklayan evrensel bir din olması dolayısıyla geldiği yerde kendine tamamen ters olmayan kaideleri yerinde olduğu gibi bırakır, yerinde özümser ve kendi bünyesine alır." Bu da demektir ki geleceğin dünyasında medeniyetler adına oluşumlar söz konusu edilecekse Müslümanlar bu faaliyetlerle kendini gösterecek tabir caizse ben de varım diyecektir. Yeni medeniyetin inşasında tüm insanlığın hüsn-ü kabul göstereceği evrensel değerleriyle masa başında yerine alacaktır. Bugün, geleceği muhakkak bu günler için şimdiden adımların atılmaması, Müslümanların kapalı toplum hayatını andırır biçimde içine kapanması, dünya ile entegreden uzak bir hayat sürmesi onsuz oluşumlara zemin hazırlama demektir. Yakın geçmişimiz bunun Müslümanlar adına ne kadar yanlış ve acı sonuçlar doğurduğunun bizzat şahididir. Bu çizgide geleceğe ait öngörüsünü şöyle seslendirir Hocaefendi: "..biz geleceği medeniyetimizin mimar ve işçileri ile dopdolu, göz kamaştırıcı şekilde parlak bir âtî olarak görüyor ve gölgesinde insanlığa bir altın çağ daha yaşatacak ilim, sevgi, aşk, şefkat ve merhamet medeniyetine hoşgörü ve

diyalogun diriltici soluklarıyla er-geç bir defa daha kavuşacağımıza inanıyoruz.[174] "

17- Bugüne kadar yapılan dinlerarası diyalog faaliyetlerinin Müslümanlık hesabına somut faydaları var mıdır?

Bu soruya verilecek cevap hadiseye bakış açısı ile doğru orantılıdır. Soruda bahsedilmek istenen fayda nedir ve bu faydayı sağlamak için bir zaman öngörümü söz konusu mudur? Fayda ötekilerinin İslamı ve Müslümanları tanıması ise çok kısa bir zamanda asırlık önyargılarını terk eden, insafla Müslümanlığa yaklaşan tabandan tavana yüzlerce kişi saymak mümkündür. Özellikle akademik, dinî ve siyasî çevreler gibi topluma önderlik eden kesimden böylesi insanların varlığı insanoğlunun bugün ve yarın 'birlikte yasayabilme' ümidini artırmaktadır.

Zaman meselesine gelince; İslam Batı'da 'bilinmeyen bir ötekidir.' Bilinen veçhesi ise Haçlı seferlerini haklı kılmak amacıyla yapılan menfi propaganda ve sebepleri dile getirilirken dine irca edilerek sunulan savaşların bırakmış olduğu şartlanmışlıktır. Buna son dönemler itibariyle İslamiyet'in terörle özdeş tutulmasını eklemek gerek. İşte bu üçlü sacayağında dile getirilen hususlar hemen her Batılının İslam hakkında zihnî arka planını oluşturmaktadır. Oryantalistlerin yapmış olduğu akademik çalışmalar da bundan nasibini almış durumdadır. Yapısı gereği tarihî gerçekleri sebep ve sonuçları ile beraber sunmak olan oryantalistlerin akademik çalışmaları çoğunluğu itibarıyla bu zihniyete dayanak sağlamıştır. Bu şartlanmışlığın yerini birden bire dostluğa, barışa, kardeşliğe terk edeceğini söylemek imkânsızdır. Zihinsel ve sosyal dönüşümler değil 5-10 sene, bir kaç nesli içine alacak kadar uzun bir zaman ister. O da sistemli, düzenli, haricî ve dâhilî karşı karşıya kalınan zorluklar karşısında yılmadan, usanmadan çalışmak şartıyla.

174 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 174-175.

Batı dünyasında Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Hindu vb. din mensuplarının ortaklaşa ve kalıcı vakıf, dernek, merkez şeklindeki organizasyonların kurulması önemli bir adımdır. Hocaefendi'nin yaklaşımı içinde 'herkesin kendi konumunda kabullenildiği' bu kuruluşlar bir taraftan uzun vadeli beraberlikler merkezi olurken, diğer taraftan herkesin kendi dinî, millî ve kültürel değerleri ile varlıklarının devamını sağlayacak adacıklar mahiyetindedir. Ulus-devlet yapılanması içinde ve nüfusunun % 99 unun Müslüman olduğu bir coğrafyada yaşayan insanların anlamamakta mazur olacağı bu husus 'azınlık' olarak 'çoğunluk' içinde hayatlarını devam ettirenler için ümit vaat edici bir gelişmedir. Kıta Avrupası içinde 25, Amerika içinde 7 milyon Müslümanın varlığından bahsedilmektedir bugün. Bu insanların kendi dinî, millî ve kültürel değerlerinden şüpheye düşmeksizin varlıklarını sürdürmeleri, asimilasyona maruz kalmamaları bile başlı başına bir iştir ve bu kuruluşlar bu özgüveni bizlere verecek unsurların başında gelir.

Öte yandan dinlerarası diyalog faaliyetlerinden sonuç alabilme ancak eşit statüde karşılıklı kurulacak samimi ilişkiler ile mümkündür. Resmiyetin boğucu ve sıkıcı havası içinde sürdürülen münasebetlerin meyvedar olması beklenmemelidir. Bu gözle yapılacak bir arşiv taraması sözünü ettiğimiz neticeyi gözler önüne serecektir. Şu gerçek unutulmamalı; 'semavî din düşmanlığı', 'inkâr-ı ulûhiyet' geride kalan pozitivizm felsefesinin bir uzantısı olarak hala devam etmektedir. Bu manzara karşısında inanan insanların tüm dünya genelinde beraberlikler kurmaları, dinî, ahlakî ve kültürel değerlerin kaybolma veya yozlaştırılmasına karşı set kurmaları gerekmektedir. Dinlerarası diyalog bunu sağlayabilecek potansiyel güce sahiptir.

Ayrıca Müslümanlar olarak şu hakikati kabullenmemiz gerekir; hiç bir dinî, aklî ve mantıkî temele oturmayan terör ve terörizm yakıştırması bir kenara, dünya genelinde ne şahıs ne de

toplum planında İslamı hakkıyla anlattığımız söylenemez. Prof. Dr. Suat Yıldırım'ın tespitlerine göre Avrupa'da ilk Kur'an tercümesi 12. asırda Latince olarak yapılmış ve yayınlanmadan Cluny manastırına konmuş, yayınlanması ise 16. asırda olmuştur.[175] Bu demektir ki Hıristiyan dünyasının bin yıl boyunca savaştığı din hakkında hiç bir bilgisi yoktur. Burada onların taassubu kadar bizim de anlatma gayretsizliğimiz sorgulanmak zorundadır. Eğer usul ve üslubuna uygun bilgilendirmeler yapılsaydı karşılıklı münasebetler bağlamında çok daha farklı bir manzara ile karşılaşmamız mümkün olabilirdi.

İslamı temsil de bundan farklı değil. Batı medyasının taraflı ve yanlı yayınlarının Müslüman imajını kirlettiği doğrudur. Fakat kendimizin de ikili veya toplu münasebetler alanında müslümana yakışmayan, İslamî değerlerle örtüşmeyen kabalıklarımızın, yanlışlıklarımızın olduğu muhakkaktır. Hocaefendi'nin de vurguladığı gibi: "Vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdendir." Usul bilmezliğimiz, kaygısızlığımız, umursamazlığımız, dünyeviliğimiz İslam'ı bizim şahsımızda tanıyan ötekileri haklı olarak olumsuz kanaatlere sürüklemiştir. Gayrimüslim ülkelerde mesela sadece ABD'de veya Almanya'da adam kaçırma, uyuşturucu, hırsızlık, tecavüz vb. sebeplerle yolu hapse düşen Müslüman sayısının kabarıklığı bizlere bir fikir vermeye yeter. Hiç unutamadığım bir hatıra; ABD'de gönüllü olarak Müslüman mahkûmlara dini bilgiler sunmak üzere bir hapishane yetkilisine telefon etmiştim. İlk sorum şu oldu; "Müslüman mahkûmunuz var mı?" Muhatabımın telefonda bana verdiği bir cevap vardı ki söylediği kelimeyi o ses tonuyla beraber duymanızı ne kadar isterdim. O ses tonu adeta bana diyordu ki; "Ne demek yani? Böyle de soru mu olur? Ay da mı yaşıyorsun sen kardeşim?" Cevabı şuydu mahkumların sosyal işlerine bakan sorumlunun; "Of course; elbette."

---

175 Yıldırım, Suat, Diyalogun Dikenli Yolları, Kültürlerarası Diyalog Platformu Bülteni (KADIP) sayı. 6, s. 4

Bir başka hatıra da usulsüzlüğümüze değil, kayıtsızlığımıza, umursamazlığımıza, rehbersizliğimize ve dertsizliğimize ait. New Jersey eyaletinin dört büyük vilayetinde Müslüman-Katolik ilişkisinden sorumlu Papaz'a bizim tarafımızdan alınan randevu sonucu gerçekleşen ilk görüşmemizde söylediği sözler oldukça çarpıcı. Şöyle dedi Papaz ilk cümlelerinde bize; 8 yıldır burada görev yapıyorum. Çevremden 30 yıldır burada Türklerin, Müslümanların olduğunu duyuyorum. Ama ilk defa bir Türk Müslüman ile karşılaşıyorum." Kaldı ki bu coğrafya Almanya'nın Berlin'ine eş değer Türklerin en yoğun olduğu bölge.

Bu çalışmalardan somut faydalar söz konusu mudur sorusuna dönecek olursak, mübalağayı zimnî yalan bilen bir kültürün yetiştirdiği insan olarak rahatlıkla söyleyebilirim ki; üç-beş yıllık yurtdışında diyalog münasebetleri sonucu İslam hakkında kanaatleri değişen her seviyeden insanın söyledikleri sözler bu kitaptan daha hacimli bir kitabı oluşturur. Bu kişilerle ortaklaşa aynı istikamette yapılan konferans, panel, sempozyum türü akademik çalışmalar, piknik, yurt içi ve dışı seyahatler, karşılıklı kilise-cami ziyaretleri, ailevî münasebetler ise en azından din, tarih veya başka bölümlerde master/doktora tezlerine konu olacak çoklukta fikrî ve görsel malzeme ile dolu. Bu noktada STV'de yayınlanan "Diyalogun Meyvesi" adlı belgeselde yayınlanan ve ABD'den Türkiye'ye diyalog programı çerçevesinde gezi için gelen bazı kişilerin görüşlerini aktaralım. Bunlar Türkiye'ye gezi teklifi aldıkları andaki düşüncelerini şöyle ifade ediyorlar:

"Geceyarısı Ekspresi filminden başka Türkiye'yle ilgili olumlu ya da olumsuz bir düşüncem yoktu. Çok egzotik, güzel bir yer gibi duruyordu; bir gün gidip görmek isterdim ama aynı zamanda güvenli bir yer olmadığını da düşünüyordum." (Rosemary Mumm)

"İstanbul'un biraz ilkel bir yer olmasını bekliyordum. Belki Afrika'da gördüğüm bazı şehirler gibi. Müslümanların bir Amerikalı

olarak bana düşmanca davranmalarını bekliyordum. Geziyle ilgili pek çok şey düşündüm. Arkadaşlarım gitme, tehlikeli olur dedi. Hatta biri "gidersen kelleni uçurabilirler" dedi. (Robert Roberts)

"İlk teklifi aldığımda: "Dalga mı geçiyorsun?" dediğimi hatırlıyorum. Türkiye mi? Büyük bir nezaketle ve son derece sakin bir biçimde "Evet, Türkiye'ye gelmenizi istiyoruz," dedi. "Yani Orta Doğu'daki Türkiye mi?" diye sordum, evet dedi. Sonra milyonlarca soru sordum." (Barbara Boyd)

"Türk denince vahşi oldukları, savaşta sizi bir vuruşta hakladıkları aklıma geliyordu. Gördüğüm bütün filmlerde Türkler, Amerikan filmlerindeki Kızılderililer gibi gösteriliyordu. Kafanızda olan imaj bu ve siz olduğunun farkında bile değilsiniz." (Prof Boyd)

Düşünceleri bu olan insanlar 10 günlük bir gezi sonrası hissiyatlarını ise şöyle dile getiriyorlar:

"Sonra Türklerin bu şekildeki dostça davranışlarının Peygamberin öğretilerinden kaynaklandığını keşfettim. Türk arkadaşlarımın dini son derece doğal bir şekilde, düşünmeden yaşadıklarını, bunu yaşam biçimi haline getirdiklerini görmek, benim için İslam'ı daha derinden öğrenmeye doğru önemli bir adım oldu. (Rick Keller)

"Günde 5 kez Allah'a davet, onun hiç akıldan çıkmamasını sağlıyor. Allah'a sadece haftada bir kez ibadet ederek, şükrederek, onu överek hatırlamış olmayız. Ezan mümkün olan her an Allah'ın hatırda kalmasını sağlıyor. O çağrı benim için bu anlama geliyor." (Rosemary Mumm)

"Bir Amerikalı olarak, camilerin hep Ayasofya ya da Sultanahmet gibi kocaman olduğunu sanırdım. Oradaki cami küçücüktü, 20 kişi ancak sığardı. Çok çok sadeydi. Ülkenin yoksul kesimlerinde bir yerdeydi. Ben bundan çok etkilendim. Bu ıssız yerde, ülkenin yoksul bir kesiminde, böyle bir

ibadet yerinin olması ve ibadet edenlerin gözünde orası, Ayasofya kadar değerliydi. Gerçekten bundan çok etkilendim." (Thomas Burns)

"Ben 4 yıl Almanya'da yaşadım, Avrupa'nın her yerini gezdim, dünyadaki en güzel katedralleri gördüm, Notre Dame'ın güllü penceresine baktım, Paris'te Saint Chapel'i, ... Katedralini, bamber'ın kubbesini gördüm. Ama Sultanahmet'inki gibi bir güzelliği, böylesine bir mimariyi hiç görmemiştim. Sultanahmet'e girip ayakkabılarımı çıkardığımda, dua etmekten başka ne yapabilirdim... (ağlıyor) (Robert Roberts)

"Ben ilk kez camide namaz kılındığını gördüğümde, hiç beklemediğim bir şekilde gözlerim açıldı. İbadetteki huşunun ve güzelliğin farkına vardım. Kendi ibadetlerim konusunda yapmam gereken çok şey var diye düşündüm. Maneviyatın günlük hayattan ayrılmadığını fark ettim. Yaptıkları her şeyin içine nüfuz ediyor. Bu yüzden bir huşu var, çok güzel davranışlar var, ve hayattaki her şeyin bir anlamı ve bir amacı olduğu ve hiç vakit kaybetmememiz gerektiği üzerinde bir vurgu var. Her şeyin Allah'tan geldiğini, iyi kötü her şeyin bir nimet olduğunu, günlük hayatta maneviyatın muazzam bir öneminin olduğunu onlardan öğrendim. Onların örnek olmasıyla, iyice anladım." (Cathy Eustis)

ABD'den sunduğumuz bu kesit Afrika'dan Orta Asya'ya, Avustralya'dan Avrupa içlerine varıncaya kadar hemen her yer için geçerlidir. Fikri öncülük ve çoğu zaman da ev sahipliğini üstlenerek yapılan piknik, aşure dağıtma, komşu ziyareti gibi halkla ilişkiler içinde değerlendirilecek münasebetlerden, konferans, panel, sempozyum türü akademik aktivitelerin bırakın sonuçlarını yer, zaman ve konu bildiren listesi bile bir kitap hacmini bulacak seviyededir.

Bir cümle ile özetleyecek olursak; diyalog çalışmaları İslam dininin temel fonksiyonlarından biri olan: "İnsanlar arasında

köprü olması, yol olması ve uçurumları kapatan unsur olması[176]" vazifesini ifa etmekte, İslamî bilgilendirmelerde bulunmakta, bu da son tahlilde zihinlerde oluşan yanlış İslam imajının silinmesine vesile olmaktadır.

176 Gülen, Fethullah, a.g.e., s. 162.

SONUÇ

Diyalog karşılıklı insanî ilişkilerin adı ve unvanıdır. Bu açıdan baktığımızda diyalog ilk insan Hz. Adem ile başlamış ve günümüze kadar devam etmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir. Kitaba mevzu teşkil eden yönü itibarıyla baktığımızda, netice değişmemektedir; o yine bir peygamber faaliyetidir. Zira peygamberlerin muhatap olduğu kitle ilahî veya beşerî asla dayanan din ve inanç mensupları olmuştur. İnsanları hak yola çağırmanın, literatürdeki tabirle tebliğ ve irşadın bir başka dille ifadesidir diyalog. Bir tek şartla; "akla kapı açıp ihtiyarı elden almama."

Günümüzde Dinlerarası veya daha doğru bir tanımlama ile din mensupları arası diyalog farklı dinî inanışa sahip insanları bir araya getiren bir platformdur. Bu platformun en önemli ve ayırt edici özelliği herkesin sahip olduğu tüm değerleri ile "kendi" olarak bulunmasıdır. Dinî inanıştan, örf ve adete, giyim-kuşamdan, yeme-içme adabına varıncaya kadar hiç kimseden yaşadığı değerlerden taviz vermesi istenmemektedir. Yapılan tek şey çeşitli sebeplerle bizzat kendimizin inşa ettiği Berlin duvarını aratmayan duvarları ortadan kaldırmaktır. Bir başka tabirle, küreselleşen dünyanın coğrafi anlamda zaten kaldırdığı fizikî sınırlara ilave olarak, zihnî planda hala var olanları da kaldırarak katkıda bulunma. Böylece yıllardan ve asırlardan beri düşmanca ilişkilerin

hâsıl ettiği önyargıları bertaraf ederek, karşı tarafı dinleme, anlama ve tanıma fırsatını elde etmiş olma.

Ali A. Mazrui'nin enfes bir tesbiti var bu konuda. O "Tarihin Sonu ve İslam" adlı makalesinde Fransız kuvvetlerine karşı özgürlük ve egemenlik adına direnen Cezayirli direnişçiler için: "Dünya tarihini değiştirdiklerinin bilincindo değillerdi" der. Çünkü Mazrui'ye göre: "Cezayir'de Müslümanlar bağımsızlıkları için savaştılar ve Fransa'nın tarihi değişti. (General Charles De Gaulle 1962'de Cezayirlilerin istiklâliyetlerini tanımıştı) Fransa'nın tarihi değiştiği için, neticede Avrupa'nın tarihi değişti. Avrupa'nın tarihi değiştiği için dünya tarihi de değişti. Bu, yerel tarihlerini değiştirmeye çalışan insanların tüm tarihi şekillendirmesinin bir örneğidir.[177]"

Buradan hareketle inanıyorum ki; dünyanın dört bir yanında cereyan eden Dinlerarası diyalog faaliyetleri yakın ve orta ölçekli olmasa bile uzun vadede tüm dünyada böylesi bir değişime öncülük yapacaktır. Böyle derken sadece Türkiye veya Fethullah Gülen Hocaefendi merkezli diyalog faaliyetlerini değil, bu kapsam içinde değerlendirilebilecek başkalarının da öncülüğünü yaptığı her türlü aktiviteyi birden kastediyorum. Bugünkü günde dünü ya da sadece gününü yaşayan insanlar bunu anlamasalar bile ya da anlamamaları bir yana engellemek için gösterdikleri onca çaba ve gayrete rağmen netice değişmeyecektir. Çünkü insanlık tarihi göstermektedir ki dün-bugün-yarın bütünlüğü içinde zamana bakmayan, görmeyen ve değerlendirmeyen insanlar, cemaatler, kurumlar, devletler ve medeniyetler zamanın eritici ve öğütücü dişleri altında ezilip gitmişlerdir.

Ve yine insanlık tarihi göstermektedir ki insan, zaman, mekan ve kutsal dörtgeni içinde insan ve toplum hayatını değerlendirmeyenler, ortaya koydukları hayat tasavvurlarında bu faktörlerin hepsine birden yeterince yer vermeyen hiç bir sistem

177 Ali A. Mazrui, “Islam and the End of History:, American Journal of Islamic Social Scinece, Vol,10, No,4, (Winter 1993), s. 531.

başarılı olamamıştır. Diyalog karşıtlarının alternatif tezleri ise bu unsurları ihtiva etme bir yana tamamıyla tepkisellik üzerine kuruludur. Hâlbuki yine zaman göstermiştir ki reaksiyoner davranışlarla bugüne kadar bir yere varılamamıştır. İhtimal bundan sonra da varılamayacaktır.

İnanıyorum ki bu çalışmalar, ortaya atıldığı ilk günlerden itibaren dünya entelektüel kamuoyunda büyük fırtınalar kopmasına sebebiyet veren "Tarihin Sonu", "Medeniyetler Çatışması" tezlerine karşı en güçlü alternatiflerden biridir. Hem de söz konusu tezler misali teorik olarak değil, pratiğe yansıması ve hemen hepsi de müspet neticeleri ile farklılık arz etmektedir. Yalnız her hayırlı işte olduğu gibi, bu 'farklılığın farkında' olup bunu hazzetmeyen çevrelerin olduğunu da unutmamak lazım. Zaten Dinlerarası diyalog faaliyetlerine karşı muhalif rüzgar estirmeye çalışanlar da ağırlıklı olarak bunlardır.

Bazıları özellikle kitabın ikinci bölümünden hareketle bu çalışmayı fazla "propagandist" görebilir. Bizim yukarda tenkitini yaptığımız reaksiyoner davranışlar kategorisine koyabilirler. Bu yaklaşımlarında haklı da olabilirler. Ama böyle düşünürken insafı da elden bırakmamak lazım. Biz ne dinî, ne de dünyevî açıdan hiç bir temele dayanmayan itirazları ile taban ve tavanın düşüncelerini bulandıran çevrelere bir şeyler denmesi gerektiğine inandık. Temsil ettikleri dünya görüşü, inanç sistemi itibarıyla yıllarca birbirlerine düşman olan çevrelerin el ele verip organize çalışmalarda bulunmaları karşısında susmanın diyalogun 'fikir mimarına' ve bu uğurda samimi gayretlerle çalışanlara karşı vefasızlık olacağını düşündük. Kaldı ki biz bu karşıt çabaların savaş ve barış özelinde tüm insanlığın kaderini etkileyeceğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bu çalışmaya propagandanın ötesinde 'müdafa' denilecekse insanlığı ve onun bugünü ve yarını ilgilendiren bir konuda 'müdafa' denmesi gerekir.

Hasılı; dünyada son sözü zaman söyleyecektir. Ahirete gelince; orası ayetin ifadesiyle "bütün gizli-kapaklı her şeyin açığa döküleceği" yerdir. Orada ise son sözü elbette ve hiç şüphesiz Allah söyleyecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerim

Abdulbaki, Muhammed Fuad, Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an,

Aclunî, Keşfu'l-Hafâ,

Ahmed b. Hanbel, Müsned,

Akçay Mustafa, "Fetret Kavramı Üzerine Bir İnceleme", Yeni Ümit, Sayı : 51 s,28-31.

Akçay, Mustafa, "Fetret Ehlinin Dini Konumu", Zaman Gazetesi, 9-Mayıs-2005

Akgündüz, Ahmet, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor, İzmir, 1990

Akgündüz, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri, İstanbul, 1990

Ali Dere, Bilgi Notu (Din görevlisine cevap olarak gönderilmiştir.)

Aliyyü'l-Kari, Esraru'l- Merfûa,

Arnold, T. W., İntişar-ı İslam Tarihi, çev, Hasan Gündüzler, Akçağ Yay., İst, 1982

Atalay, Orhan, Doğu ve Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama, GYV Yayınları, İst. 1999

Aydın, Mehmet, Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili, SUB Yayınları, Konya, 1991.

BayleP., Dictionary, isimli eserinden aktaran İzzeti, Ebu'l Fadl, İslam'ın Yayılışı Tarihine Giriş, Çev; Cahid Koytak, İnsan Yayın, İst, 1984

Bediuzzaman, Münazarat, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul,1998

Belazuri, Ahmet b. Yahya, Futuhu'l Buldan, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987

Belazuri, Ahmet b. Yahya, Futuhu'l Buldan, el-Maarif, Beyrut, 1987

Beyhaki, Şuabu'l-İman,

Bozkurt, Gülnihal, "Osmanlı Devleti ve Gayri Müslimler", Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, İstanbul, 1992

Browne, L., The Prospects of İslam,

Bulaç, Ali, "Cihad", Yeni Ümit, İstanbul, 2004, Sayı, 63

Camcı, Selçuk; Ünal, Kudret, Hoşgörü ve Diyalog İklimi, Merkür yay, İzmir,1998

Cemil Haşim, "es-Selam fi'l-İslam", Risaletu'l İslamiyye, sayı, 63-64

Cessas, Ebu Bekir Muhammed b. Ali, Ahkamu'l Kuran,

Cürcani, Ta'rifat,

Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Kronolojisi, İstanbul, 1947

Ebu Yusuf, Yakub b. Ibrahim, Kitabu'l Harac, Kahire, 1962

El-Akkad,el-Abkariyyatu'l Islamiyye, Beyrut, 1968

Elmalılı, M Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Zehraveyn yay, İst, ts,

Ercan, Yavuz, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Ankara, 1988

Erdal, Mesud, Kur'an'da Fitne Kavramı Üzerine Düşünceler, DÜİFD., Diyarbakır, 1999/1.

Eren, Şadi, Cihad ve Savaş, İstanbul 1996.

Es-Şafii, Muhammed b. İdris, el-Ümm, Beyrut, trh.

eş-Suyûti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebubekr,Esbabü'n-Nüzül, Daru'l Menar, Kahire, ts

et-Taberi, Ebu Cafer b. Cerir, Camiul'l Beyan an Te'vilil Kur'an, Daru'l Mearif, Mısır, ts,

Fayda, Mustafa, Hz. Ömer Zamanında gayrimüslimler. Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, İst. 1989

Firuzabadi, Kamusu'l-Muhit,

Garlew, l. James, A Christian's Response to İslam, Oklohama, 2002, RiverOak Publishing

Gülen, Fethullah, İnsanın Özündeki Sevgi, hazırlayan, Ö. Faruk Tuncer, Ufuk Yayınları, İst. 2003

Gülen, Fethullah, Işığın Göründüğü Ufuk, İstanbul, 2000, Nil Yayınları,

Gülen, Fethullah, "Hoşgörü Sürecinin Tahlili", Zaman Gazetesi, 28 Şubat 2005

Gülen, Fethullah, Asrın Getirdiği Tereddütler,

Gülen, M. Fethullah, İ'la-yı Kelimetullah veya Cihad, İzmir, 1997

Güner, Osman, Rasululah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri, Fecr Yayıncılık, Ankara, 1997

Güneş, Ahmet, "Views on The Rules Of War In Islamic Law", An Islamic Perspective Terror and Suicide Attacks, Light Publishing Company, New Jersey, 2204

Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1993

Hamidullah, Hz. Peygamberin Savaşları, Yağmur Yayınları, Istanbul, 1981, çev: Salih Tuğ

Hamidullah, Muhammed, Mecmua el-Vesaiki's-Siyasiyye, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1985.

Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi, çev, Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İst, 1991

Hamidullah, Muhammed, İslam'da Devlet İdaresi, çev. Kemal Kuşcu, İstanbul, 1963

Haşiyetü Bâcûrî, Alâ Şerh-i İbn Kasım,

Himyeri, er-Ravzu'l Mi'tar, nşr. E. Levi-Provencal, Kahire, 1983, s. 63'den naklen Özdemir, Mehmet, Endülüs Müslümanları,

http://herkul.org/kiriktesti/index.php?article_id=89

http://herkul.org/kiriktesti/index.php?article_id=89

http://herkul.org/kiriktesti/index.php?article_id=89.

http://tr.fgulen.com/a.page/basindan/haberler/2005/Mart.2005/a13063.html

http://www.herkul.org/kiriktesti/index.php?article_id=108

http://www.wordreference.com/definition/dialog

İbni Esir, Üsdü'l-Ğabe

İbni Hişam Ebu Muhammed Abdülmelik, Es-siretu'n Nebeviyye, Daru't Turasi;l Arabiyye,

İbni Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebi Bekir, Ahkamu Ehli'z-Zimme, Matbaatu Camiati Dimesk, 1381/1961

İbni Kesir, Ebu'l Fida İsmail, Tefsiru'l Kur'ani'l Azîm, Beyrut, 1961

İsfehani, Ragib, el-Mufredat fi Garibi'l Kur'an, Kahraman Yay, İst, 1986

İslam Ansiklopedisi,

İbn Ebî Şeybe, Musannef,

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin, es-Siretu'n-Nebeviyye, Kahire, 1413/1992,

İbn Manzur, Lisanu'l-Arab,

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, et-Tabakatu'l-Kübra, Beyrut, ts

İbni Abidin, Reddü'l Muhtar,

İbni Warraq, Why I Am Not a Muslim, New York, 2003, Prometheus Books,

Kandahlevi, Yusuf, Hadislerle Müslümanlık,

Kasani,

Bedsiu's-Senai

Kemaluddin Muhammed b. Abdulvahid b. el-Humam, Fethu'l Kadir ala'l-Hidaye, Mısır, 1356

Kenzu'l-Ummal,

Küçük, Abdurrahman, "Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?", Dinî Araştırmalar, c.1, sy.1 (1998)

Küçük, Abdurrahman, "Dinlerarası Diyalogun Diğer Yüzü Üzerine", Türk Yurdu,2005

Kur'an Yolu, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.

Mahzun, Muhammed, Tahkiku Mevakıfi's-Sahabe fi'l-Fitneti min Rivâyâti'l-İmam et-Taberi ve'l-Muhaddisin, Riyad, 1994

Merginani, Burhanuddin, el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi, İstanbul 1986

Miras, Kamil, Tecrid-i Sarih,

Muhammed b. Ahmed Serahsî, Şerhu Kitâbi's- Siyeri'l- Kebîr

Newby, D. Gorden, A Concise Encyclopedia of İslam, England, 2002, Oxford Publishing,

Niyazi, Mehmet, Türk Devlet Felsefesi, İstanbul 1993

Nursî,Bediüzzaman Said, Risale-i Nur Külliyatı

Özel, Ahmet, "Cihad", DİA,

Pietro Rossano, "The Secretariat For Non-Chirstan Religions", Bulletin, XIV?2-3,1979

Razi, Mefatihü’l-Gayb

Schacht, Joseph, İslam Hukukuna Giriş, çev. Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara, 1977

Serahsi, Muhammed b. Ahmed, Şerhu Kitabi's-Siyeri'l-Kebir, Beyrut 1997.

Seyyid Kutub, Fizilalil Kur'an,

Suyuti, İtkan fi Ulumi'l-Kur'an,

Suyuti, ed-Dürrü'l-Mensur, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

Taberi, Muhammed b. Cerir, Tarihu'l Umem ve'l Muluk, neşr. Muhammed Ebu'l Fazl, Kahire, 1970

Tefsiru'n-Neysaburi,

Tirmizi,

Umara, Muhammed, İslam ve İnsan Hakları, Ter: Asım Kanar, Denge Yay, İst, 1992.

Ünal, Tahsin, Osmanlılarda Fazilet Mücadelesi, İstanbul, trs.

Vatikan Council II: The Conciliar and Post Conciliar Documents, Ed. Austin Flannery, NY, 1992

Yavuz, Yunus Vehbi, İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü, Sahaflar Yayıncılık, İstanbul, trs.

Yıldırım, Suat, Diyalogun Dikenli Yolları, Yeni Ümit,

Yıldırım, Suat, Meal,

Zeydan, Abdulkerim,Ahkamu'z-Zimmiyyinve'l Müste'min fi Dari'l İslam, Bağdat,1382/1963

İNDEKS

R

S

T

U

V

Y

Z